רבקה לוריא טרלובר

סעודת הלחם שלא התקיימה

בברונלית אימי יקדות
השואה
והתקוממה

העטיפה: דוידה לביא
ציור הדיוקן: בתיה אברהם

רבקה (ריכטר) בכר

סעודת הלחם שלא התקיימה

זכרונות מימי ילדותי, השואה והתקומה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

בהוצאת המחברת
תל אביב תשנ"ב (1991)

המחברת — רבקה בכר

בברכה,

לרב מר שלמה בנר
בהוקרה והערכה

אורית ובניה בנר
(וינגר)

2.4.04

הקדמה

בחרדה וברטט אני מגישה חיבור זה שיהוה מזכרת נצח לילדי ולנכדי היקרים לנו מכל ולילדי אחותי, זכרה לברכה, האהובים והחביבים.
אני מקוה כי ספר זה ישמש מצבת עד לקדושים והטהורים שמסרו נפשם על קידוש השם — לדורות ולדורי דורות.
החלטתי להעלות רשמים אלה, סיפור קורות חיי, לכם — ילדי היקרים ולדורות הבאים, למען ידעו הדורות הבאים את אשר עבר על עמנו בימי השואה הנוראים. יהי זכרם ברוך!
אין בסיפורי תיאורים ספרותיים. למרבה הכאב, כל האמור בו הוא אמת לאמיתה.
אתחיל בתיאור בית הורי היקרים שניספו בשואה בעודם צעירים, ביופי חיצוני ופנימי למופת. הכל חרב. נותרו רק הזכרונות מאותם ימים מאושרים שנקטעו בידי צר ואויב זדוני. אני שנשארתי יחידה — חובה עלי לספר וגם על כך נאמר "כל המרבה לספר הרי זה משובח".
תפילתי ותקותי שידעתי, בעזרת ה', לרכז כחות נפש אדירים כדי לפרוק את מטען הכאב והיסורים שאני נושאת בחובי, זה זמן רב.
רוצה אני שילדי יכירו את הסבים והסבות, הדודים והדודות — לפחות דרך רשמי שלי. הם לא זכו להכירם. דודה אחת — אחותי הבכירה, זכתה להנצל מהשואה. היכול עט־אנוש לתאר את רגשות השמחה שלי, לאחר שפגשתי את אחותי ניצולת השואה כמוני. היא היתה לי, אחותי פרידה, כאם. בה ראיתי שריד של משפחתנו הענפה והברוכה, מקור של געגועים לחיים שאינם עוד.
למרבה הצער גם אחותי פרידה כבר לא אתנו. תהילה לאל שהשאירה אחריה זרע ברוך ה' ואתם חיים חדשים, תקוות חדשות.
מצווים אנו להמשיך וליצור, להיות בני חורין, להעמיק ולהסתיר את הפצעים שלעולם לא יגלדו. לעתים, תוהה אני כיצד ניתן בנו הכח להמשיך וליצור, להמשיך בחיים של יום־יום.
גם בעלי היקר ניצול יחיד הוא. שריד שנשרד בנסי־נסים ממשפחה אצילה וישרת לב.

ניצלנו בנס ובנינו חיים יפים חדשים (בנסים מתחדשים).
ילדינו ונכדינו הם תקוותנו ואושרינו, משמחת החיים והיצירה שלהם, אנו שואפים עידוד ונחמה.
זוהי הנקמה שלנו בצורר. עם ישראל חי ולעולם יחיה. יש המשך בלתי פוסק של יצירת עם ישראל.
אין טעם לשאול: למה? למה נספו בצורה טראגית כזו ששה מליונים של עמינו היהודים? ואך ורק משום יהדותם (קדושים וטהורים), הדעת והלב אינו נוטים לשאת מספר נורא שכזה. למה? למה עמדו כל אומות העולם מנגד ולא הושיטו עזרה. למה שמים וארץ נשארו על מכונם ולא זועזעו?
הנסתרות לה׳ אלקינו — קטונתי מלשאול ואת התשובה לא נדע לעולם.
אכן, רק תשובה אחת יש: להמשיך! ליצור, לבנות ככל יכולתינו (וזאת עשינו).
חשה אני צורך נפשי עמוק להודות לאישי משה שידע להבין, סייע ועזר נפשית מוסרית ומעשית לעבודתי; לבָנינוּ היקרים — עזריאל (עוזי) ואשר, אשר היו אתי במחשבה ובמעשה בכתיבת הספר בחלבי ובדמי. ה׳ יהי בעזרם בכל מעשיהם. שלי — שלהם! כמוֹ כן חבה אני תודה מקרב לב לכלותי היקרות רחל ונאווה, על העידוד הכן, ולנכדינו החמודים. הם שהעניקו לי את הכוחות הנפשיים במשך כל זמן הכתיבה בהתענינותם ובצפייתם לראות את עבודתי המושלמת.
זכות גדולה נפלה בחלקי. ד״ר יצחק אלפסי, חוקר החסידות והסופר הנודע, הסכים לעבור על הספר ולערוך אותו. לבו החם, הבנתו העמוקה למצוקותי בהעלאת הזכרונות מתקופה נוראה זו, היתה עבורי למקור של עידוד. תודתי העמוקה נתונה לו מקרב לבי. ירבו כמוהו בישראל.
תודה וברכה לכל אלה שעזרו לי בעצה והדרכה.
תודה מיוחדת לידידתי בתיה אברהם עבור ציור הדיוקן העצמי שלי שהופיע בשער הספר.

בברכה והוקרה
רבקה בכר

על הספר

אותיותיו של ספר זה כתבה אמא בדם ליבה, במילים שנחצבו מתהומות הזכרון והנפש.
במשך תקופה ארוכה עסקה אמא בכתיבתו של ספר זה, אחוזת תחושת שליחות, משל היא חייל הנושא דגל שעליו להציבו בראש ההר, למען ייראה למרחוק ויספר את סיפורו של הקרב.
אכן, קרב היה זה לכל דבר: לחזור חזרה כחמישים שנה, להיזכר באנשים, במראות, בנופים ובתחושות, לחוות מחדש את ימי האהבה, החסד והרחמים לצד הימים הקשים, האדומים והשחורים. להעלות על הכתב — ביד לא אמונה, ידו של אדם שאיננו מורגל בכתיבה מקצועית — את הזכרונות האישיים והתחושות האינטימיות ביותר. להנציח על הכתב תמונות של עולם שלם שאבד והזכרון הוא הדבר היחיד ששרד ממנו.
אמא רצתה להקים יד לבני משפחתה שנספו בשואה ובתוך כך לשמר, מעט שבמעט, את ריחותיו וניחוחותיו של עולם ילדותה, עולמם של יהודי מזרח אירופה שהיה עולם קשה וגם שמח, דל אך עשיר ברוח. עולם שנגדע באכזריות בידי רשעים בני עוולה.
אמא ואבא איבדו בשואה את הקרובים להם ביותר. גם בהגיעם ארצה, ל"פלסטינה", לא מלאה סאת יסוריהם: מעצר במחנה בריטי, התישבות בגוש עציון ונפילה בשבי הירדני. אולם, כאותו "עוף חול" אגדי המתרומם מאפרו ומתמלא חיות כך גם אמא ואבא: הקימו משפחה, גידלו בנים ורואים נחת בנכדיהם.
יהי הספר הזה יד וזכרון לבני משפחתנו שנספו בשואה ואות ומופת לכך כי עם ישראל חי — למרות קובעת התרעלה שהשקוהו זדים.
תלמי אלעזר, קיץ תשנ"א, 1991

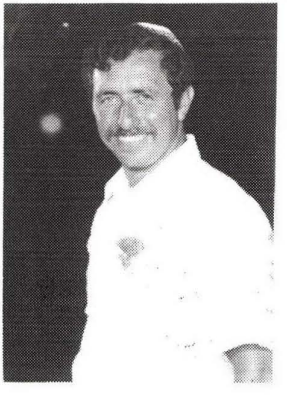

ילדיה: עזריאל (עוזי) ורחל בכר

תודה ויישר כח

המסמך אשר לפנינו איננו רומן וגם איננו ספר היסטוריה, זהו ספר מרגש שנכתב בהרבה אומץ והשקעה ומתוך דחף להעביר לדורות הבאים מקצת מהחוויות הקשות ממלחמת ההישרדות שעברו על נערה קטנה ובודדה במשך המלחמה שהביאה להשמדת שליש מהעם היהודי, ובתוכם כל בני משפחתה מלבד אחות אחת שנפטרה מאוחר יותר.
עלייתה ארצה לאחר סיום אותו מאבק היותה את תחילתו של פרק נוסף שקשור בעלייה, התיישבות בגוש עציון ונפילה בשבי הירדני. למרות כל מה שעברה הצליחה יחד עם אבי, ניצול שואה אף הוא, להתיישב במושב ולהקים משפחה ובית נאמן בישראל.
כבנה הצעיר של אותה "נערה" אני מודה לאימי ומאחל לה יישר כח על כתיבת הספר ומבטיח שישמש נר לרגלי ומופת לחינוך הדורות הבאים ובמיוחד במשפחתנו בבחינת "דע מאין באת ולאן אתה הולך".
לסיום ברצוני לאחל לאמי ואבי אריכות שנים של בריאות ונחת מהמשפחה תוך התעסקות בבניית הארץ כפי שעשו ב־45 השנים האחרונות.

ילדיה: אשר וד"ר נאוה בכר

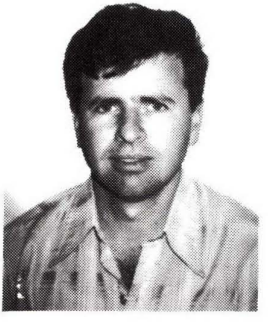

על המחברת והספר

גדולתו של הספר בפשטותו ובכך חשיבותו הגדולה. לא "אישיות דגולה", לא "מרגיזת ממלכות" ולא "איש צמרת". אשה "פשוטה", כמוני־כמוך, רבקה לבית ריכטר, הנקראת רבצ'ה, בת עיירה קטנה בגאליציה ואיזה תעצומות נפש חבויות בה! איזה גלגולים ואיזה אומץ לשאת, לסבול, ולהמלט.

ספק אם יש רבים, גם מתוך ניצולי השואה, שעברו גלגולים כאלה שעברה רבצ'ה שלנו.

לעבור את איימי השואה, לגלות שוב למחנה מעצר בקפריסין, להגיע אל הארץ היעודה ולגלות שוב למחנה מעצר של הירדנים, במסע־תלאות.

הפחד והאימה חברו לעמוד מולה של רבצ'ה, ריבצ'ה "הקטנה" כפי שהיא קוראת לעצמה, והיא עמדה בפניהם בכבוד ובהדר, מבלי לאבד את צלם אלקים שלה אפילו לרגע אחד.

וודאי שהסיפור המסופר בספר הוא אישי, אולי אפילו אישי מדי, לטעמם של אניני נפש, אבל מתוך הסיפור האישי מתגלית מחדש פרשת חיים של ימי השואה. עוד "אוד מוצל מאש" אשר ה' גער בשטן מבלי לתת לו היכולת לפגוע בה, כפי שפגע בהוריה, באחיה, באחיותיה שאותם היא מתארת באהבה כה רבה.

מצוה עלינו לספר את סיפורי השואה, חזור וספר, מדור לדור. זו יציאת מצרים של הדור, בלי עשרת המכות, בלי קריעת הים, בלי הנסים המתרחשים, בלי "המלחמה להי בעמלק" — בהסתר פנים שכמותו לא ידע עמנו.

רבצ'ה עשתה זאת בלהט פנימי, בסגנון אישי — ללא מליצות ללא צחצוחי לשון וסגנון. ספור פשוט שהוא אפופיאה נהדרת של רצון לחיים, של רצון ליצירה, של המשך הדורות במשפחה יפה ומפוארת.

חייבים אנו תודה לרבצ'ה שאזרה כח לספר, לאישה — שעבר כמוהו את ייסוריה, לבנים — ממשיכי הדרך בתורה בעבודה. סיפור פשוט — ספר גדול!

ד"ר יצחק אלפסי

משפחת רבקה ומשה בכר (בהרכב מלא)

פרק א׳ – ילדות

נולדתי בעיר הפולנית אשר בפי היהודים נקראה ריישא ובפי הפולנים זעשוב, במדינת גאליציה. בהיותי תינוקת עברה משפחתנו להתגורר בעיירה גרודזיסק השוכנת בקירבת ריישא. (היתה גם גרודזיסק בפולין המרכזית (ה״קונגרסית״). גרודזיסק עיירה קטנה היתה שרוב תושביה היו יהודים. רוב הבתים היו קטנים. כתליהם בנויים מקורות עץ מסויידים לבן, מוקפים חצרות וגינות.

מעבר לעיירה השתרעו כפרים לרוב. ברובם הגדול התגוררו איכרים פולנים לא יהודים, שהתפרנסו בעיקר מעבודות חקלאיות. ביתנו בגרודזיסק, בו התגוררה כל המשפחה, היה שייך להורי אמי, סבי וסבתי ז״ל.

אף שהבית לא היה גדול בממדיו, בכל זאת לא היה צר לכלול את כל משפחתנו הנהדרת, שכללה את הורי היקרים; אחי דוד, דמות מופלאה על אדמות; אחותי פרידה, הנפש הטובה, המסורה ללא קץ; אחותי לאה שהיה בה יופי מיוחד, נפש טובה ואצילית; ואני בת הזקונים, שהרגשתי נאהבת על ידי כל אחד במשפחתי.

כמובן שגם סבא וסבתא, נשארו לגור אתנו בצוותא, באהבה ובאושר. היינו משפחה מלוכדת, חמה ומסורה ללא גבול.

אבינו, עזריאל ריכטר, הנערץ והיקר באדם, היה תלמיד חכם גדול וירא שמים. אדם שקט, צנוע וישר בהליכותיו, שהיה לנו לדוגמא אישית. רחשתי לאבינו הערצה ואהבה עמוקה אין קץ.

מאז מות אמא, ניטל המרץ ושמחת החיים מאבי. סבורתני כי לא התאושש מהאסון של פטירתה הפתאומית של אם ורעיה אהובה כל כך.

באחד הימים חלתה אמא. כפי הנראה חששו מיד שמחלתה רצינית, ועל כן נסע אבי בדחיפות על מנת להביא רופא מומחה מהעיר ריישא הסמוכה. לצערנו, בהגיעם הביתה כבר מצאו את אמא ללא רוח חיים ונרות דולקים על יד מיטתה.

לא נותר לרופא אלא לקבוע את מותה של אמי. קשה לתאר במילים את התדהמה והזעזוע הנורא, שאחזו באבינו לנוכח האסון. רק שלושה ימים

היתה חולה וכבר נסתלקה מאתנו. אבינו וארבעה ילדים, נותרנו יתומים מאם ורעיה מסורה ואוהבת.
כאשר אמנו נפטרה, הייתי אני, בת הזקונים כבת שלוש.
כל אחד מבני הבית הרעיף עלי שפע אהבה, חום, ותשומת לב רבה מאד, וזה כלל כמובן את סבי וסבתי היקרים. סבורתני כי השתדלו לפצות אותי במידת מה על חסר אהבת אם, אהבת אם יהודיה, שאני אפילו לא זוכרת אותה.
דמות אמי ז״ל נחרטה בזכרוני רק מארוע חד פעמי.
כאשר שיחקתי על יד ביתנו עם ילדה שכנה, אני רואה את אמא עומדת על מפתן החנות שבביתנו, לבושה בשמלה ארוכה בצבע כהה כעין אפור, את מראה פניה ושערותיה אינני זוכרת, מתכופפת מעלי, תוך שהיא מלטפת אותי ברוך ובאהבה את ראשי, ולוחשת לי ״את כבר מזיעה ילדתי...״.
אינני יודעת כעת בבירור, אם ארוע זה התרחש במציאות או אולי בחלום? ייחלתי והשתוקקתי לראותה כפי שהיתה נראית בחיים לפחות בחלומי, אך לשווא.
אחותי פרידה היתה הבת הבכירה, והיא היתה בוגרת ממני בשש עשרה שנים. עדינת נפש וטובת לב היתה ומסירותה הרבה לא ידעה גבול במיוחד אחרי פטירתה של אמנו ז״ל. מתוך הכרה באחריותה הרבה, היא קיבלה עליה את עול ניהול הבית והעסק, חנות בדים וגלנטריה, על כתפיה הצעירות והדקות, והיא היתה לנו כאם ממש.
מכל מקום היא השתדלה בכל נפשה וכוחה למלא את מקומה של אמא בבית. היא היתה ממש אשת חייל, למרות היותה רק נערה צעירה.
לאחר שאבינו נאלץ היה לעזוב את הבית בעקבות נישואיו השניים, נפל למעשה גם עול הפרנסה בעיקר על אחותי פרידה.
אומנם גם האח השתדל כמיטב יכולתו לעזור, אך הוא לא היה מוכשר לעסוק במסחר.
באותה תקופה היו קשיים רבים בהבאת סחורות לחנות שהיה צריך להזמינם מחוץ לעיר. היה זה ממש מבצע שלם. אומנם הגיעה כבר רכבת, אך כפי הנראה לא תמיד אפשר היה להעזר בה כנדרש. על פי רוב היו שוכרים עגלון עם כרכרה ואתו היו מביאים את המטען עם הסחורות מהעיר הסמוכה ריישא.
החורפים היו קשים מנשוא בפולניה. הדרכים לא היו סלולות ונוחות, והכפור חדר לעצמות. אני זוכרת את פרידה אחותי שבה מנסיעות כאלה, תשושה וקפואה למחצה. אף על פי כן, בהכנסה הביתה היתה שאלתה הראשונה: איפוא הילדה? הכוונה כמובן היתה אלי. מיד היתה נגשת אלי, ונותנת לי מתנה. היא תמיד זכרה להביא מתנה. הייתי ילדה מאושרת.

כאשר נשא אבא את אשתו השניה כאמור, נאלץ לעבור להתגורר במקום מגוריה אושפיצין, היא אושוויץ הידועה לשמצה.
בהעדר אבינו מהבית, נאלץ היה אחי דוד ז״ל, להפסיק את לימודיו בישיבות שמחוץ לעירנו ולהשאר בבית, על מנת לעזור ולהקל על אחותי פרידה במשא ניהול הבית והעסק. סבורה אני כי עשה זאת בהרגשת חובה נטולת התלהבות. כמובן שהיה מנצל כל דקה פנויה ללימודיו בעיקר בלימוד הגמרא — משאת נפשו.
אחותי פרידה מצאה גם זמן לתפור ולרקום עבורי שמלות יפות לרוב. מכיוון שהיה לי שיער ארוך, נהגה תמיד לקשור לי סרטים תואמים את צבע הבגד.
אני זוכרת בקרים חורפיים כאשר הדרך לבית הספר היתה מכוסה שלגים. אחי, או אחותי, היו משלמים סכום כלשהו לנער עגלון על מנת שיקח אותי לבית ספרי, למרות שרוב הילדים הגיעו ברגל לבית הספר. עגלון זה היה מביא לבתים למכירה, לחמניות טריות ולפעמים גם חמאה, בכל בוקר. אכן כל בני המשפחה פינקו אותי יתר על המידה.
את אחי אני זוכרת במראה ברור, כאילו אתמול ראיתיו. רכון היה על ספרו, שקוע בלימוד הגמרא. אך כאשר עברתי בקירבתו, היה על פי רוב מתפנה מעיסוקיו ופונה אלי תמיד בחיוך לבבי ומקסים, שהיה מתפשט על פניו היפים להפליא, הוא היה מתענין ושואל איך ומה למדנו בבית הספר עממי הכללי ובבית יעקב, בית ספר הדתי לבנות.
רחשתי לאחי דוד, אהבה עמוקה, אין סופית. הוא היה דמות מופלאה, התמזגות של יופי חיצוני ופנימי כאחד.
דודתי ז״ל היתה מכנה אותו ״ספר תורה״ שלנו, וכל מי שהספיק להכירו ראה בו דמות מיוחדת במינה.
ברור לי כי הוא חסך מפיו אוכל כשלמד בישיבה כי בכל פעם כאשר חזר הביתה מישיבות שלמד בהן, מחוץ לעירתינו, היה מביא, בדרך כלל, מתנות לי ולאחותי לאה, וזאת מכספו המעט שקיבל כדמי כיס.
בילינו שעות יקרות בשיחות ארוכות ואלה היו שעותי המאושרות. תענוג היה להמצא במחיצתו ותמיד מצא זמן עבורי, על אף היותי צעירה ממנו בארבע עשרה שנה. כאשר אני הייתי בכיתה אלף, אחי כבר היה בחור בן עשרים. בכל זאת שוחחנו הרבה על נושאים שונים. הוא התעניין במעשי, בכיסופי, בתכניותי. אם הופיעה, למשל, בעיתון היומי ביידיש, ״טאג בלאט״, ידיעה שחשב שתעניין אותי היה תמיד מספר לי עליה. אהבתי לשתף אותו בתחומי התעניינותי.
כאשר בשיחתנו, היה אחי צובט בלחיי ומחייך את חיוכו המקסים והבלתי נשכח, ידעתי כי הוא מרוצה מהדברים שהעליתי בפניו. את כל מחשבותי,

תקוותי, חלומותי, הוא ידע. בכל שנות ילדותי עד המלחמה הייתי לומדת ב"בית יעקב", בשעות שאחרי צהרים, משום שבשעות הבוקר למדנו בבית ספר עממי פולני.

אני זוכרת באחד הימים, בשובי הביתה, המתין לי אחי, על מנת להראות לי ידיעה בעיתון, בקשר למותה של המנהלת הידועה של כל רשת "בית יעקב" שבפולניה, שרה שנירר. הידיעה אמרה, שעל ערש דווי, כמה דקות לפני כניסת שבת, בקשה שיגישו לה נרות להדליק לכבוד שבת. אחרי שברכה על הנרות, השיבה את נשמתה לבורא... הארוע ריגש אותי מאוד. הייתי גאה שאחי הגדול, הבוגר ממני, התלמיד חכם, מתחשב בדעותי מסביר לי בסבלנות, באהבה כה רבה. אף מייעץ ומעודד אותי בשעת הצורך.

לעיתים קרובות אחי היה בא לביתו של רב הקהילה, ואני הסכמתי ברצון להתלוות לאחי, כאשר אחי הציע לי לבוא עימו לבית הרב, שהיה ידידו הקרוב ביותר, וגם ידיד משפחתינו.

הרב היה איש צעיר, בעל משפחה, אשה וילדים. דמות בלתי רגילה, יפה תואר, כולו אומר עדנה ואצילות, כולם העריצוהו וכיבדוהו והוא מצטייר בעיני כדמות מופתית ממש. היינו באים לביתם הצנוע, אך החם והנעים. בזמן שאחי עם הרב היו בצוותא שקועים בלימודי תלמוד, הייתי אני משחקת עם ילדיו החמודים. אשתו הרבנית היתה טובת לב וחביבה מאוד. ביליתי איתם שעות יפות. גם ממנה ניתן היה ללמוד הילכות חיים. היא היתה דוגמא אישית מופלאה. בביתם הרגשתי רצויה מאוד וזכיתי לתשומת לב מיוחדת, למרות שהבית בו התגוררו היה קטן וצנוע. אינני זוכרת כמה ילדים היו אך היו רבים, כולם קטנים וחמודים, בהבדלי גיל קטן ביניהם.

לדאבון הלב, גם המשפחה הנהדרת הזאת נספתה בגורל המר והאכזר, בשואה. יהי זכרם ברוך! והי' ינקום את דמם, ואת דמם של ששת המליונים החפים מכל פשע.

באחד מאותם הימים, הלכתי עם אחי לבית כנסת, להקפות של שמחת תורה ועד עצם היום הזה אני נושאת עמי את הזכרונות המרגשים ביותר מהופעתו המיוחדת של הרב שהתגלה לעיני באותו מעמד בכל הדרו, שאין למעלה ממנו. תחושתי היתה כי הוא הרב מקדש את המקום מעצם עמידתו עליו.

הרב עמד על יד ארון הקודש, כולו עטוף בטלית, מחזיק בשתי ידיו ספר תורה והוא שר תפילה כמעט בלחש. קולו ערב, חרישי, מרגש, והוא מרקד עם התורה וכל ישותו ולבבו נתונים לאדון עולמים. כולו מתמסר לתפילתו

בתחנונים. אוירה של קדושה שררה. היתה בו התמזגות של טוהר, ואמונה שלימה כל כך.
אחזה בי התרגשות עצומה לנוכח הארוע המיוחד, אני סבורה כי השפעתו על הציבור היהודי היתה משכנעת ומלאה.
ראיתי ברב שלנו דמות עילאית, מופתית. כל משפחתנו אהבה את הרב ומשפחתו כאילו היו קרובי משפחה שלנו.
אחותי ליציה (לאה) היתה בוגרת ממני בארבע וחצי שנים. ילדה יפהפיה וחיננית היתה, עם נפש טובה ואצילה, שקטה ועדינה. תמיד התנהגה אלי ברוך ובסבלנות מרובה כל כך. למרות שכולם פינקו אותי במיוחד, מעולם לא הרגשתי מצידה קנאה או רוגז כלפי.
אני רואה אותה, אני רואה את כולם, את אהובי! הם נקטפו בעודם בפריחתם ולא ישובו עוד. הלב דואב וכואב ועם הזמן הכאב נעשה עמוק יותר... אחותי ליציה היתה רק בת עשרים ואחת כאשר נספתה בשואה. כה נהדרת, כה תמימה בחיוכה המלבב. איך אפשר לשכוח?
לעיתים על משכבי מאחלת אני לעצמי שיופיעו לי בחלום, כפי שהיו נראים, כדי שוב לראות את דמותם, אך לשווא... משאלות לב שלא באות לידי ביצוע...
אהרון ורחל צוקר ז״ל, הורי אמי, הסבא וסבתא, התגוררו באותו הבית יחד איתנו, הבית שהיה למעשה ביתם.
אהבנו והערצנו אותם מאוד. הם היו במשפחתנו בעלי הסמכות ולדעותיהם ייחסנו משקל רב.
הסבא היה דואג לכל מה שקשור באחזקת הבית ובעיקר לשטח שמסביב לו. במיוחד היה זה הסבא שהיה, כמעט בעצמו, מעבד במסירות רבה את חלקת האדמה שמאחורי ביתנו. היה בה גן ירק, ערוגות־ערוגות, זרועים בכל סוגי הירקות לצורכי הבית.
מדי בוקר, קטפנו ירקות ריחניים ורעננים. לפעמים הייתי עוקבת אחרי סבי בשעת עבודתו, שבה מצא סיפוק רב. בילינו גם בצוותא רגעים מאושרים בגן היפה הזה, שאפשר היה להתגאות בו. העבודה נעשתה, כמעט כולה, ללא מכשירי עזר מיוחדים.
אדם מיוחד במינו היה סבי, בעל מרץ בלתי רגיל, אהב עבודות כפיים והיה בריא בנפשו ובגופו.
על אף שלא היה בעל תואר למשפטים, התעסקותו העיקרית היתה קשורה לבעיות ולנושאים משפטיים. על פי רוב היו אלה אנשים פולנים, לא יהודים, שבאו מהכפרים הסמוכים לסבי לבקש את עזרתו, או להתייעץ עימו בבעיות משפטיות שונות.
סבי היה כותב עבורם בקשות, עירעורים וכדומה.

אני זוכרת שבחדרם של סבתי וסבי עמד שולחן כתיבה ענק ועתיק ועליו עט מנוצת אווז וכסת עם דיו. השולחן הזה נחרט במיוחד בזכרוני משום שבאחת המגירות, היתה מונחת תמונת צילום של אמי עם אחי דוד בהיותו ילד.

לעיתים מזדמנות, הייתי באה עם חברתי הקרובה מניה־גרינשטיין בחשאי, על מנת להתבונן בדמויות היקרות מכל שבתמונה הזאת. השתוקקתי בעיקר לראות איך היתה נראית אמי.

האווירה בבית מתקופה זו זכורה לי היטב בהיותה מלאת אהבה הדדית בין כל בני המשפחה אף שניתן היה להרגיש ממש באויר, את העצב והמועקה האין סופית, על העדרה של אמא. מותה הפתאומי, השאיר חלל ריק בלב כל המשפחה.

הרגשתי היתה כי בני משפחתי נמנעים מלהזכיר, או לשוחח בנוכחותי, את אמא. על כן נמנעתי מהצגת שאלות בכל שנות ילדותי אודות אימא. את השאלות הללו הדחקתי עמוק בתוכי.

רק שנים לאחר מכן, כאשר קרה לנו הנס הגדול, חמש שנים אחרי השואה, ומצאתי את אחותי פרידה, שהיתה הניצוץ היחיד מהאור הגדול שהעיד על אורחות חיינו שנעלמו לנו לנצח העזתי לשאול.

ברגע הנכסף הזה, שבו נפגשנו אחרי שנות סבל וגעגועים, פרצו השאלות שנדחקו זמן רב כל כך. אחותי היקרה, היחידה מכל המשפחה הענפה ששרדה לנו, עם בעלה מאיר וינמן, זכרה את כל הארועים שהתרחשו עוד מתקופה שטרם הבנתי ובטרם היולדי. היכול אדם להבין את האושר שבפגישה הזו? האם יש מלים לתאר את הרגשות האלה?

ההבדל הגדול בשנים בין אחותי פרידה ודוד לביני נובע מהעובדה כי אבא שהה שנים אחדות בארצות הברית, בטרם אחותי לאה ואנוכי נולדנו.

אבי ז״ל שלא ראה את החיים בגרודזיסק כהתגשמות חלום חייו, יצא עם עוד חבר מהעיירה לארה״ב, כאשר משאלתו ותקותו לבנות שם חיים טובים יותר, וכמובן להביא את רעיתו עם שני הילדים האהובים במהירות האפשרית, אך למרבה הכאב, באותה תקופה, בשנת 1914, היה מצב כלכלי קשה גם שם בארה״ב. אבי נאלץ לעבוד קשה בבדידותו, רחוק מאהוביו, שמונה שנים קשות, עד אשר הגיע אל מטרתו, להביא את משפחתו, המצפה להתאחד עם אבי המשפחה אליו. אבא שלח כרטיסי הפלגה אל המשפחה. אולם, לדאבון הלב, כאשר הגיעה שעת הפרידה מכל יקיריה של אמא: הוריה, אחיה ואחיותיה, הקרובים והידידים שהיו רבים כל כך, לא עמדו לאמא הכוחות הנפשיים, כפי הנראה, לעזוב את כל היקר לה...

בשעה שכבר עסקה באריזת המזוודות גמלה בליבה ההחלטה שלא לנסוע לארצות הברית. עם כל געגועיה לבעלה וכיסופיה לרגע נכסף זה, היא לא

יכלה להתנתק משורשיה. אבא נאלץ היה, בכאב ובתיסכול, לשוב לפולניה. לו ידעו אז מה שצפוי להתרחש לעתיד לבוא, היה אבא נשאר בארה״ב ואמא כמובן היתה מצטרפת אליו. אך מי יכול היה לדעת מה עלול לקרות? מי יכל לשער ששטן כזה יפעל עלי אדמות, שיקום רוצח מליונים חפים מפשע! את הנעשה אין כבר להשיב, אבדו לנו יקירנו לנצח. אנו מצווים וחייבים להמשיך באורם. הם תמרורי הנתיבים שלנו. נקמתנו הם ילדינו, וגם נחמתנו ותקוותנו. מהם אנו שואפים עידוד!

סבתי רחל ז״ל, הייתה אשה שקטה ועדינה בגוף ובנפש, אני זוכרת את דמותה האצילית.

אפשר היה לראותה לעיתים תכופות קוראת בספר התהילים, כאשר בידה השניה אוחזת במטלית לניגוב אבק של הרהיטים. היא מאד הקפידה על ניקיון הבית.

סבתי וסבי נהגו, כמעט מידי ערב, להזמינני לסעוד יחד עמם את סעודת ערבית ואני נענתי להם תמיד ברצון ושמחה. סבי נהג בזמן הארוחה להושיבני על ברכיו. הם השפיעו על כולנו חום וקירבו אותנו. אני נהניתי הנאה כפולה. גם להמצא בחברתם, וגם מהמאכלים שסבתי טרחה להכין ושהיו אהובים עלי במיוחד.

סבא וסבתא מתו לפני השואה, יהיה זכרם ברוך!

היו לנו, הילדים, חוויות מיוחדות, שלא יישכחו. בערבי חנוכה, כאשר הכפור מכסה את השמשות שבחלונות, היו נוצרות תמונות נוף עצים וצמחים, נדירים ממש ביופים, או דמויות שונות ומשונות. הייתי מסוגלת להביט בהם שעות ארוכות, סבורני כי שום אומן לא מסוגל ליצור אומנויות כאלה.

אולם בערבי חנוכה אחרי הדלקת הנרות על אדן החלונות, הייתי נוהגת לרוץ החוצה ושוב הביתה פנימה, על מנת לראות מה קורה למראות האלה איך הם משתנים מחמת החום של הנרות.

מידי בוקר, כאשר רק פקחתי את עיני הייתי רואה ממולי את הנופים הציוריים שנוצרו בחלוני, אולם בעונות הקיץ התחלפו הציורים הקפואים הדמיוניים, לצמחים טבעיים אמיתיים שגדלו על החלונות בעציצים ואדניות כל סוגי פרחים בשלל צבעים, שהאחות פרידה טיפלה בהם במסירות רבה.

בדירתם של סבי וסבתי היה בנוי תנור אפיה ענקי והוא שימש, לכל המשפחה לאפיה ולחמין של שבת, ולעיתים גם שכנים נעזרו בו לצרכיהם. יום אחד בשבוע היו מקדישים להכנת לחם שהספיק לכל בני המשפחה לשבוע ימים.

עד עצם היום הזה אני זוכרת את דמותו של סבי, איש חסון וגבה קומה, כשהוא מסדר בפינת החדר על האצטבאות את הלחמים האפויים, כיכרות כיכרות עגולות וריחניות. תמיד בסוף האפיה נהג סבא לכבד אותנו בפיתות חמות ישר מהתנור אפויות יחד עם בצל, הכל מעשה ידיהם. טעימות היו להפליא...

כאשר סבא נפטר מספר שנים לפני השואה, התאבלנו מרה כל המשפחה, למרות שכבר היה איש בא בימים. הסבא היה עבורנו ובביתנו הרוח החיה, עמוד התווך. בלעדיו נשארה ריקנות איומה. לעג הגורל. בתקופת השואה ואחריה, כאשר זכרונות שלא ניתן לבטאם במילים, הציפו את מוחי שהייתי מתנחמת בעובדת מותם הטבעי של סבא וסבתא ושזכו להקבר כפי שנהוג בעם ישראל, ונחסך מהם לפחות לראות את הזוועות את השואה, את מה שקרה לכל היקרים והאהובים, חיסול את כל הקדוש והקרוב לליבם. היו רגעים וביאושי קנאתי בהם במותם.

לסבי, אביה של אמא, היתה השפעה רבה על אבא, במיוחד בנושא הנישואין השניים.

דווקא בהמלצתו והשפעתו של סבי, ואחרי התלבטויות קשות, נישא אבינו בשנית, ועבר להתגורר עם משפחתו החדשה, אשתו ובתה. לימים באה לנו אחות קטנה מאבי ומהאם החורגת.

מספר שנים לאחר מות סבא, נפטרה סבתי האהובה. באותו זמן כבר לא הייתי בביתנו.

משנשארנו בלי אבא בגרודז'יסק, נאלצנו להתמודד עם הסיטואציה החדשה שנוצרה. אמנם הבית היה אפוף אהבה וחיבה ובכל זאת התגעגעתי מאד לאבא, הלא הוא היה לי גם לאב וגם לאם.

אחותי פרידה, שנותרה לפליטה, אהבה להעלות זכרונות מהבית ומהמשפחה האהובה. בכל הזדמנות, עד ימיה האחרונים, סיפרה לנו על שנות ילדותי, כאשר עוד היינו כולנו מאושרים ביחד בביתנו. ללא שמץ של קנאה, היתה מספרת אף לבעלה ולילדיה, על האהבה המיוחדת של אבא לי, הילדה רבציה, משוש חייו.

אבינו היה אב מסור ואוהב לכל ילדיו. אבי, למרות שהיה עסוק וטרוד בעניני הפרנסה, היה מתפנה לעיתים תכופות על מנת לשחק ולהשתעשע עמי. היו אלה רגעי שמחה ואושר אין סופיים לשנינו.

כאשר היה במצב רוח מרומם, אבא נהג לשיר לנו שירי ערש מצחיקים פולניים, על מנת לבדח אותנו. חלק משירי ערש אלה עדיין זכורים לי.

בכל פעם היינו, יחד עם אבא, משועשעים בשומעינו את השירים מפיו. תמיד השתוקקתי לראות את אבא שמח ומבודח. ברגע שאבא היה רואה מישהו מאתנו שהוא לא לגמרי בקו הבריאות היה תמיד מטפל באהבה

ומסירות אינסופית, שבא לידי ביטוי בתפנוקים שונים ובדאגה מחממת את הלב. אז היה מביא דברים מיוחדים, שבמצב רגיל היו בחזקת מותרות. הוא כאב את הפירוד מיתר ילדיו כל אותם השנים שחי בהם עם אשתו השניה. אבא אהב ללמוד הרבה, בעיקר מספרי הגמרא, אך בימי חול היה תמיד מאוד עסוק, ולפיכך היה לימודו בשעות הלילה ולפעמים היה יושב ולומד עד השעות הקטנות של הלילה. בשבתות ובמועדים היה נוהג ללמוד שעות רבות, ואלה היו עבורו שעות מלאי סיפוק ועונג. הוא שאב את כל כוחות הנפש מלימוד התורה. ניתן היה לחוש ולראות, ואני כה אהבתי להביט בו, בפניו הזוהרים ובעיניו העמוקות, החכמות והמקסימות. הוא היה לנו דוגמא אישית ולפתע פתאום היה עלינו להיות בלעדו. איך אפשרי לחיות ללא אבא בבית?

בעיירה גרודזיסק התגוררה גם דודתי סימה, היא היתה אחות אמא, יחד עם בעלה יוסף קנובלר ובנם היחיד ישראל. הם אימצו נערה, כאשר היתה ילדה בגיל עשר, לאחר שהוריה נרצחו בידי שודדים. אחיה היחיד של הנערה התגורר בעיר רישא הסמוכה. זה מה שסופר לי.

אני זוכרת אותה כנערה חיננית. פניה היו יפות להפליא והיה בהם חן מיוחד. שמה היה פרלה. כשמה, (פנינה) כן היא. היתה ממש פנינה.

לעיתים, כאשר אחותי פרידה נעדרה מהבית בעניני העסק, הייתי באה אל ביתם. בן דודי, ישראל, היה בגילי, בבית ספר למדנו באותה כיתה והוא הצטיין בלימודים. הוא היה ילד יפה תואר ומוצלח מאוד, בעל כשרונות מרובים. היינו חברים טובים ומסורים. אהבנו להמצא ביחד, בשעות הפנאי המעטות, שיחקנו ובילינו יחד ככל האפשר, ולעיתים תכופות היה צורך להחזירני הביתה, בשעות הערב, כאשר החושך ירד על העיירה, וניתן היה לראות פה ושם אור קלוש מבצבץ בחלונות הבתים.

על פי רוב היתה זו פרלה שהיתה מחזירה אותי הביתה. היא היתה לוקחת אותי על כתפיה או על גבה, עוטפת את שנינו בצעיף שחור, גדול וחם וכורכת אותו עלי, כמו שהצועניות היו נוהגות לשאת ילדים על גבן בזמן נדודיהן. בדרכינו הביתה, נהגה מדי פעם לשאול אותי, אם אני מזהה את הבית או את המקום שאנו חולפים בקירבתו. למרות שהייתי עטופה בצעיף ונמצאתי בחושך מוחלט, הייתי על פי רוב מזהה נכון, ומשיבה לפי שמות המשפחה של בעלי הבתים. שתינו היינו נהנות מהמשחק המעניין והמבדר כמו בחידון.

אהבתי את פרלה אהבת נפש, אך לצערי לא ידוע לי שם משפחתה. אולי היא עוד חיה וקיימת בעולמינו? תקוותי ותפילתי כי על ידי כתיבת זכרונותי יימצאו נפשות יקרות שאינני יודעת מה עלה בגורלם עד עצם היום הזה. ונוכל עוד להפגש. מי יתן!

בזמן מלחמת העולם השנייה, כאשר שהיתי במחנה ריכוז של הגרמנים, היינו בהתחלה בקשר מכתבים עם ההורים בבית. גם מאחי ואחותי לאה, גם מדודתי ובנה ישראל הגיעו אלי מספר גלויות. אומנם הדואר עבר צנזורה, וגם היינו מוגבלים מכל הבחינות, אך בכל זאת קיבלנו סימני חיים מיקירנו.

למרבה האירוניה, דווקא לקראת חג הפסח קיבלנו אני, וזושיה האחות החורגת, חבילה עם לחם מהבית.

הנאצים הגרמנים השתדלו בהתחלה להטעות אותנו כדי שנאמין להם שאין להם שום כוונות שטניות להשמיד את כולנו. בעורמה מכוונת ושיטתית ביצעו את החיסול ע"י השמדה טוטלית.

קיבלתי מספר פעמים גם גלויות דואר מהדודה, ותמיד ישראל בן דודי היה מוסיף מספר מילים מלאי עידוד ותקוות לחיים טובים ויפים יותר בבוא היום הנכסף והמיוחל כל כך. יום בו נפגש שוב. הוא לא רצה להאמין, כי פשוט מחסלים אותנו, את עמנו...

הגלויה האחרונה מהם הגיעה אלי ממקום מחבואם, בה כתבה דודתי כי עוברים עליהם ימים קשים שאין לתארם. חשבו שלא יראו יותר סימן חיים ממני, ואני לא אקבל מהם סימן חיים. בן דודי, למרות היותו בן־ישיבה היה תמיד כותב על געגועיו. הוא היה מלא אמונה ותקוה לימים טובים שיבואו, איש חכם, אבל כה תמים...

סימני חיים אלה שהיינו מקבלים במחנה, מפעם לפעם היו בשבילנו סם חיים, אך אינני יודעת האם על ידי חילופי הדואר לא התגלה מקום מחבואם?

גלויה עם מספר מילים ששלחתי, נתקבלה בחזרה ונאמר שאין הם נמצאים בכתובת האמורה. תם הקשר האחרון שלי עם המשפחה הזו. אפשר היה להבין מה קרה איתם. אותו גורל אכזר, של כל יתר הקרובים. היום הנכסף המאושר לא הגיע לעולם. כפי הנראה, גם הם נספו בשואה... הם לא שבו, ולא ישובו עוד. יהיה זכרם ברוך.

לא שמעתי מאיש עדות על השעות האחרונות שלהם. מי יודע? אולי בכל זאת יש מישהו מהמשפחה שניצל וחי במקום כלשהו בעולם?

נחרט בזכרוני ארוע אנטישמי שאירע לי בהיותי בכיתה אלף או בית. אינני זוכרת את הסיבה מדוע חזרתי הביתה לבדי ולא עם חברי.

בלכתי לבד, בדרך לביתי, פתאום רדפה אחרי ילדה לא יהודיה, גדולה ממני, והיא מיידה לעברי אבנים על מנת לפגוע בי, כאשר גם נשמעות קללות וגידופים מפיה עלי ועל יהודים בכלל. לא הכרתי אותה אישית. ברור לי שגם היא לא הכירה אותי בכלל. אכן שנאה תהומית ועוורת.

בנס היא לא הצליחה לפגוע בי פיזית, אך נפשית נפגעתי מאד. מדי פעם צף ועולה, עד עצם היום, הארוע האנטישמי במוחי.
בכיתה הייתי לפעמים מתחלקת בכריך שלי, עם ילדה, חברה לספסל הלימודים, פולניה עניה נוצריה, כאשר לא היה לה אוכל. בבית הספר, או בכל עזרה אחרת, היינו נעזרים האחת בשניה. בקשר לארוע האנטישמי התלוננתי למחרת היום בפני מורתי הגויה, אך זו לא עשתה דבר למרות שהבטיחה לי לברר את הענין.משפחתנו חיה יפה ובשלום עם האוכלוסיה הלא יהודית. גרנו בשכנות. ביתנו גבל עם בית משפחה פולנית נוצרית אריסטוקרטית. האם הישישה היתה אישה אצילה ושמה הגב' ד"ר טרונצקי. היא היתה לנו ידידת נפש ממש. הם הכירו אותנו מדורי דורות. הבן טדק שנהיה, כאביו, רופא, כבר היה שונה מעט מאמו, אך אלינו התנהג יפה במיוחד. הוא אף פעם לא רצה לקבל מאתנו תשלום עבור ביקור כרופא.
סבי ז"ל רכש לו הרבה ידידים לא יהודיים במסגרת עבודתו.
לפעמים הייתי מצטרפת לאבא, כאשר הלך לגבות חובות עבור סחורות מגויים כפריים. החובות היו נרשמים בספרים עבי כרס ועל כן היו נאלצים לבוא לכפרם, לביתם, ולנסות לגבות את המגיע. על פי רוב לא החזירו במזומנים, אך ברוב הבתים שהיינו נכנסים קיבלונו, במיוחד את אבא, בכבוד הראוי לפי דעתי.
באותם הימים האמנתי לאנשים ללא חשדנות. אני זוכרת במיוחד את חבילות השי שמשפחתי נהגה להכין מדי שנה לקראת הסילבסטר, עבור כמה אנשים לא יהודים מבאי ביתנו. ביניהם היה הצבעי, נובק שמו, שהיה מסייד וצובע את ביתנו מדי שנה לקראת חג הפסח; הדוור שהיינו מצפים לו שיביא דואר, בעיקר מאבא בזמן שכבר לא התגורר אתנו; לנערה שהעסקנו במלאכת הפליסי לבדים שקונים היו מזמינים בצורות שונות של כפלים לשמלות וחצאיות.
הנערה הפולניה הזו זכורה לי לטוב. פעם באחד הלילות, פרצה לפתע שריפה בבית פולני שכן. היתה זו הנערה הפולניה שהוציאה אותי ממיטתי. היא בעצמה, כולה מבוהלת ונפחדת, עטפה אותי בשמיכה, נשאה אותי בזרועותיה, ורצה עימי אל דודתי. בדרכינו היה עלינו לעבור בקרבת השריפה, האש הגדולה אחזה בכל הבנין, והיא השתדלה כל הזמן שלא אראה את הנעשה, כדי שלא אבהל. אכן מעשה אנושי לדוגמא, מצד נערה פולניה.
הנערה הצעירה הזו למרות הסכנה המאיימת עליה, טרחה קודם כל להציל אותי ולעזור בשעה שהיא מסכנת את עצמה. יש, איפוא, גם בפולנים

אנשים טובים ואין להאשים אומה שלימה. אין לעשות הכללות לטוב או לרע.

סבורני כי בכל עם ישנם אנשים עם דעות שונות ועם תפיסות שונות, כאשר ההבדל במספר הטובים או הרעים הוא הקובע.

אכן, לדאבוננו ידוע כי בפולניה היתה האנטישמיות מאוד מושרשת. היו פולנים שלא שנאו יהודים, אך מספרם יחסית היה קטן. יתכן כי לאור המצב ששרר בעם הפולני בתקופת מלחמת העולם השניה, התאפשר לנאצים להקים מחנות השמדה ולבצע את זממם השטני על אדמת פולניה.

מאז אותו ארוע עם הילדה העסיק הנושא האנטישמי את מחשבותי. לא ידעתי ולא הבנתי מדוע השנאה כלפינו היהודים? הייתי ילדה בת שבע וחצי, כאשר כעבור זמן מאז אותו הארוע, באחד הימים אחרי מות יוסף פילסוצקי שהיה מנהיגה של פולניה, נשאלה השאלה על ידי המורה, מה ידוע לנו אודותיו? איזה איש הוא היה פילסוצקי?

באותם הרגעים חשתי כי הנה בהזדמנות זו חייבת אני להוציא מעט מהמטען, מהמועקה, ולאמר את מה שאני חושבת לנכון. כאשר קיבלתי רשות להביע את דעתי אמרתי, בהתרגשות עצומה: פילסוצקי לא שנא אותנו היהודים, משום שידע כי גם דם יהודי נשפך במלחמות על הגנת המדינה הזאת פולניה.

היהודים לחמו ונלחמים במסירות ובנאמנות ועושים כמיטב יכולתם למען פולניה, זאת ידוע גם לכולכם! על כן הוא השתדל לא להפלות את היהודים לרעה.

נדהמתי מן השקט המוחלט שהשתרר בין כל התלמידים בזמן שדיברתי. האם, אמרה המורה שהיתה משומדת, נפלה כעת אבן כבדה מליבך? אחרי שהתבטאת יוקל לך בהרבה? אכן הוקל לי אז במידת מה, אך ידעתי כי ההשפעה של דברי היא כעין טיפה בים השנאה ליהודים.

באחד הימים הגיע אבא הביתה על מנת לבקרנו. כמובן שלאושרנו ולשמחתנו לא היה גבול. לראות שוב את אבינו בבית, עמנו, בקרבנו! כעבור מספר ימים, היה חייב לשוב לביתו החדש. אבא השתוקק לקחתני עמו, אלא שהוריה של אמא, וגם אחותי ואחי, סברו כי עודני קטנה ולא מתאימה לביקור זה גם מבחינות אחרות. הם חששו פן אסבול ואתגעגע מאוד. לא הכרנו את משפחתו החדשה של אבא, ולא ידענו כיצד תתייחס אלי. אבא הסכים לדעתם. היות ואחותי לאה ז"ל היתה בוגרת ממני במספר שנים, הוחלט שהיא תסע זמנית עם אבא, היות והוא כה השתוקק לכל הפחות לילדה אחת, אם כבר נוצר מצב כזה שלא מאפשר לחיות עם כולנו.

לאה אחותי נסעה עם אבא והיא שהתה שם עד לנישואי אחותי פרידה.
לאה לא התלוננה, כאשר נשאלה על מצב הענינים שם.
אחרי נשואי אחותי פרידה ז״ל, הייתי אמורה לשהות אצל דודי ודודתי, יצחק ושרה צוקר ז״ל, שהתגוררו בעיר רישא הסמוכה.
אחותי פרידה היתה מבקרת אצלם לעיתים קרובות, וסוכם כי בכל עת שארצה לחזור הביתה אוכל לעשות זאת תמיד.
שמחתי לרעיון הזה, לשהות זמן מה אצל דודי ודודתי. אבא ואחותי לאה בדרכם חזרה לאושפיצין ליוו אותי אל הדודים שברישא. דודתי שרה היתה עסוקה בשעות היום בחנותם, והיו לה מעט חששות לגבי, שעודני ילדה בת שמונה וחצי.
לפתע, בשעה שעמדנו להפרד, שאלה אותי לאה בהתרגשות עצומה: האם היית רוצה לנסוע עם אבא?
כמובן שנדהמתי מהשאלה שלא ציפיתי לה כלל. באותם רגעים חלפו במוחי מחשבות רבות ושונות. פתאום לעזוב סתם כך, מבלי להפרד ולומר שלום לכל אהובי ויקירי שלא רצו שאעזוב את המסגרת שכה הורגלתי לה, להנתק מביתי האהוב? איך אפשר? איך אוכל? אך כאשר הבטתי באחותי הבנתי שכפי הנראה קשה גם לה לעזוב את הבית שכה יקר היה לנו, אבל בראותי את אבא, את תדהמתו והעצב הנשקף ממבטו, חשתי כי לבי נצבט בקירבי. מיד הסכמתי. כן! אמרתי, אסע אנוכי עם אבא.
אז לא ידעתי שלא אשוב עוד לביתנו ולכל יקירי ולא אראה עוד אותם לעולם. כיצד אפשר היה להעלות על הדעת מה שעתיד להעשות לבני אנוש? היכול אדם לשער לאיזה תהומות חייתיים יכולים בני תרבות להגיע?
עם החלטתי לנסוע עם אבא נאלצנו להיפרד מאחותי לאה המקסימה ומדודי ודודתי ז״ל, טובי הלב, אנשים יקרים וחביבים.
עלינו לרכבת הנוסעת לכוון אושפיצין — אושווינצים — אושוויץ, מקום מגוריו של אבא עם משפחתו החדשה, אשר כללה את האם רחל, בתה זושיה והתינוקת צירנה שהיתה אחותנו מצד אבא אשר נולדה לו מאשתו השניה. משום שלא הכרתי עד עתה את משפחתי החדשה, ניסיתי בזמן נסיעתינו לדמיין לעצמי איך הם נראים וכיצד יקבלו אותי? מה טיבם? ואיך עלי יהיה להתנהג מעתה? הרי אני כמו בעולם אחר. מעל הכל הטרידה אותי השאלה איך יקירי בביתי יגיבו כאשר יוכחו לדעת כי נסעתי מהבית, בעוזבי אחרי את כל היקר לי, עולם בו הייתי מאושרת לחיות בחיק המשפחה האוהבת, חברים וחברות. בן דודי ישראל, שבילינו כה הרבה ביחד? האמת תיאמר כי אמנם השתוקקתי לאבי, וכאשר הוא לא היה עמנו התגעגעתי מאוד אליו, אך התחושה שאני מתרחקת מביתי ונוסעת

אל הלא ידוע ולא מוכר, עוררה בי התרגשות אדירה. לא יכולתי לעצור בעד הדמעות למרות שלא רציתי לצער את אבי.
הנסיעה ברכבת ארכה שעות ארוכות ולא הרגשתי בטוב. ועל כן היה אבא עסוק בטיפול בי, כל זמן הנסיעה.
כאשר הגענו מתחנת הרכבת בכרכרה עד לבית, הייתי כה עייפה ורדומה, שבקשתי רק לנוח בשקט. אבא נשא אותי בזרועותיו ישר אל חדרי והשכיב אותי במיטה. המשכתי לישון. זה היה הדבר היחיד שהייתי זקוקה לו באותו זמן.
לא רציתי וגם לא יכולתי לראות דבר מלבד את אבא.
אולם אחרי לילה בא בוקר. הילדה, בת השמונה וחצי, מתעוררת אל עולם שונה מזה שהורגלה עד אותה העת. הבית, האנשים בתוך הבית, הכל לא מוכר. הכל נראה לה זר ומוזר.
הילדה חשה שעליה לארגן סדר במוחה. היא חייבת להיות מודעת לעובדה כי מעתה עליה להתמודד עם דרך חיים חדשה, שונה מזו שהיתה לה בחיק יקיריה.
באותם רגעים של בדידות קשה מנשוא, היה אבא הדמות שהתנשאה מעל הכל. הוא שהסב ללבה אושר ונחמה. אף היא, הילדה, היה ברצונה להסב לו מעט אושר ושמחה. כל מאמץ או קורבן מצדה לא היה קשה, אם היא עזרה בזה לשמח את לב אביה, הרי כל מטרת בואה עם אביה לחיות בקירבתו בביתו, היתה כדי להקל עליו עד כמה שניתן. להסב לו נחת, בעצם הימצאותה עימו.
למרבה הצער ראתה הילדה את אביה באור שונה מכפי שהיה נראה קודם לכן בביתה. תחושתה היתה כי הוא אינו נותן דרור לרגשותיו, אלא דוחקן פנימה, פנימה. עצור ושותק היה עד לכאב. כואב היה המצב שנוצר, ולא ראה אפשרות לשנות את שכבר נעשה.
השתדלה להבין לליבו הדואב. היא הבינה כמה המצב קשה עבורו דוקא משום אהבתו האין סופית אל ילדיו. במקרה והיא שמעה את אבא משוחח עם שכנה, כאשר השכנה אומרת: אני רואה את ילדיך אחד אחד כיהלומים טהורים. אבא היה מאושר וגאה לשמוע את השבחים.
אבא, בדמעות חונקות את גרונו, השיב: נכון הדבר, אך כולם מפוזרים.
הזדהותה עם אבא היתה מלאה. גם היא היתה שותפה לתחושותיו. הגעגועים, ותחושת המועקה היתה גם מנת חלקה. השיחה עם השכנה התקיימה בשעה שאחי דוד ז״ל ואחותי לאה ז״ל היו בביקור של מספר ימים אצלנו באושוויץ. הם באו על מנת לבלות אתנו ביחד מספר ימים של אושר. להמצא שוב בחברתם היה זה ממש חלום בהתגשמותו עבורי.

ימים נהדרים אלה אזכור לנצח. ראינו באותם הימים את אבינו שוב זוהר מאושר וגאווה.

עברו כמעט שנתיים מאז בואי עם אבא. אפשר לשער את שמחתי, כאשר נודע לנו כי דוד ולאה מתכוונים לבוא לבקרנו. קשה לתאר את תחושת האושר שלי. מספר ימים קודם בואם כבר הייתי שרוייה במתח עצום. לקראת בואם צחצחתי, הברקתי וקישטתי את הבית ככל יכולתי. הגיע היום לו ציפינו בכליון עיניים. היות ויום זה היה גם ערב חג השבועות, הכינה האם עוגות וביקשה ממני ומזושיה לקחת אותם למאפיה שמעבר לרחוב. בדרכנו היה עלינו לחצות את הכביש שדרכו הם אמורים היו להגיע מתחנת הרכבת. כאשר הפניתי את פני ראיתי כרכרה ובה ישב אחי, כולו קורן מאושר. הכרתי מיד אותו. העיניים הנהדרות, הבלתי נשכחות, מביטות אלי ומחייכות באהבה. הוא ירד מהכרכרה והתקרב לעברי. מרוב התרגשות ואושר נשכחו ממני התבניות עם העוגות שהחזקתי בידי. הם נפלו מידי ארצה מבלי שאבחין בכך. אחותי לאה הגיעה מאוחר יותר. ברגעים אלה ראיתי אך ורק את אחי ושום דבר אחר לא היה קיים עבורי. את הימים הספורים של ביקורם בילינו בצוותא, מאושרים ושמחים. אחי ניצל כל רגע פנוי להמצא עימי. שוחחנו וטיילנו בסביבה.

הוא התעניין בכל מה שקשור לחיי, על לימודי ומעשי. שוחחנו גם על נושאים שונים. השתוקקתי לשמוע שוב את קולו עד אין קץ. התעניינתי לדעת מה שלום כל יקירי, החברים והחברות, בן דודי ישראל. אחי עסק בתקופה זו, בהרבצת תורה בישיבת קשאנוב. היתה זו ישיבה גדולה ומפורסמת בפולניה.

ללאה אחותי היו באושוויץ חברות וחברים, ובמיוחד חברה טובה בלב ונפש, בשם טונקה, ולכן נעדרה, לעיתים מזומנות, כדי שתוכל לפגוש את החברה שהכירה בזמן שהותה אצל אבא, לפני בואי אליו.

אחי שימש לנו מאז ומתמיד דוגמא אישית.

הוא נהג בכבוד לכל אדם ובמיוחד לאבא. מעולם לא הרים את קולו, גם כאשר אבא טעה במקרים מסויימים.

נהג להמתין עד שאבא התיישב ליד השולחן לארוחה. משישב לא התחיל לאכול עד שאבא לא התחיל באכילתו.

כמו כל דבר טוב החולף ועובר מהר, כך אירע לימי האושר הנפלאים. מי פילל שיהיו אלה ימי אושר אחרונים שלא ישובו עוד. איזה עולם יפה ואיזה אנשים אכזרים!

דיברתי עם אחי גם על תקוותי כי בבוא היום, כאשר יתאפשר לי, אסע לעיירתנו גרודזיסק, לגעת ולראות את כולם. היתה לי תחושה כאילו שם הכל שייך לי ואני שייכת לשם.

תמו ימי הביקור של אחי ואחותי והגיע רגע הפרידה הקשה והמכאיב. כל כך רציתי להתלוות אליהם, אך לא בלי אבינו. מדוע כה אכזריים החיים? אכן היינו ילדים מפורדים ומפוזרים. אילו אמנו היתה בחיים היינו חיים כולנו ביחד, באהבה ובאושר, לכל הפחות עד החיסול בשואה של הנאצים ימח שמם.

זמן די ממושך הייתי שרוייה במשבר נפשי. הגעגועים תכפו עלי. פעמים רבות הייתי שואלת ודנה עם עצמי: איך לקרוא לרעיית אבי שאמורה להיות אמי? שאלות רבות אין ספור התעוררו אצלי כמו אצל כל ילדה. אבי, כפי הנראה, העדיף להשאיר דברים כגון אלה לשיקולי, ואני ילדה בת שמונה בלבד. קשה היה המצב גם עבורו. הסתגלותי ארכה זמן ממושך. לפעמים, ביאושי, חשבתי: אם נגזר על אם למות ולה ילד קטן, אולי היה עדיף שתמות יחד עם ילדה? מחשבות כגון אלה התרוצצו לפעמים בראשי. לפעמים, בלילות מצאתי פורקן לגעגועים ולמכאובים, בדמעות שזלגו ללא הפרעה והרטיבו את הכרית שמתחת לראשי. למחרת בבוקר כאשר הכרית רטובה מהדמעות והייתי נאלצת למהר כדי להגיע לבית הספר, הייתי נבוכה ואובדת עצות. לא רציתי שהכר יסגיר את דמעותי ואת כאבי.

ימים ספורים לאחר שבאתי עם אבא הלכנו, זושיה ואני, כדי להכיר לי חברות. הייתי אסירת תודה לזושיה על הרעיון היפה.

הילדות שבביתן ביקרנו היו נחמדות מאוד וכך גם משפחותיהן. הרגשתי היתה שהאנשים נחמדים אלי, וכי הם מרחמים על היתומה המסכנה הזאת. דווקא אני שונאת רחמים...

היתה זו תחושה כבידה ומכאיבה, שלא הרגשתי בה עד עתה. בביתנו כאשר חייתי בצוותא עם כל יקירי, אף על פי שכל הזמן הייתי מודעת לחסרונה של האמא, לאהבת אם.

פרידה ז״ל כאשר היתה מעלה זכרונות מהבית, הזכירה תכופות כי כל ילדי העיירה אהבו לבוא לשחק אצלנו. היינו מתרוצצים ומשתעשעים בגן של סבא.

התקופה הראשונה שלי בביתי החדש היתה עבורי הקשה ביותר. עבר עלי משבר נפשי שבא לידי ביטוי בעיקר בלימודי בבית הספר ובבית יעקב. מובן כי בתקופה קשה זו השתוקקתי לתשומת לב מצד אבא וכאשר היה נעדר זמן מה מהבית הייתי מרגישה בודדה ועזובה. הייתי זקוקה כל כך לאבא, לפינה של אהבה שביקשתי להתבודד בתוכה. ידעתי כי ליבו אתי. אילו היה אבא נותן מעט דרור לרגשותיו העצורים והנדחקים עמוק, הייתי חשה מוחשית בכך. אך למרבה הטרגדיה לא תמיד מצאתי את השעה המתאימה לשטוח בפניו את מה שבלבי.

אבא, הנפש הקרובה היקרה שלי, אבא שתמיד אהב אותנו בכל לבו, אילו רק היה משוחח אתי ומתעניין מעט יותר במעשי, בהשגותי, ברגשותי.
כאשר נשארתי לבדי עם התינוקת, הייתי קונה מצרכים מסויימים עבור הבית, או דברי מתיקה בשביל הילדה, אך אף פעם לא הרשיתי לעצמי לקנות גם בשבילי משהו.
לידינו התגוררה משפחת פוזנר שהיתה להם חנות מעדנים. לעתים קניתי גם אני בחנות זו. למשפחה זו היו מספר ילדים, אחת מהם היתה חברתי. אחיה, הגדול ממנה, (יצחק) איציו, היה ילד מקסים ביופיו, עם לב זהב. חשתי כי הוא, הנער למרות גילו הצעיר, מבין אותי, מבין לליבי כאילו קרא את מחשבותי ורחשי ליבי.
אף על פי שלא סיפרתי לו ולא דברנו על הבעיות האישיות שלי ושלו, נוצרה בינינו ידידות אמת, ידידות מיוחדת. היינו ילדים תמימים, לא דברנו על נושאי אהבה. אבל ידעתי שהוא משתוקק לראות אותי מאושרת ושמחה.
בזמנו הפנוי נהג איציו לעזור בחנות של הוריו. כשהייתי נכנסת לחנות כדי לקנות מצרכים שונים, היה מיד מתפנה אלי, כאשר חיוך מלבב ומקסים התפשט על פניו. הוא התעניין לשלומי ובהזדמנויות כאלה תמיד היה מנסה לשכנע אותי לקחת משהו גם בשבילי. כרגיל סירבתי לקחת דבר עבורי וחשתי כי הדבר כואב לו ממש. אם לבשתי בגד חדש היה מיד מבחין בכך ותמיד ידע להחמיא לי. ניתן לומר כי שמח בשמחתי אף יותר ממני. אכן ידיד אמת. הוא היה נפש טובה וטהורה. מצאתי בו עידוד ונחמה מהרבה בחינות. ראיתי בו דמיון רב לבן דודי ישראל.
חלפו שנים ואנו התבגרנו מעט וכאשר פרצה המלחמה ועימה השואה, גורשו יהודי אושוויץ מבתיהם. נאלצנו להתגורר בערים הסמוכות לאושוויץ וכך נפרדו הדרכים בצורה אכזרית ביותר בין קרובים וידידים.
אינני יודעת מה עלה בגורל משפחת פוזנר ואין לי מושג אם איציו ניצל מהשואה, שרד וחי במקום כלשהו. מי יתן והוא עדיין חי. אלוהינו שבשמים ובארץ האם משאלתנו זו מוגזמת מדי?
אני זוכרת אותם, אני רואה אותם כפי שהיו אז, את כולם. אנשים יקרים ואהובים, יפים וחביבים; ילדים חמודים ומתוקים, נערות ונערים מקסימים בשיא פריחתם. איך ייתכן שכל אלה נשרפו ונטבחו על לא עוול בכפם, בעיניים, בהרעבה ובהשפלה. מקרינים על מסך הטלויזיה סרטים וצילומים מן השואה ומראים את שלדי בני האדם המורעבים אינני מסוגלת להביט בהם שהרי אלה הם תמונות אמיתיות מחיינו אנו. למרבה הטראגיות אני מתנחמת במחשבות כי בני משפחתי לא סבלו במחנות ההשמדה לפני שנספו. אוי לנחמה שכזו...

שמש וירח לעולם שרטו.
חוקות ביום ולילה לא נצמתו
הם נתנו אותות לזרע יעקב
להיות לעולם גוי ולא יכרתו.
אם בשמאל דוחם — בימין קרבם
אל יאמרו נואש בעת יתעותו
אך יאמינו כי לעולם הם וכי
לא ישבתו עד יום וליל ישבתו

מתוך כתבי יהודה הלוי־נח.

אחותי פרידה ז״ל

אחותי לאה לייצה הי״ד

פרק ב' – בבית הספר

הגיע הזמן ללכת לבית ספר המקומי שבעיר.
שוב עלי להתמודד לבדי במקום הזר לי. אחזה בי תחושה קשה בהיכנסי לבנין בית הספר הלא מוכר. לפתע ראיתי בדמיוני את ישראל בן דודי, את כל אותם הילדים, חברי וחברותי מהבית שבעיירה הקטנטונת. (שרובם הושמדו בידי הנאצים). היינו רגילים ללכת ביחד בצוותא ותמיד היינו מוכנים להושיט עזרה זה לזה בשעת הצורך. אף המורים הכירוני שם שהרי משפחתנו היתה ותיקה מאד בגרודז'יסק.
כאשר הושטתי למורתי החדשה את התעודה עם ההמלצה הקצרה שקבלתי ממנהל בית הספר בגרודז'יסק, היא קיבלה אותי בחיוך רחב ומלבב. בחום אימהי היא שאלה אותי רק מספר פרטים ולא הרבתה בשאלות. מיד חשתי כי מצאתי במורתי ידידת נפש, קרן אור באפילה.
המורה היתה נערה צעירה פולניה, חמודה ומקסימה. התפלאתי מאין באה לה לנערה הזו לב כה מבין, חם ואוהב!
גם היא, כמו איציו פוזנר, הבינה לנפש הזולת, ללא שאלות ודיבורים. כמה חוכמת חיים היה בה!
תקופת ההתאקלמות וההסתגלות ארכה חודשים ארוכים. עברו עלי לילות רצופי־בכי ללא שינה, געגועים, תחושות מוזרות וקשות. ידעתי כי עלי להתמודד בבעיות המתעוררות שגרמו למתחים נפשיים, שמצאו את ביטויים בעיקר בלימודים בבתי הספר. אבל לא הצלחתי להתרכז כראוי בלימודים. ידעתי איפוא שאיני יכולה לצפות לציונים טובים בלימודים.
אולם כאשר האם – רחל, חזרה מאסיפת הורים של השליש הראשון בכיתתי שהתקיימה עם מורתי, היא מסרה, לתדהמתי הרבה, חוות דעת טובה ביותר שנתנה עלי מורתי ששמה היה סטודליקופה. האם סיפרה בהתרגשות שכאשר המורה שמעה את שמי, היא הגיבה בהתלהבות רבה ואמרה: ריכטר הקטנטונת! הכל טוב מאד. באמת אין מה לומר או להוסיף, היא בסדר גמור. כעת אני סבורה כי התנהגה בחכמה נכונה כלפי.

אז אחזה בי התרגשות עצומה לנוכח חוות הדעת הזו. מדוע היא החליטה לתת דעה כה טובה בקשר ללימודיי? למרות שבפירוש לא הייתי זכאית לכך?

המורה כנראה חששה מתגובה חריפה כלפי, אם תשמיע חוות דעת שלילית שהרי תמיד השתדלה לעודד אותי את רוחי. היא עשתה כמיטב יכולתה על מנת לעזור לי במצוקתי והיתה יקרה לי מאוד. כאשר באחד הימים, ילד מהכיתה הכתים לה את מעיל הפרווה החדש שלה והיא התרגזה על כך עד כדי בכי, הזדהיתי עימה כל כך שגם אני לא יכולתי לעצור בעד דמעותי. כעבור זמן מה היא נאלצה להפסיק את עבודתה מחמת מחלתה. הצטערנו כולנו צער עמוק, כאשר נודע לנו כי היא חלתה בשחפת. בקרנו אותה, התלמידים, מספר פעמים, אך בזמן המלחמה המטורפת נותק הקשר עם המורה האהובה והיקרה באדם.

היו שמועות כי היא מתה מהמחלה הקשה.

קשה היה לי להשלים עם המחשבה שלא אראה אותה יותר לעולם. היה חבל שנערה מיוחדת זו מאירה ומקרינה עם נפש אצילית, תמות בדמי ימיה.

מהימים של שהותי בבית אבא ואמא החורגת, זכור לי מקרה שנחרט במיוחד בזכרוני. זמן קצר אחרי בואי חשתי לפתע צריבות וכאבים חזקים מאוד באזור דרכי השתן.

לא יכולתי לספר על כך לאבא, בגלל מיקומם של הכאבים. חשתי חסרת אונים כי גם התבישתי לספר לאיש מהמשפחה על הבעיה הזו שגרמה לי סבל רב. למזלי, נזכרתי כי שמעתי שיחה בין אנשים מבוגרים בקשר לבעיה הספיציפית הזו, ושם נאמר כי אמבטיות אדים יכולים לעזור במקרים שכאלה.

כאשר נוכחתי לדעת כי נותרתי לבדי בבית, הייתי משתדלת לנצל את הזמן הזה לעשות את אמבטיות אדים. הייתי עושה זאת מעל סיר הלילה של אחותי התינוקת ואכן כעבור זמן לא רב חשתי הטבה והכאבים פסקו. זו אולי "תרופת סבתא", אך לי עזרה תרופה זו.

בדרך כלל כאשר לא חשתי בטוב היה זה אבא שהבחין בכך. במקרים כאלה תמיד היה מוצא זמן כדי לטפל בי ולדאוג לי ממש בכל מאודו כאילו אך ורק ילדתו זו קיימת בעולמו.

בבית שבו גדלתי, בחיק משפחתי, התנהגותי היתה טבעית. לא היו לי שום התלבטויות. ברגע שדבר מה היה מציק לי הייתי מספרת לכל אחד מבני המשפחה. אך לא יכולתי להתנהג כך כאשר באתי לביתו של אבא. על כן תחושת היתמות מאם עלתה בימים אלה ביתר שאת.

תחושה גרמה לכך שעוד משחר ילדותי שאפתי ליום בו אוכל להגיש, מנסיוני האישי, עזרה פיזית ובעיקר נפשית, לילדים הזקוקים לכך. כמובן שאין תמורה להורים. הילדים נדרשים לפרוע בשלב מסויים בחייהם ויש לצערינו שגם במשך חייהם את מחיר אובדנם של הורים או הורה אחד. אך אפשר להשתדל להקל את סבלם.

השתוקקתי לעבוד עבודה סוציאלית בקרב ילדים. הייתי מוכנה להשלים את נסיוני המר בהשתלמויות מתאימות. בכל הזדמנות נמשכתי ללמוד ולשמוע הרצאות על הנושא. למדתי שנה במכללה פסיכולוגיה התפתחותית וחינוכית כמשתתפת חופשית. הגשתי גם עבודות למבחנים וקיבלתי ציונים טובים מאוד עם המלצות, אולם לא קבלתי תעודות מתאימות כפי הנדרש מטעם מוסדות ממשלתיים. כך נבצר ממני למלא תפקיד שראיתי בו משאת חיי.

כאשר בסוף שנת 1946, אחרי מסע תלאות ממושך וקשה, הגענו סוף סוף לארץ ישראל, בחרנו ללכת לקיבוץ צעיר, אל משואות יצחק שבגוש עציון. השתתפנו בהקמת הקיבוץ יחד עם חברים טובים, צעירים ומסורים. השתוקקנו לתת פורקן ליסורינו וכאבינו ע"י השתתפות מעשית במו ידינו ובכל כוחינו בבנין מולדתנו. זו היתה התגשמות חלומנו. כמעט שלא חשבנו באותם הימים מה טוב עבורנו ומה עדיף אישית בשבילנו. חשוב היה מכל: לתת יד וכתף לבנין הארץ. אומנם גם בקיבוץ התקיימו חוגים והרצאות בנושאים שונים אך כמובן אלה לא העניקו לנו תעודות כפי שנדרשתי להמציא, כדי להתקבל להמשך הלימודים. לעומת זאת אלה שלמדו במוסדות של עליית הנוער נחשבו כבוגרי בתי ספר וניתנו להם תעודות.

אילו הלכתי אז למוסד כזה של עלית הנוער, במקום לקיבוץ, היו ברשותי התעודות הדרושות. אבל נפשינו כלתה לעבודה של יצירה ועשינו זאת בהתלהבות רבה.

במשואות יצחק נלחמנו במלחמת השחרור ונלקחנו לשבי של ממלכת ירדן.

כאשר חזרתי מהשבי במאי 1949, נישאתי והלכנו למושב תלמי אלעזר.

הקמנו בית ומשק חקלאי; נולדו לנו, תודה לאל, שני בנים לתפארת. השתדלנו בכל מאודינו שיקבלו את הכל. במיוחד דאגנו להם ללימודים גבוהים עד כמה שהם היו מוכנים לקלוט ולקבל.

העבודה היתה קשה ומפרכת. התנאים היו קשים מאוד ולא האמנתי כי יעמדו בי הכוחות הדרושים לצאת מהבית, המשק, הילדים, הבעל, ולהתמסר ללימודים על מנת להשיג את רצונותי ושאיפותי. חששתי פן תגרם למשפחתי עוול, אם לא יתנהל הכל בבית כראוי. תמיד אשא עימי

את תחושת התיסכול שלא השכלתי לעשות על מנת להשיג את משאלותי ושאיפותי.

במיוחד השתלטה עלי תחושה של ריקנות, לאחר שהילדים גדלו והיו נאלצים, עקב הלימודים, להתגורר מחוץ לביתנו. בננו עוזי (עזריאל) למד באוניברסיטה של ירושלים משפטים. הבן השני, אשר, למד בטכניון חיפה אוירונאוטיקה. כמובן תקופת היותם בצבא, השאירה גם היא את רישומה בבית הריק. סבורה אני כי לילדים, וגם לאם, חשוב מאוד שיהיה מישהו בבית, הקרוב להם, בשובם מגן הילדים או מבית הספר, כאשר האוכל עבורם מוכן והבית מסודר.

עם זאת, למרות שבית ומשק נותנים לאשה תעסוקה רבה הרי שלמרות עייפותי מצאתי צורך נפשי לעשות גם דברים אחרים כמו עבודות קרמיקה. הדברים נותנים הרגשה של יצירה. כמו כן השתדלתי בכל הזדמנות להשתתף בחוגים ובקורסים למיניהם גם מחוץ למושבינו.

הדבר מסביר גם את הקושי בכתיבת זכרונותי, שהיו צריכים להכתב בשעות הפנאי המועטות שהיו לי ועשיתי זאת בהרגשה של שליחות הכרחית. יש הכרח לתאר את התלאות שעברו עלינו בשואה. ידענו למרבה הצער גם בארץ ישראל מצבים ואירועים קשים מנשוא. במיוחד כאשר היינו בגוש עציון, שבו נפלו גם רוב חברינו וידידינו. מהם רבים שהיו כמונו פליטי השואה. יהיה זכרם ברוך.

אני חשה כי אני חייבת לתאר את מה שאני יודעת וזוכרת ולהעלות זאת על הכתב, למרות הקושי הנפשי העצום.

עם זאת חשה אני גם סיפוק. כי אני ממלאת התחייבות לזכור להזכיר את אשר עשה לנו האשמדאי הנאצי ולעולם לא לשכוח. זו עבודת קודש.

פרק ג' – מלחמת העולם השניה שפתחה את תקופת השואה

ב־1.9.1939 פרצה מלחמת העולם השניה האומללה. היה זה ביום שישי ואני זוכרת את הצפירות, האזעקות וההפצצות שפגעו באותו בוקר במספר בתי מגורים וגרמו למספר נפגעים בעיר מגורינו אושוויץ. בלילה, כאשר נשמעו שוב האזעקות, כולם מיהרו מבוהלים למרתפים שבשעת הצורך שימשו גם כמיקלטים. בבית בו גרנו, התגוררו שלושים משפחות. רוב דיירי הבית היו יהודים ורק מעט מהם היו פולנים נוצרים. כאשר נוכחתי כי אבי לא נמצא במקלט חזרתי מיד הביתה. היה ברצוני להיות בקירבתו, למרות שאנשים ניסו לעצור בעדי מלצאת מהמקלט.

בשעה שנכנסתי הביתה מצאתי את אבא יושב רגוע, כהרגלו רכון מעל גמרא, השולחן ערוך ונרות שבת דולקים. לשאלתי מדוע אינו בא למקלט, ענה בקצרה כי זה לא חשוב ולא משנה. יותר לא פירש. היה ברור לי כי אבא לא ילך למקלט, אך ממני ביקש לשוב לשם. הייתי מעדיפה בשעה זו להשאר בקירבתו, אך מכיוון שלא התווכחנו עם אבא, חזרתי למקלט.

בשבת אחרי הצהרים החלטנו להמלט מהעיר לפני הכנסם של הגרמנים. לא זכור לי אם בני משפחתי לקחו עימם חפצים או דברי מזון כלשהם. זכור לי כי אחותי הקטנה שכבה במקלט על כר מלא בפוך ובשעה שיצאנו מהמקלט, על מנת להמלט, לקחתי על כתפי את הכר שיהיה למקרה הצורך. הלכנו מספר שעות ומדי פעם נשמעו צפירות והפצצות. כל אותה העת חלפו מעלינו מטוסי האויב והיינו נאלצים מדי פעם להשתטח על הקרקע. ראינו גם את אנשי הצבא הפולני נסוגים מהחזית ואנדרלמוסיה שררה בכל. הגענו בשעות לילה לישוב הסמוך, זאטור שמו, תשושים ועיפים. התרכזנו והצטופפנו בבית של משפחה יהודית רחמנית.

היהודים המקומיים דאגו לנו ולכל הבאים עימנו למקומות לינה ולאוכל. לאחר ששמענו מפי אנשים שחזרו מכיוון רוסיה, שבאותו הזמן עוד היתה מוכנה להרשות להכנס ליהודים, שדרך הבריחה קשה ומסוכנת. וכן שיש סיכוי שהמלחמה תסתיים בקרוב, החלטנו לחזור הביתה. אילו ידענו מה צופה לנו העתיד!

בשובנו בשיירה, בדרך חזרה לאושוויץ לביתינו, כבר מצאנו צבא גרמני פרוש לאורך כל הדרך.
כל אחד מאתנו היה מכונס בתוך עצמו בתחושה קשה וכבדה. לא דיברנו ולא התחלקנו ביניינו במחשבות המטרידות וההתלבטויות.
במוחי התרוצצו מחשבות שונות ומשונות. אולי בכל זאת אנו עושים משגה גורלי בזה שחוזרים על עקבותינו? בוודאי שכרגע יותר נוח לשוב הביתה מאשר להגיע לרוסיה במסע תלאות, ארוך ומייגע כפליטים חסרי כל. עד מהרה התבררה לנו הטעות הפטאלית שעשינו שלא המשכנו להמלט מהחיה הנאצית, אך כבר איחרנו את המועד. אי אפשר כבר היה לצאת מן המקום. היינו מוגבלים גם בתוך העיר עצמה. היו שעות העוצר, שאסרו בכלל לצאת מהבית. המצב נעשה קשה מיום ליום ובמיוחד ליהודים.
בחוצות העיר התרוצצו אנשי גסטפו ואנשי האס.אס עם כלביהם האימתניים. את עיקר האימה והפחד הטילו אנשי האס.אס, חיות הטרף המתהלכים על שניים. הם התאכזרו בעיקר ביהודים שבחיצוניותם נראו כדתיים. היו מקרים שהיו חותכים חלק מזקנו של היהודי יחד עם הבשר, או עינויים משונים אחרים שהמציאו המוחות השטניים שלהם.
לאחר בקשותינו והפצרותינו, הסכים אבא לשנות מעט את מראהו החיצוני. את זקנו שהוסיף לו הדר רב קיצר, וגם בלבושו שבימי החול הכניס מעט שינוי. בשבתות וחגים התלבש לבית הכנסת כהרגלו.
למרות זאת העדפנו שאבא ימעיט לצאת מן הבית. מאד דאגנו כאשר הוא נעדר לזמן מה מהבית. הייתי אז מחכה לו בכליון עיניים. קיבלנו תלושי מזון שלא הספיקו לצורכי הקיום הנדרש למשפחה וילדים. מי שלא השיג מזון נוסף היה סובל מרעב.
רוב התושבים השתדלו, בדרכים שונות, להשיג מצרכי מזון הכרחיים. באחד הימים ביקשו בני המשפחה ממני לגשת למקום מסויים, על מנת להביא הביתה בחשאי מעט מצרכי מזון. תמיד היה בי רצון עז לעזור כמיטב יכולתי ובמיוחד בימים קשים שכאלה.
הלכתי למקום האמור על מנת להשיג או לקנות את המצרכים, ואומנם השגתי את מבוקשי. בדרכי הביתה, כאשר הסל עם מעט המצרכים בידי, הופיע מולי גוי פולני שהיה ידוע בעיר כרשע, אכזר ומשתף פעולה עם הגרמנים. הוא היה המתרגם (הדולמשטער) שלהם.
הוא ניגש אלי ואחרי שהוציא מידי את הסל וראה מה נמצא בתוכו, באו כמובן השאלות והחקירות: מהיכן השגתי את המצרכים? היכן ביתי?. כאשר לא עניתי, התרגז ואמר: בואי נמשיך לביתך לאביך. שיקרתי ואמרתי: אבי איננו בבית. מכיוון שלא ידעתי לשקר, הוא הבחין מיד בשקר. הוא הלך אתי כאשר הסל שלי בידו האחת ואקדח שלוף בידו

השניה. היה לי ברור כי בשום אופן, אף במחיר חיי, לא אביא את הפושע הביתה.
ידעתי כי אבי לא יגלה ממי רכשתי את המצרכים ואז היו לוקחים אותו לגסטפו על מנת לחקור אותו בעינויים קשים כפי שהם ידעו. המלשין היה מתגאה בהישג שלו.
במוחי חלפו מחשבות שונות מה עלי לעשות. היה צריך להחליט ולפעול מהר.
כאשר חלפנו על יד פניה לסימטה, צץ לי רעיון לנוס ובכוון הפוך בכדי לבלבל אותו. התחלתי לרוץ בכל המהירות האפשרית, כאשר הוא מנסה לרדוף אחרי. שמעתי אותו צורח: עצור! אני יורה! האלד, האלד!.
פעם אחת הפניתי את ראשי על מנת לראות אותו ואת המרחק שהפריד בינינו. הוא נראה כמטורף מכעס כאשר הניף את אקדחו וכוונו לעברי. מוזר. אבל לא הרגשתי שום פחד. כאשר ראיתי שאין הוא רודף אחרי הציף את ליבי ואת כל ישותי אושר וסיפוק בלתי ניתנים לתיאור. אני, הילדה הצנומה והקטנה, שמתי ללעג את זממו ותוכניתו הנפשעת. ידעתי כי הוא לא יוכל להשיגני בריצה מכיוון שהוא היה אדם מבוגר וכבד בשר. חששתי רק שמא יפגע בי באקדחו. משום מה הוא לא עשה זאת ואחרי זמן מה התייאש מהרדיפה אחרי. המשכתי בריצה מטורפת עד שהגעתי לבית של קרובים. כאשר עברתי את סף ביתם נפלתי באפיסת כוחות, אך מלאת סיפוק על כי האירוע עבר בשלום.
לאחר שעה קלה, כאשר חזרתי הביתה ללא המצרכים, סיפרתי את מה שאירע ומדוע לא הבאתי את המצרכים הדרושים כל כך, היתה המשפחה כולה מרוצה ושמחה על התושיה המהירה שגילתי ובגללה לא הסתבכנו בצרות. באחת השבתות אחרי הצהרים, כאשר אבא ישב כדרכו רכון מעל לגמרא בלבושו החגיגי השבתי המיוחד, הופיעה לפתע, לתדהמתנו ולזעזועינו העמוק, קבוצה של אנשי גסטפו מלווים בכלבים אימתניים. בהכנסם ציוו מיד לאבא לצאת מהבית. לא ידעתי מה הם זוממים לעשות לאבא אבל מרוב התרגשות ניגשתי אינסטנקטיבית אל אבא, תפסתי בידו וכך הלכנו שנינו, ידי בידו. כאשר היינו מחוץ לביתינו הם פקדו על אבא לעמוד, ועלי להסתלק משם. עודני מהססת מה לעשות, ראיתי שהם מוציאים דבר מה מנרתיק. בתחילה לא הבחנתי בחפץ שהוצא מהנרתיק. לא זזתי מהמקום והמשכתי להחזיק בחוזקה את ידו של אבי, על אף שאבא חזר וביקש בלחש שאלך משם. הפעם לא שמעתי בקולו אלא נצמדתי אליו יותר ויותר. הסתבר כי בידו של אחד הנאצים היתה מצלמה והוא רצה לצלם את אבא בלבושו השבתי. חשבתי בלבי: יהיה אשר יהיה. אני לא אעזוב את אבא. שוב ושוב פקדו עלי בזעם להסתלק מאבא וכאשר

ראו שאינני מגיבה להוראותיהם, הם ממש רתחו. הם פלטו את הקללות הידועות שלהם שהיו מיועדות במיוחד ליהודים ואולם לתדהמתנו הגדולה הם פנו אחורה ועזבו. היה זה עוד בשלב שהגרמנים עדיין לא הראו את כוונותיהם השטניות. מאוחר יותר, ימים מעטים לאחר מכן, ראינו באיזה שיטות אכזריות הם ידעו להשתמש, על מנת להשיג את רצונם הסאדיסטי. ארוע מיוחד חרות בזכרוני, כאילו התרחש רק אתמול.

באחד הימים, כאשר הלכתי ובידי סל עם תבשיל כלשהוא, להביא אל סבתא ישישה שהיתה אם לאימי החורגת, עברתי על יד בנין שהיה קודם לכן בית ספרינו, ובעת המלחמה התגוררו בו חיילים גרמניים. מולו, מעבר לכביש, היה כיכר עם באר. מכיוון שברוב הבתים הישנים לא היו מים זורמים, היו בעיר מספר בארות שסיפקו מים לצרכיהם של אותם התושבים. לפתע שמעתי צעקות וצחוקים רועמים מכיוון הבאר. הפניתי את מבטי והזדעזעתי מהמחזה המזעזע והמשפיל שהתגלה לנגד עיני. ישיש יהודי עמד ללא נוע, כולו נוטף מים. כעשרה בריונים גרמנים העלו בדליים מים מן הבאר ושפכו בהתלהבות רבה על הישיש חסר הישע, שבא כפי הנראה לקחת מים מאותו באר. הם מצאו להם שעשוע כזה, באמצעות אדם זקן שאין לו יכולת להתגונן על נפשו. המחזה זעזע אותי עד עומק נשמתי. הייתי המומה והכעס בער בי כאש בעצמותי, אף שכלל לא הכרתי את האיש.

ללא היסוס וללא מחשבה שניה, ניגשתי במהירות ובביטחה ללא פחד — חשתי רק זעם ובושה — כל רצוני היה לעזור לו לאיש האומלל ויהי מה!, עמדתי ביניהם ובין היהודי, ילדה יהודיה צנומה, עם שתי צמות שחורות וארוכות, ואז נפלטו מגרוני בהתרגשות עצומה, שלוש מילים בגרמנית, הפסיקו כבר מזה! זו היתה כעין פקודה.

טרם סיימתי את המילה האחרונה, נבהלתי מקולי ומעצמי. מה עשיתי? הרי עתה ייחרץ גם גורלי!

נס מהשמים. הגרמנים הופתעו מחוצפתה של הנערה היהודיה ובעומדם עדיין נדהמים, לקחתי את הישיש בידו והוצאתיו מתגרת ידם של הגרמנים. התרחקנו מהמקום מספר מטרים, ואז הבטתי אחורה בפחד ובאימה. ראיתי שעדיין עומדים הם במקומם, מביטים אחרינו, ללא נוע וללא אומר. תחושת גאווה הציפה אותי בשעה שהובלתי את האיש המסכן לכיוון ביתו. ברגע שנכנסנו לחדרו הוא נפל באפיסת כוחות על מיטתו, כשהוא מברכני בברכות חמות ולבביות, ובדברי תודה חמים שנאמרו בהתרגשות עצומה.

חזרתי הביתה בתחושת סיפוק שהצלחתי לעזור ואולי להציל אדם זקן מסכן מידי הקלגסים השפלים.

רק לאדם אחד, לאבי, ספרתי את מה שעשיתי.
לא אשכח את התרגשותו העצומה של אבא בספרי לו את הדברים.
ילדתי — הוא אמר — עשית מעשה גדול וטוב לעין שעור. הוא ליטף את ראשי באהבה והוסיף: כן יעזור לך האל!
בכל פעם כאשר ניצלתי ממצבים מסוכנים, מסכנת נפשות ממש, וכאלה ידענו לצערנו לא פעם בחיינו, נזכרתי במעשה הטוב שעשיתי: אולי בזכות המעשה הטוב שעשיתי והברכות מעומק ליבו של אותו יהודי, ישיש מסכן, וכמובן הברכות הנאמנות של אבי שברכני על המעשה הם שהצילוני מהצרות והמצוקות שפקדוני. מיום ליום ידענו גזירות חדשות ומשונות. העוצר משעות הערב, הגבלות שונות וכמובן לא היתה לנו אפשרות לאכול לשובע. החששות גברו. מה יביא לנו המחר? מובן כי לציבור הפולני ניתנו תנאים טובים יותר מאשר ליהודים. זה התבטא גם בחלוקת מצרכי מזון. מספר פעמים ניסיתי להשיג מצרכים חיוניים במקומות שהיו מיועדים עבור הפולנים בלבד, למרות הסכנות שבדבר.
זכור לי מקרה כי כאשר נודע לי שעומדים לחלק קמח בטחנת הקמח הנמצאת מחוץ לעיר, בקירבת תחנת הרכבות, עבור הציבור הפולני רצתי במשך כל הדרך לשם, למעלה מחצי שעה, כאשר צעיף גדול מכסה את ראשי. הגעתי למקום החלוקה, כשליבי הולם בחוזקה. האולם היה דחוס באנשים, כולם פולנים.
סוף סוף הגיע תורי. בשעה שניגשתי לקבל את הקמח, כמובן תמורת תשלום, נשמעו לפתע קולות של אישה הצועקת מתוך הקהל בפולנית: יהודיה! זאת יהודיה! מייד אחריה הצטרפו קולות רבים נוספים כאלה. רציתי לזעוק: אכן יהודיה אנוכי! כל כך רציתי לומר להם עוד הרבה דברים שהעיקו על ליבי ונפשי, אך מרוב התרגשות וכאב צורב לא הייתי מסוגלת להוציא אף הגה מגרוני.
עד עצם היום הזה אינני יודעת מה קרה שם. כנראה שהתעלפתי לזמן מה. מצאתי את עצמי ליד הפולני המחלק את הקמח. הוא הגיש לי שקית מלאה קמח, אולי גדולה משל האחרים. לא שאלתי שאלות נוספות. מיהרתי להסתלק במהירות האפשרית. משאלתי ותפילותי היו להגיע הביתה עם הקמח בשלום ובמהירות. כמובן שאבי וכל יתר המשפחה דאגו לי מאוד, ועד אשר ראו אותי שלימה ובריאה, הם לא ידעו מה איתי. הייתי תשושה מהחוויות שעברו עלי ומהריצה המטורפת הביתה מלווה בחרדות שהרי שוטרים ושומרים גרמנים הסתובבו בחוצות ואסור היה לנו באותן שעות ערב להימצא בחוצות. אבי היה מאוד נרגש והכל ביקשו ממני כי להבא לא אלך למשימות כאלה מבלי להודיע מראש.

זמן קצר לאחר המקרה הזה נודע לנו,מספר ילדים, כי בקירבת תחנת הרכבת, בחנות שליד המאפיה, ייתכן וניתן להשיג מעט לחם אך זאת בשעות המוקדמות של הבוקר. קבענו לצאת ביחד, עם עלות השחר. הגענו מוקדם יותר והמתנו עד לפתיחת החנות. המוכרת הפולניה, אף שהבחינה כי ילדים יהודיים אנו, מכרה לכל אחד מאיתנו חצי כיכר לחם. היינו מאושרים. לחם טרי עם ריחו המיוחד כל כך, ובמיוחד כאשר הרעב מציק. זה היה ממש משגע. לעולם לא אשכח את הלחם הזה. החזקתי בלחם, כאילו היה זה דבר מקודש שאין למעלה ממנו. חלילה היה לי לנגוס ממנו. רק כאשר פירור נשר מהלחם, הרשיתי לעצמי לקחתו לפה בדרכי אל הבית. את התחושה הזאת אי אפשר לבטא או להסביר במילים, רק בני אדם למודי סבל ורעב יבינו את משמעות הדבר.

הבאתי בשמחה ובסיפוק רב את חצי הלחם הביתה, בהרגשה שכאילו ניצחתי במערכה. כמובן שכולנו התחלקנו בלחם היקר מפז.

זמן קצר לאחר פרוץ המלחמה, ברחו אחותי פרידה ובעלה מאיר ווינמן מהעיירה, והקשר נותק עימם. לא ידענו מה עלה בגורלם. במשך כל תקופת המלחמה חייתי בתקוה כי הם חיים במקום כל שהוא ונזכה להתראות שוב באחד הימים.

זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם, נשא אחי דוד את שרה לאשה. היא היתה נערה חיננית מאוד ונפש טובה וזכה. הם התגוררו עם הוריה בביתם המרווח שבעיירה בלז'וב הסמוכה לעיר רישה שבגליציה. כל משפחתה של גיסתי, ובמיוחד אביה דוד שנעל, היו ידועים בעיר ובסביבה כאנשים נדבנים ובעלי צדקה, העוזרים לאנשים נזקקים בכל מאודם ובכל נפשם. הם הקצו בביתם חדר ענק ובו ארבעים מיטות ומצעים והוא היה מיועד במיוחד עבור יהודים עוברי אורח עניים ללא תשלום. בביתם מצאו גם קורת גג, מיטה חמה וגם אוכל לשובע.

בני המשפחה בעצמם טיפלו בכל הדרוש למען הנזקקים המסכנים ללא עזרת זרים. את אחי דוד הם העריצו ואהבו אהבת נפש ממש משום שהיה למדן וגדול בתורה ובעל תכונות נעלות ביותר.

שני ילדים היו לאחי ולרעיתו שרה. הילד אהרלה שנקרא על שם הסבא שלנו ז"ל היה בן שלש. התינוקת בת השנתיים, נקראה שינדי על שם אימנו ז"ל. גם מהעוללים המתוקים והתמימים האלה לא נשאר מאומה. ה' ינקום את דמם. אחרי השואה נודע לי, כי את האישים הבולטים בעיירה בלוז'וב, הוציא הגסטפו אל בית הכנסת ושם ירו בהם, עוד לפני החיסול הטוטלי.

היינו בקשר מכתבים עם אחי וגיסתי כל עוד שהדבר התאפשר, אך המצב הלך והתדרדר מיום ליום. בבלוז'וב וסביבתה היה קשה יותר להשיג מצרכי

מזון חיוניים מאשר אצלינו. אחי ביקש שנשלח עבור התינוקת מצרכי מזון החיוניים לתינוקות. אבינו שלא הרבה להסתובב בחוצות העיר מחמת הסכנות האורבות, ביקש ממני כי אטול על עצמי את דאגת החבילות הללו. אבי ידע היטב כי אעשה בכל ליבי וכמיטב יכולתי כדי לעזור ליקירנו ואהובי נפשי.

בהתחלה הותר לשלוח חבילות עד שני קילוגרם, אולם לאחר זמן, הותרו לפי הוראת הנאצים, רק משלוחים של עד חמש מאות גרם בלבד. הצטערנו על כך צער רב, אבל נאלצנו להסתפק במשלוחים הקטנים. לבסוף נאסרו המשלוחים בכלל.

ענין המשלוחים הללו העסיק אותי ימים ולילות. אילו רק יכולתי לשלוח מה שרציתי! כמה עצוב וכואב היה כאשר לפתע אסרו עלינו את משלוח החבילות בכלל. זוכרת אני את אושרי הרב כאשר קבלתי מאחי דוד חבילה, ובה היה בד יפיפה לשימלה, בצירוף כסף עבור התפירה. אמנם היו אלה ימי ראשית המלחמה ויכולתי לתפור את השמלה, אבל לא היה מצב־רוח מתאים לכך.

הבד היה מונח בארון ומידי פעם ניגשתי כדי לגעת בו. דרך הבד הזה, יצרתי קשר עם אחי שאליו אינני יכולה לגשת. תהיתי איך אחי מסתדר בימים קשים מנשוא אלה עם בעיות משפחה וילדים קטנים. בוודאי חשב גם הוא איך לשמח את ליבי. הוא בעצמו בחר את הבד ואת צבע התכלת האהוב עלי. למרות זאת, מכיוון שהמצב הכספי היה די קשה בביתנו באותם הימים, וכאשר שכנה פולניה רצתה מאוד לקנות את הבד הזה, החלטתי למכור אותו כדי לשפר זמנית את המצב הכלכלי בבית.

לאחר המכירה קיבלנו מכתב מאחי ובין היתר מבקש הוא לדעת פרטים על השמלה. האם היא כבר מוכנה ויפה? האם אני מרוצה מהמתנה הזו שלו? ליבי נצבט בקירבי. מה אוכל לענות לאחי? איך אבטל לו את ההנאה והעונג שלו לדעת כי אכן מרוצה אני ושמחה במתנתו האישית?

אילו ידעתי כי זו תהיה המזכרת האחרונה מאחי, לא הייתי נפרדת ממנה בשום מחיר בעולם. דבר פעוט לכאורה, בד לשימלה, אך עבורי היה זה דבר יקר לעין שיעור.

פרק ד – הגירוש לסוסנוביץ

בשנת 1941, סברו האנשים שהמצב לא יחמיר והכל ציפו לראות אם העננים השחורים מעל האופק יתפזרו, ודווקא אז נגזירה הגזירה הנוראה מטעם הגרמנים לגרש את כל האוכלוסיה היהודית שבעיר אושוויץ (אושווינצים) אל הערים הקרובות סוסנוביץ ובנדין. לימים התברר, לדאבון הלב, כי על מנת לבצע את תוכניתם הנאצית השטנית המטורפת להקים בתי חרושת למוות המוני, לחיסול בני אנוש החפים מכל פשע, הם הכינו קודם כל שטח נקי מיהודים. מאחר שהורשינו לקחת עימנו מעט חפצים אישיים, שכר אבא נער, עגלון פולני, שהעביר את כל המטען אל מכרים פולנים המתגוררים בקירבת תחנת הרכבת, שדרכם אמורים היו כל המגורשים לעבור. אבא רצה להקל עלינו את המעמסה של נשיאת החפצים. אנוכי המתנתי עם המטען, עד אשר תבוא המשפחה כולה ואז אמורה הייתי להצטרף אליהם במסע אל הבלתי נודע.

לאחר ציפיה ממושכת, הבחנתי סוף סוף כי שיירת אנשים מתקרבת. מיהרנו, אני והנערה הפולניה, להוציא לצד הכביש את כל המטען שלנו שכלל מזוודות אחדות ומספר תיקים די כבדים.

כה שמחתי לראות את בני משפחתי בתוך השיירה שהגיעה, עד אשר לרגע שכחתי כי אין אנו בני חורין. ניסיתי להצטרף אליהם וגם בני משפחתי רצו לגשת אלי כדי לקחת ממני את כל המטלטלים, אלא שבאותם שניות ממש, לאכזבתנו הגדולה, פקד אחד השוטרים המלווים בכעס לעומתינו לא להתקרב זה לזה. הוא לא הרשה לי לזוז ממקומי, והם היו חייבים להמשיך ללכת. וכך חלפו בני משפחתי על פני מבלי יכולת לעשות דבר. שמעתי את אחותי הקטנה בוכה וזועקת את שמי, אך הם הלכו והתרחקו ואני נשארתי על עומדי, מאובנת וחסרת אונים. אני עזובה לבדי וכבולה אל כל מטען המטלטלים הכבד. ידעתי כי אלה חפצים חשובים למשפחתי. הנאצים הגרמנים אסרו על יהודים לצאת את העיר ללא רישיון מיוחד ואף בעיר עצמה היו הגבלות שונות וקשות. איך יכולתי להגיע לעיר סוסונוביץ לבדי ללא כסף או רישיונות? אילו הייתי, לכל הפחות ללא כל החפצים האלו.

תוך שאני תוהה מה לעשות, ראיתי כי בסוף שיירת ההולכים ברגל מתקרבות עגלות המובילות בתוכם אנשים אשר לא היו מסוגלים ללכת. לפתע נשמע קול הקורא אלי: בואי הצטרפי עם החבילות. היה זה קולו של אחד השוטרים המלווים שהופיע כאילו מלאך מושיע משמים, בדמותו שׂל שוטר גרמני.

ליבי גאה מהתרגשות ומהתלהבות: איזה נס קרה לי.

העמסתי במהירות את החפצים משום שחששתי להפסיד את רצונו הטוב של השוטר הגרמני. אולי יתחרט? עד היום אינני מבינה מאין שאבתי את הכוחות האדירים להעמיס בבת אחת את כל החבילות על עצמי הרי רק אדם אני, עם כל המגבלות של אדם. אני זוכרת כי בשעה שחציתי את הכביש, עמוסה בחבילות, חשתי כאילו חלקי גופי מתפרקים ואני עומדת בפני התמוטטות של ממש. בכל זאת הגעתי אל שיירת העגלות. לא יאומן כי יסופר: ילדה צנומה וקטנה, אשר מרוב החבילות שעליה לא רואים כלל את נושאת המטען ובכל זאת היא מתקדמת והולכת. נס בתוך נס: השוטר "הטוב", הורה לאיש המוביל את העגלות לעזור לי להעמיס את החבילות על אחת מהן. הורשיתי ללכת אחרי העגלות. כמובן שבמצב נורמלי ובבני אדם נורמליים לא היה האיש הגרמני הזה נחשב למלאך המושיע, כי איך אפשר היה נוכח המצב שבו הייתי שרוייה, להתנהג אחרת או להיות אדיש. אבל עובדה היא שהשוטר הזה נהג באדיבות נוכח הרשעות הסדיסטית שחברו התנהג כלפינו, כאשר לא הירשה לי להצטרף אל בני משפחתי, ואף לא לקחת ממני את החפצים. כאשר הגענו אל תחנת הרכבת, לא ידעתי לאיזה קרון להכנס על מנת להצטרף אל בני משפחתי, ושוב אותו שוטר גרמני הוא שהפנה אותי לקרון בו נמצאו בני משפחתי המודאגים.

שעה שהבחינו בי בקרון הרכבת, פרצו דמעות של שמחה. אבי היה כה נרגש שלא יכול היה לדבר. אחותי הקטנה והמתוקה לא יכלה להפסיק את בכיה. ניסיתי להרגיעה ולעודדה בהבטחות כי לעולם לא נפרד שוב... אני עצמי למרות שנמצאתי בקרב משפחתי התמוטטתי, כפי הנראה מתשישות נפשית ופיסית יתרה. לצערי, לא פעם התנסינו בלחצים וסבל נפשיים ופיזיים על אנושיים והחזקנו מעמד בכוח הרצון העז שלא להשבר בנוכחותם של אוייבינו הנאצים.

כאשר פקחתי את עיני, מצאתי את עצמי שוכבת במיטה נוחה, בחדר נעים ומסודר. הבחנתי בילדה נוספת בחדר ושמחתי להיות יחד אתה אף שלא הכרנו קודם לכן. נודע לי כי הובאנו למקום האמור לצורך התאוששות ומנוחה. קיבלנו טיפול מסור וטוב. במיוחד טיפל בנו במסירות בחור בשם פרלמן שהסביר לנו שעלינו לנוח מספר ימים.

לאחר ימי המנוחה, באתי לביתנו בסוסנוביץ. למשפחתי הקציבו שני חדרים. באחד משני החדרים, מצאתי משפחה שמנתה ארבע נפשות וביניהם אב משותק. הם היו קרובי משפחה של האם רחל. לאחר שהתגוררו זמן מה יחד איתנו, הם קיבלו מקום מגורים אחר.

חיינו התנהלו בערפל מוחלט. איש לא ידע מה צפוי בעוד שעה קלה, מה תלד שעה.

הנאצים ידעו להטעות אותנו במומחיות רבה ובעורמה המיוחדת רק להם. הגיעו שמועות על מחנות כפיה שלא ידענו את טיבם. הנאצים היו מופיעים מידי פעם בבתים יהודיים ולוקחים צעירים וצעירות ומשלחים אותם למקומות בלתי ידועים. איש לא ידע מה עלה בגורלם. הגיעו שמועות נוראות על שריפת אנשים, אך לא ידענו שום פרטים ברורים. קשה היה להאמין כי אכן זה קורה במציאות. במוצאי שבת הנאצים לא נהגו לאסוף אנשים, ועל כן השתדלנו במשך לילות השבוע לא ללון בבית, ועשינו זאת רק במוצאי שבתות! אבל דווקא באחד ממוצאי שבת, בליל חורף קר ומושלג, ביום 12.1.1942 בשעה שלוש לפנות בוקר לתדהמת כולנו, התדפקו בדלת ביתינו שני אנשי גסטפו וקראו לי ולזושיא לבוא אתם. ידעתי כי הגיעה שעתנו ואין מנוס מללכת איתם למקום שיובילו אותנו. לא היתה שום אפשרות של בריחה ולו גם היתה לא היינו בורחים שהרי אז, הנאצים היו מיד פוגעים באבי ואולי גם ביתר בני הבית.

ניסיתי לרגע קט להתכרבל תחת לשמיכת הפוך החמה, ולהנות במיטה הנעימה כל כך. אך הדפיקות בדלת והקריאות האימתניות התחזקו ביתר שאת. כאשר נוכחתי כי איש לא עונה להם, השבתי אני מעבר לדלת, כי שמי ריכטר ואני המבוקשת על ידם. כאמור, אילו לא חששתי שהם עלולים לנקום ולפגוע באבא, ואולי אף בנפשות מבני עמינו, הייתי בוודאי חומקת על נפשי.

לא פעם בשיחות בינינו לבין עצמנו דברנו על התנגדות אלימה לנאצים, אך לאור הנסיבות הקיימות לא היה בכך תועלת, שכן כל תגובה כזו היתה מסכנת את בני המשפחה וגם יהודים רבים, הרי לא ידענו לקראת מה אנו צועדים וקיווינו שנעבור סאה של יסורים ונתגבר.

אחד מהורי פתח את הדלת ושוב שאלו: היכן זושה אייכנבוים, את שמי כבר שמעו מעבר לדלת. זושיה היתה מכוסה בשמיכה מעל לראשה. אמרתי לה בפולנית שתזדהה שכן חששתי לתגובה חריפה מצדם כנגד כל המשפחה. השתדלתי להתלבש במיטה מתחת לשמיכה. התירו לנו לקחת מעט בגדים וחפצים אישיים, וכך עשיתי. כאשר ראיתי כי האם מנסה לתת לזושיה כסף עבורינו, לא ידעתי כמה, התנגדתי בתוקף לקבלת הכסף ביודעי היטב באיזה סכנת נפשות מתאמץ אבא להשיג כסף כדי לפרנס את המשפחה

רבקה ביום השלחה למחנה הריכוז

בנסיבות הקיימות. חיינו במשטר אכזר מכל, מגורשים מבתינו ואבא במאמץ עליון לימד נערים בבתיהם. קרו מקרים שאבא לא שב הביתה בשעה המותרת, הוא היה בשעת לימודיו שוכח את המציאות שבו היינו נתונים. במצב שכזה הייתי עוזרת לו לשוב הביתה. זכור לי שקבעתי איתו סימנים. הלכתי לפניו מרחק מה, ואם הייתי רואה שהשטח נקי, אין גרמנים בדרך שאנו חייבים להתקדם בו, הייתי נותנת את הסימנים שקבענו, או שהיה הולך אחרי או שהיה מחכה עד שהתרחק השוטר המסוכן. כך עברנו את הסכנות והגענו הביתה בשלום. שיחק לנו אז המזל. באישון לילה הם הוציאו אותנו ממיטותינו, כאילו היינו פושעים מסוכנים. כמה השתוקקתי אז להתנפל על אנשי הגסטאפו האלה, העומדים מעלינו, ולהכות בהם באגרופי ובצפורני עד הסוף, שלהם ושלי, אך עצרתי בעדי. התפללתי וייחלתי שיינתנו לי הכוחות הדרושים על מנת לשמור על איפוק, על שפיות הדעת, ולא לתת לרגשות לפרוץ החוצה.

קיווינו לימים טובים יותר שיבואו, אך למה מתמהמהים הם יתר על המידה? זושיה עזבה ויצאה את הבית בלווית אחד מאנשי הגסטאפו, השני נשאר עומד בסף הכניסה, מסתכל בנו מבלי לומר דבר. גמרתי להתלבש ולהתרחץ כפי שהורגלנו בקומינו ופניתי גם אני לצאת. רציתי להפרד מבני המשפחה לפני צאתי, אולם בעומדי להסתכל בהם, היתה התמונה שהצטיירה בעיני כה שוברת לב, שלא עמדה בי רוחי לגשת אליהם. אחותי הקטנה היתה מכוסה כולה מעל ראשה המתולתל החמוד.

היא בוודאי בכתה חרישית. היא פחדה מהם תמיד, כאילו הרגישה כי הם שישכלו את חייה הרכים כל כך, רק בת שבע אביבים. איזה אהבה עמוקה היתה בינינו כאילו היתה זו ילדתי. לא רציתי, כמובן, לחשוף אותה כאשר איש הגסטאפו נמצא בביתינו.

אבא עמד נבוך וחסר אונים. אחוז היה ברגשות של יאוש. הוא קרא לי אליו ובמילים נרגשות, כאשר הדמעות חונקות את גרונו, בירך אותי לפרידה כשהוא משתדל לעודד אותי: את הינך עדיין כה צעירה ובוודאי, בעזרת האל, תזכי לשוב. את חייבת להיות חזקה ולהתגבר. שמרי נא על בריאותך, עד כמה שרק אפשרי הדבר. עוד תראי שהטירוף המשתולל יחלוף. תאמיני ובטחי. האם, רחל, היתה על סף התמוטטות. היא לא יכלה לדבר. זושיה כבר יצאה ואיננה כאן ואיך אפשרי היה לגשת ולהפרד?

עדיף היה לצאת, אם אין מנוס מזה, כמה שיותר מהר, אבל לא הייתי מסוגלת לזוז, או לומר דבר. נעמדתי על מפתן הכניסה כמו מסומרת אל המקום, הסתכלתי שניות ספורות וקשה היה לי לשאת את המראה המכאיב.

אזרתי את כוחותי ויצאתי מן הבית אל הלילה האפל והקור המקפיא החודר לעצמות, כאשר מועקה כבדה בלב. האם אלה ימי האחרונים?
בדרכנו ראינו מרחוק קבוצת בנות יהודיות מלווה באנשי הגיסטפו. רציתי למהר ולהצטרף אליהם. הם נראו לא רחוק מאתנו, אך לא אמרתי דבר לאיש הגסטאפו ההולך על ידי. לתדהמתי, הניח איש הגסטאפו את ידו על כתפי ואמר: את, "הקטנה", בוודאי תשובי אל ביתך במהרה, הגרמנים נוהגים לפנות לילדה או נערה לא בשמה אלא בכינוי: "דו קליינה", והוא חזר על המילים האלה שנית.
מוזר. דווקא בשעה שהתנהגותו אלי היתה אנושית, ודבריו אלי היו כנים, הציפו את מוחי מחשבות קשות ומחשידות. מצאתי את עצמי רועדת בכל גופי. ייתכן שרעדתי מהשפעת הקור העז וייתכן מההתרגשות העצומה שאחזה בי: האם לבקש ממנו שיאפשר לי לחזור הביתה? אולי לכך התכוון בדבריו? לאחר היסוס של רגע החלטתי בהחלטה נחושה: לא אתחנן ולא אבקש ממנו דבר. הרגשתי מחנק. השתוקקתי אך ורק להימלט מהמצב הזה הבלתי נסבל, שבו איני יודעת את המסתתר מאחרי דבריו. אחרי שתיקה קצרה מיהרתי לומר לו: כן! תודה רבה! מבלי להתמהמה, או לשאול שאלות נוספות, התחלתי לרוץ לכיוון יתר הבנות. מה שיקרה יקרה. הוא נשאר ללכת מאחורי מבלי שינסה לעצור בעדי. חוסר התגובה שלו הדהים אותי. האם הופתע שלא התרגשתי מהעובדה שיכולתי לחזור הביתה והעדפתי להיות עם חברותיי?
עם הבנות, הגענו לבנין בעל קומות בתוך העיר סוסנוביץ שהפכו אותו למחנה מעבר. הוכנסנו על ידי הנאצים לחדר גדול וריק מריהוט כל שהוא. שהינו בו כיומיים, עד אשר בחרו את מספר הנערות הדרוש להם. לא זכור לי אם קיבלנו בזמן שהותנו שם דבר מה לאכול או לשתות, אך אני זוכרת היטב, ואני רואה במיוחד את פני אבי כאילו היה זה רק אתמול, כאשר הוא בא למקום, עם אמי החורגת ואחותי הקטנה. רציתי לחייך אליהם מן החלון אשר בקומה העליונה, אך איך אפשר היה לחייך כאשר הלב בוכה? גם אבי ניסה ללא הצלחה לעצור בעד הדמעות. ראיתי אותו מתאמץ לומר לנו דברי פרידה וברכה, אך הדמעות חנקו את גרונו. פניו האדימו מרוב התרגשות. בקושי רב הצליח לומר מספר מילים. אחותנו הקטנה, למרות פחדה מפני הגרמנים, חזרה וקראה בשמי ובשמה של זושיה. היא ניסתה לספר לנו, על מנת לעודדנו, כי היא ילדה טובה ומשתדלת לעזור בעבודות הבית.
הגרמנים השומרים הסתובבו בשטח ולכן העדפנו לסיים את המפגש הזה במהירות ככל האפשר, חששתי פן יאונה להם רעה מצד הגרמנים, למרות התחושה כי הנה אני רואה אותם אולי בפעם האחרונה. כאשר הם הלכו

מאתנו, חזרתי ונשכבתי על הרצפה בפינה מרוחקת מיתר הבנות, מכיוון שהשתוקקתי להיות לבדי עם מחשבותי ועם הכאב הצורב. כעבור זמן לא רב נקראנו שוב אל החלון. אישה מכרה ביקשה לראותנו. אף שלא ראינוה זמן רב, וגם לא ביקשנו ממנה עזרה, היא ניסתה בכל זאת לעזור לנו ככל יכולתה להשתחרר. היא היתה אישה יקרה ומיוחדת בטוב לבה. מכיוון שבעלה ואביו עשו עבודות חייטות עבור קצינים גרמנים, היא חשבה שתוכל לעשות למען שחרורנו. היא קיוותה לשחרר אותי, אם לא את שתינו, בגלל הקשרים שהיו להם עם גרמנים בתוקף עבודתם עבורם.

הגרמנים דרשו סכומי כסף גדולים עבור שחרורנו והיא שאלה אותנו מה לעשות. אמרתי לה כי אין בידינו סכומים כאלה. היו מקרים שילדות מבתי עניים נלקחו במקום בנות מבתים עשירים ששלמו שוחד על כך. היו גם מקרים שעשירים שלמו למשפחות עניות כספים, כדי שיתנו את בנותיהן העניות, במקום בנות העשירים.

לעג הגורל היה כי דווקא אלה שנשארו בבית לא שרדו בדרך כלל מן השואה. לא פעם אני חושבת — וחברותי מסכימות אתי — כי לו בקשתי מאיש הגסטאפו לחזור הביתה והוא היה נענה לי, לא הייתי שורדת.

בשעות לילה הוסענו ע״י הגרמנים אל יעד לא ידוע. הצטווינו לרדת בתחנת רכבת בעיר פרשניץ שבסודטים, בגבול צ׳כסלובקיה. בתחנה זו כבר המתינו גרמנים על מנת לחלק ביניהם את טרנספורט האסירות שהיו ללא זכויות אנושיות מינימליות. הסתבר כי האיש שבחר בקבוצה שלנו, שמנתה כמאה בנות, הוא שהיה לנו לעידוד בשעה הקשה והמייאשת הזו, שבה לא ידענו מה צפוי לנו.

לא ידענו מי האיש. הוא גם לא הסביר מה תפקידו ושהוא אמור להיות מנהלנו, גם במחנה המגורים, וגם במפעל שבו נעבוד. לא ידענו לאן ולשם מה לוקחים אותנו. לא שאלנו שאלות בקול רם. כל השאלות נדחקו. המחשבות, החששות והמועקות נשארו אי שם בלבינו. רצינו רק לראות מה יהיה בעוד שעה, בעוד רגע, ואף בעוד שניה.

המשכנו ללכת רעבות ומותשות, בלילה חשוך ובקור מקפיא ותפילה חרישית בלב. לפתע, האיש המלווה אותנו פנה אלינו במילים פשוטות כל כך, אנושיות, רגילות, ואלה הציתו בנו זיק של תקוה ואמונה. הוא שאל והתעניין מדי פעם: האם עייפנו? האם קר לנו? כמובן שמעשית לא היה באפשרותו לעזור לנו, אך התנהגותו האנושית, המבינה של איש גרמני במדי גסטפו, היתה לנו כמזון לגוף ולנפש גם יחד. בהתנהגותו זו כלפינו, בשעה מייאשת זו, היה משהו מיוחד, שהפיח בנו, מעט עידוד ונחמה שכה זקוקות היינו להם. לראות איש גרמני במדים, עם מצפון אנושי כלפינו, זו

היתה תופעה נדירה. ייתכן שהמעטים הללו תרמו חלק גדול להשארותינו בחיים.

לאחר הליכה של כשעה וחצי הגענו למקום המחנה שבכפר גאברסדורף.

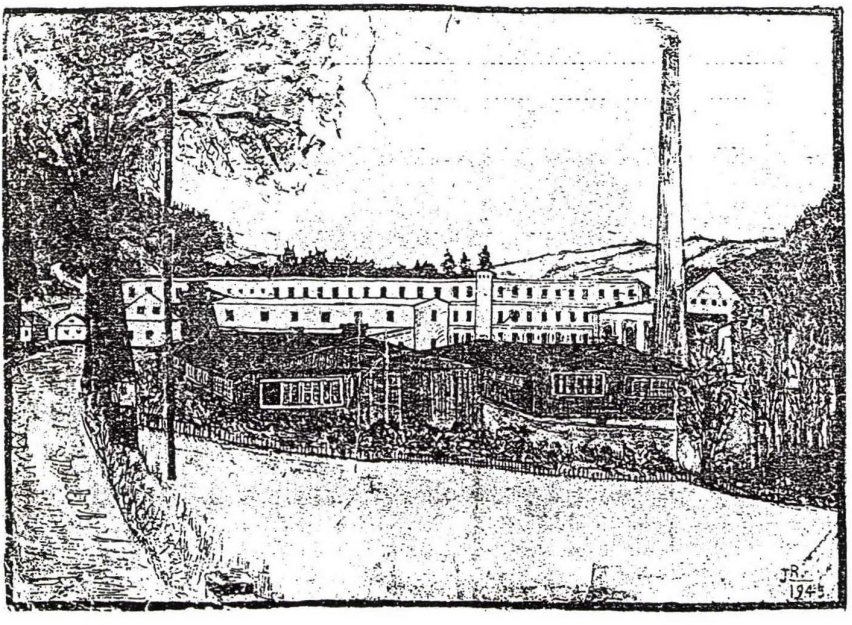

מחנה הכפיה גברסדורף

פרק ה' – במחנה הכפיה

המחנה כלל שני צריפים ענקיים מגודרים בגדרות תיל. בקירבת המחנה היה קיים בית חרושת לאריגת חוטי פשתן. בתקופה של כשנה וחצי זה היה מחנה כפיה אך מאוחר יותר הוא הפך להיות מחנה ריכוז בשליטתם של האס.אס. הידועים לשימצה.

הוכנסנו לצריף הראשון שבו כבר נמצאו בחורות מהטרנספורט הקודם שיצא לפני מספר שבועות, והגיע מהערים סוסנוביץ ובנדין שבפולניה. חולקנו לחדרים השונים. שלושים וחמש בנות היינו בחדר מס' 3 ושלוש וחצי שנים התגוררנו בו. מינואר 1942 ועד מאי 1945, סוף המלחמה.

למרות השוני שבאופי של כל אחת מאתנו, חיינו באהבה, בהבנה ובידידות, ובמשך הזמן היינו למשפחה מלוכדת. שהרי אחיות היינו לאותו גורל טראגי משותף. סבורתני כי אילו לא היתה קיימת בינינו חברות ורצון לעזור עד כמה שאפשר, ספק אם היינו יכולות להחזיק מעמד זמן רב כל כך מבלי להשבר פיזית ונפשית גם יחד.

הבחורות שנמצאו כבר במקום, השתדלו למסור לנו את כל הידוע להן על התנאים הקיימים במחנה, על העבודה במפעל ועל האיסורים הרבים החלים עלינו היהודיות, על השבויים האנגלים שבמחנה ומספרם כשלושים, העובדים במפעל בו אנו עובדות. לכאן הובאה גם קבוצת גברים ונשים מבלגיה, לא יהודים, שהועסקו במפעל עבור תשלום זעום. הם התגוררו בכפר ללא שומרים וללא הגבלות תנועה, אך לביתם, למדינתם לא הורשו לצאת.

הנאצים אסרו עלינו מגע כלשהו עם העובדים האחרים. לא לדבר, לא לקבל שום דבר מאדם שאינו שייך למחנה שלנו. המנהלת הגרמניה מאוד הקפידה על כל ההוראות, זו היתה אשה מפחידה. המראה שלה הזכיר לי תמיד את המכשפות מסיפורי הילדים. היא היתה עצבנית תמיד, מופיעה כרוח רפאים בצעקות ובפרגול בידה, כאילו עליה לאלף חיות טרף. כינינו אותה בשם הלאה השחורה (שוורצה לאה).

המזון שניתן לנו בבוקר השכם, לפני היציאה לעבודה, היה נוזל הקרוי מרק, מורכב מקמח אפוי מדולל במים.

בארוחת צהרים קבלנו מרק עם מעט קמח ומספר קוביות סלק לבן, לפעמים גם שני תפוחי אדמה קטנים בקליפתם.
לארוחת הערב, קבלנו מרק כמו בבוקר, או רק נוזל מימי הדומה לקפה. נוסף לכך קיבלנו כל אחת חצי כיכר לחם קטן ושתי כפות ריבה מימית כמנה שבועית. היינו נוהגות לחלק את חצי הלחם לפרוסות קטנות ודקות, בכדי שיספיקו לכל ימי השבוע. מי שלא עמדה בפני הפיתוי כי הלוא הרעב הציק כל הזמן, אף פעם במשך שלוש וחצי שנים לא אכלנו ארוחה אחת לשובע. היו נערות שאכלו בבת אחת את מנת הלחם השבועית עם קבלתו. היינו משתדלות בכל מאודינו, במקרים כאלה להושיט עזרה. פירוש הדבר להתחלק עם המעט שהיה. אם התמזל המזל והצלחנו בצורה עקיפה להשיג משהו לאכול היינו נוהגות להתחלק עם חברה קרובה או בת משפחה. כמובן שלא כולן נהגו כך. היו גם מקרים של גניבת לחם אחת מהשניה, אך החדר שלנו מס׳ שלוש היה בכל המובנים חדר לדוגמא. כמעט ולא היו גניבות. העונשים היו כבדים כמו גילוח כל שערות ראשה, של הגנבת, או אי קבלת הדואר מבני המשפחה. היו גם עונשים קולקטיביים על דברים פעוטים. להשיג אוכל נוסף על האוכל שקבלנו היה דבר כמעט בלתי אפשרי. בכל זאת ניצלנו הזדמנויות שונות, לעתים רחוקות, להשיג אוכל נוסף.
ידענו שבקירבת המחנה, בחלקו של השטח, נמצא בור שבו אוחסנו תפוחי אדמה. כאשר עבדנו במשמרות לילה, והמשגיחים עלינו נרדמו לשעה קלה, ניצלנו רגעי כושר אלה, ובפרט כאשר ידענו גם כי האיש השומר באותה שעה מחוץ למחנה הוא איש אס.אס טוב, אזי חמקו שתיים־שלוש נערות, בלילות חורפיים כאשר הקור היה מקפיא ממש את עצמותינו, כמובן לא יכולנו לקחת עלינו שום דבר חם, פן יבחינו בנו בשינוי כלשהו, ועל כן יצאנו באותם בגדי עבודה קלים שעלינו.
פעם אחת כאשר הגענו בלילה אפל ובקור עז, על מנת לקחת תפוחי אדמה אחדים, היינו נאלצים להרים או לפחות להזיז את המכסה שמעל הבור. בכל כוחותינו ניסינו להזיז את המכסה, אך מכיוון שירד שלג רב קודם לכן, נוצרה שכבה עבה של קרח ועל כן המכסה היה כמו גוש קרח כבד. הרגשתי כי אצבעותי נדבקות אל הקרח הזה, ולא יכולתי להזיזם. להפתעתנו ניצב פתאום איש האס.אס והזיז את המכסה. הוא, כמובן, היה איש חסון לבוש ומצוייד בבגדים וכפפות מתאימות וחמות. ניסיתי להודות לו עבור עזרתו לנו, אך הוא ביקש שלא להודות לו, אלא אך ורק להתפלל למענו למען שלא יישלח שוב למחנה גברים כמו פלאשוב. הוא ראה שם את הגיהנום עלי אדמות. הוא גם עזר בהזדמנויות שונות אחרות, עזרה שהתבטאה בשעת העבודה, כאשר עבדנו חודשים בחפירות לתעלות טנקים.

כאשר היה רואה שאיש מבין השומרים לא מבחין בו, היה מוציא מכיסו חתיכת לחם וזורק למישהי שנמצאה בקרבתו, או שהיה רומז להפסיק לרגע קט כדי לנוח. העבודה הזו היתה ממש מפרכת. באותו זמן עבדנו שתים עשרה שעות ביממה. מחצית מהזמן עבדנו בחפירות בכל מזג אויר, גם בגשם זולף, ומחצית אחרת עבדנו במפעל.

את מעט תפוחי האדמה שהצלחנו להוציא מהבור בגניבה, החבאנו בתוך הבגדים שהיו עלינו, וכך נכנסנו לצריף על מנת להגיע לחדרים ולהחביא את התפוחי האדמה מתחת המזרונים אשר שייכים לאותן הבנות ושוב למהר ולחזור למפעל לעבודה בחשאי ובשקט מוחלט.

אילו המנהלת שישנה על פי רוב בחדרה שבצריפינו, היתה מרגישה שמשהו אינו כשורה, או שהיתה נתקלת בנו כי אזי היינו עלולים להסתבך בצרה צרורה.

גם לאחר שהבאנו את תפוחי האדמה, עדיין לא יכולנו לאכול אותם, שהרי לא יכולנו להשתמש באותם תנורים גדולים שהפועלים האחרים יכלו להשתמש בהם לחימום מזונם ובמיוחד לשתית התה שאותו היו שותים חם מאד. היינו מנצלות הזדמנויות שונות ושמים בצד על התנור כלים קטנים שבהם היו תפוחי אדמה.

אם התמזל לנו המזל, ואף אחד מהפועלים הגרמנים לא הלשין עלינו, או שפשוט לא הבחין בנו, אזי זכינו סוף סוף לאכול מהתפוחי האדמה הללו שהיו מבושלים רק למחצה. תפוחי האדמה היו עבורנו כאילו אכלנו מעדן חלומי. מעולם לא אכלתי לבדי, והייתי מתחלקת על פי רוב עם זושיה. גם בנות אחרות נהגו להתחלק עם חברתן בדברי אוכל נוספים אם הושגו. איך אפשר אחרת? אצלי לא התעוררה שום שאלה בקשר לאוכל. היה מובן מאליו שאתחלק בו עם אחרות. היו נערות שלא היו מסוגלות להשיג שום דבר נוסף, משום הפחד, והמאמץ הגדול הנדרש. קרו מקרים ומישהו מהגרמנים הלשין עלינו ואזי היתה המנהלת ממהרת לסלק את כל הכלים הקטנים שלנו עם תפוחי האדמה מהתנור, הם ידעו כי אלה הם של הבנות שלנו, אך לא למי מהבנות, ועל כן היו לפעמים עונשים קולקטיביים אשר התבטאו בכך שלא קיבלנו את דברי הדואר שהגיעו עבורנו מיקירינו הקרובים שכה ציפינו והשתוקקנו לראות מהם סימני חיים, מילים כתובות, אף שעברו צנזורה.

אכן היה זה עונש מאוד קשה בתקופה אומללה כזו שלא לקבל את הדואר. הורינו שלחו לנו מספר פעמים חבילות שבהם היה בעיקר לחם, אבל רק פעם אחת קבלנו חלק מהלחם שהיה מיועד עבורנו, עבורי ועבור זושיה. הצוות המינהלי עשו בחבילות כרצונם. עתים מסרו לנו את החבילות, עתים לקחו לעצמם. כאשר הגענו סיפרו לנו הבנות, שנאמר להן בבואן,

כי תהיינה חרוצות בעבודה, יזוכו, לאחר חצי שנה, בחופשה הביתה. כמה עורמה ושקר היו בדברים האלה. הנאצים השתדלו להטעות אותנו לאורך כל הזמן כדי להוציא מאתנו את כל מה שרק ניתן. הם ניסו לטעת בנו כווני מחשבה שאצל יקירינו ובביתנו מתנהל הכל כשורה בו בזמן שהם כבר פעלו וביצעו את תוכניותיהם הנפשעות והרצחניות אשר בתולדות האנושות לא נשמע כדוגמתם.

נוסף לדברי הדואר מהבית, קיבלתי גם גלויות דואר מאחותי לאציה, מאחי דוד וגיסתי שרה. יום אחד אף קיבלתי תשובה לבקשתי כי ישלחו לי צילומים משני ילדיהם שלא הספקתי להכיר. הילד שהיה בן שלוש שנים והתינוקת שהיתה בת שנה. אחי כתב לי כי הוא מקווה שכאשר ישתפר מעט מזג האויר הקר הם ילכו במיוחד לסטודיו כדי לצלם את הילדים ולשלוח לי את צילומיהם, תקוה שלא הוגשמה כי בינתיים החלה פועלת מכונת ההשמדה הנאצית ואחי, עם כל בני משפחתו, הלך בדרך של כל עמנו בפולין. אבא שלח לי צילום של אחותי לאה שקיבל ממנה עם הקדשה חמה, וזו היתה תמונה יחידה מכל יקירי ואהובי שלא שרדו. כמה זכרונות קשורים בצילום יקר זה! שמרתי והסתרתי את התמונה הזו גם במצבי סיכון. לא פעם היתה הוראה להשמיד את כל המכתבים והתמונות ואף את התעודות. התעלמתי תמיד, תוך סיכון, מן ההוראות האלה.

מדי פעם הייתי מוציאה מתוך הנעל, מקום המחבוא, את הצילום ומביטה בו. היתה לי אז תחושה שהיא אתי והיא כה יפה.

לא יכולנו לבקש ממשפחותינו שישלחו לנו חבילות עם דברי מזון, משום שידענו היטב כמה קשה היה המצב גם אצלם, וכי הלחם הזה שהם שולחים, הם חוסכים מפיהם על מנת לעזור לנו. לא, לא רציתי בלחם הזה, כי היה בו, בכל נגיסה ונגיסה, המון אהבה, תקוות, רעב, צער, סבל, דמעות. הם בעצמם נשארו רעבים ללחם ולנו שלחו, את הלחם צר שלהם שממנו קיבלנו חלק מזערי בלבד. המנהלת היא שהיתה מחליטה מה לעשות עם לחמנו שלנו.

אחותנו הקטנה, טשרנה, מחוסר מזון הלכה ודעכה. אינני יכולה לשכוח את מראה עיניה הגדולות והעצובות כאשר נפרדה מאתנו. היא לא בכתה אבל עיניה הפיקו עצב אין סופי. היא הלכה עם ההורים למקום שאין שבים ממנו. זוכרת אני, כאילו אתמול קרה הדבר. את הידיעה שאבינו, האם רחל ואחותנו הקטנה והמתוקה הובלו למקום "בלתי ידוע".

רצינו לקוות, להשלות את עצמנו. היו שמועות כי שולחים את הטרנספורטים לטרעזינשטאט לעבודות שונות. היו אלה, כמובן, רק השערות.

חששנו מאוד לגורלם, אך היינו חסרי אונים. זכור לי שבכל אותו לילה מר ונמהר, שכבתי במיטה מבלי להתכסות בשמיכה שלי שהיתה מונחת לצידי, למרות סבלי מהקור. זה מה שהיה באפשרותי לעשות. לסבול, להתענות עם תפילה בלב, שאולי אין זו האמת.

הייתי רגישה וכל ידיעה כזו זיעזעה אותי. זוכרת אני שבתקופת המלחמה, כאשר התגוררנו בסוסנוביץ, חזרתי באחד הימים הביתה ממקום העבודה, והאם רחל מסרה לי מכתב מאחי דוד שזה זמן רב ציפיתי לו, אך כאשר התברר לי מהכתוב בו כי אחי היה חולה מאוד ואם כי מצב בריאותו הוטב, עדיין הוא חלש וזקוק למזון מזין על מנת להתחזק, אחזה בי התרגשות עצומה. הדמעות פרצו מבלי יכולת לעצור בעדם. המחשבה כי אחי היה כה חולה ועלול היה למות זיעזעה את נפשי והיה לי קשה להרגע, אף על פי שהסכנה חלפה כבר.

את הבשורות המרות והקשות מנשוא, על בני משפחותינו שהועברו "לכוון בלתי ידוע", קיבלנו כולנו בהבדל של ימים מעטים. גם אנו היינו צפויים לאותו גורל טראגי מכל. בזה אחר זה, היינו מקבלות בחזרה דרך הדואר את הגלויות שנשלחו על ידינו כאשר על גביהן צויין בדיו אדום כי הנמען אינו נמצא יותר! סוף פסוק.

דודתי סימה, דודי ובנם ישראל, היו היחידים שעדיין קיימו עימי קשר כלשהוא. הם הראו סימני חיים מעורפלים ממקום מחבואם שבפולניה.

בגלויה האחרונה כתבו אלי דודתי ובן דודי: האמיני שנסים קרו לנו, אם את רואה מאתנו סימן חיים. עלינו להודות לאל. את יקירתנו תמיד עימנו במחשבותינו, חזקי ואימצי ובעזרת האל נפגש.

התלבטתי קשות אם לענות להם למקום מחבואם, בשל הסיכונים שבדבר. לבסוף החלטתי להשיב, כדי שלא ידאגו לי. כתבתי לפי הכתובת שהם מסרו, אך כעבור זמן מה גם גלויה זו חזרה אלי בתוספת: "הנמען איננו"... ידענו את משמעות הדבר ולא היה עוד למה לצפות. לא היה צורך בשום הסבר. לגבי ישראל, בן דודי, כמו לגבי הרבה צעירים וצעירות שהיו יקרים לי, היו לי תקוות שעוד נתראה באחד הימים, שחיים הם עדיין במקום כלשהוא. השליתי את עצמי, אולי משום שכה רציתי שישארו בחיים. אבל לא די שאיננו יכולים לעשות דבר, אלא שעוד חייבים לקום בארבע לפנות בוקר על מנת להתכונן ללכת לעבודה השנואה ולעזור להם במאמץ המלחמתי. אין ברירה, רק להמשיך וללכת בתלם. אסור להכשל כדי שנוכל לזכות לרגע השחרור, להיות שוב בני אדם חופשיים, לראות בהתגשמות חלומנו, לפגוש ולחבק את יקירנו.

במפעל עבדנו בשלוש משמרות. למשמרת בוקר, היתה השכמה בשעה 4 לפנות בוקר. היודן עלטעסטער היתה מופיעה ובקול בכייני ורדום קראה:

ילדות לקום לעבודה. אז נזכרת הייתי בגוי פולני שהתגורר בשכנותינו. הוא עבד במכרות פחם, ובצאתו לעבודה הייתי מתעוררת מחריקות השער שנסגר אחריו. הוא היה יוצא בלילות חורפיים בשעת בוקר מוקדמת כאשר בחוצות השתוללו סופות שלג וקור מקפיא. ואני שכבתי במיטה חמה, מכוסה בשמיכות פוך, המשפחה שקועה בשינה עמוקה. חשבתי אז: איזה מסכן האיש הזה. ממש רחמנות עליו. עתה היינו במצב דומה, אך קשה שבעתיים. גם נותרנו רעבות ללחם, גם איננו חיים בחיק משפחתינו, גם הננו אסירות בידי כוחות שטניים השולטים בחיינו, בנפשינו!

לקחתי אתי למפעל את הגלויה שכתבתי לדודים והיא באה אלי בחזרה. זאת היתה הגלויה האחרונה שקבלתי והם היו האחרונים שהיו לי בעולם. בדקתי ובחנתי כל מלה, כל נקודה, כל פסיק, אולי טעיתי? בכל אותן שעות העבודה הייתי מביטה מדי פעם על הגלויה האומללה הזו. אין מה לעשות. הכל מדוייק ובכל זאת "הנמען איננו".

החברות ניגשות אלי. אין להם מה לומר, אין בפיהן מילים, אין נחמה. הלא גורלן לא שפר מגורלי, לב כולנו דואב ואנו בוכות בכיה קולקטיבית. עבדתי כמטורפת כאשר כל הזמן מתרוצצות במוחי מחשבות מוזרות וקשות. לפתע נדהמתי לראות את אנטואנט עומדת על ידי. אנטואנט היתה בחורה בלגית, לא יהודיה, יפת תואר, אשר עבדה בקירבתי במפעל. משום שלא נהגה לשוחח איתנו, חשבנו אותה בטעות לאנטישמית. אולם מרגע זה היינו לידידות בנפש. היא היתה בוגרת ממני במספר שנים, גם הרקע שלה היה שונה לגמרי משלי, וכמובן לא עברה את הסבל הנורא שעברנו אנחנו, היהודים. אמנם גם הבלגים סבלו מהמלחמה, אבל האפשר להשוות אפילו במשהו? הראיתי לה את הגלויה שקיבלתי בחזרה והיא התעניינה בכל הקורה לי. סיפרתי לה על עצמי, על משפחתי, על ימי ילדותי, והיא ידעה להאזין היטב. גם היא, אנטואנט, סיפרה לי על עצמה ועל אשר עבר עליה. גם היא היתה מגיל צעיר מאוד יתומה מאמא והיתה לה אם חורגת. בגיל צעיר כבר לא התגוררה עם משפחתה. בת 16 כבר היה לה חתן. היתה נערה מסכנה, אבל גאה. לפני שחזרה לבלגיה, היא באה למפעל להיפרד ממני והביאה לי כמה מזכרות וביניהם את הטבעת שהיא קיבלה מחתנה וכן מכתב כתוב בצורת שיר. הפרידה היתה קשה לשתינו. היא השתדלה לעזור לי עד כמה שהדבר היה אפשרי בתנאי המקום, למרות שזה היה אסור. היא היתה צפויה לנזיפות וגם לעונשים. היו מקרים שהיא הביאה לי, בחשאי כמובן, חתיכת עוגה. פעם אחת היא הכניסה את העוגה עבורי בתוך חבית הפסולת שעמדה ליד המכונות שלי במפעל. למזלנו הרע, מנהל העבודה גרמני שהיה מנוול באופיו, השגיח בדבר. הוא לקח את החבילה

חברתי במחנה — אנטואנט מבלגיה

אחותי זושיה עם מוניק (בעלה לעתיד)

הקטנטנה עם העוגה וצרח בזעם על אנטואנט: אם עוד פעם דבר כזה, תלכי לבית סוהר. היא לא ענתה לו אף מילה.
היא התעלמה מכל האזהרות והמשיכה לעזור לי בעבודה, או לשוחח מעט ביחד — גם זו עבירה. ביקשתי ממנה להפסיק כי היא צפויה לעונשים וגם אנוכי, אבל תשובתה היתה: אסור לעשות הרבה דברים ולמרות זאת עושים אותם. היא לא תתחשב בהם. עם קבלת משכורתה הזעומה, היתה קונה את כל הדברים שחשקה בהם עד שאזל כספה, מבלי לתת דעתה לימים הבאים עליה. קינאתי בקלות שהיא מסוגלת לקבל את החיים.
הבלגים היו רשאים להסתובב בחוצות ללא הגבלות, אך היו חייבים להמצא בעבודתם בזמן הקבוע.
לפעמים הם נכנסו למפעל גם שלא בזמן עבודתם, רק על מנת לראות אותנו, לבקר ביקור חטוף. אנטואנט היתה עבורי הקשר עם העולם החיצוני, מעין גשר אל המתרחש. מחוץ לכותלי המחנה ובית החרושת. גם היא לא ידעה הרבה על הנעשה מחוץ לסביבה הקרובה, בה נמצאנו, אך תמיד היה לנו על מה לשוחח. היא היתה מספרת לי איך היא מעבירה את זמנה הפנוי, מה הם הבילויים שלה והבעיות המעיקות עליה. כמובן שמסרה גם על חדשות שהיו מעורפלות מאוד.
על כן הפרידה היתה נרגשת מאד. בכינו שתינו. תופעה לא רגילה אצל אנטואנט. המנהל הראשי עבר במקרה וראה את הפרידה הנרגשת אבל לא הגיב. היא השאירה לי גם כתובת, אולם הייתי חייבת להשמידה עם שאר המכתבים והמסמכים שבידי.
את התמונות שהיו בידי החבאתי, לאחר שמחקתי את דברי ההקדשה שבהם. גם תמונתה של אנטואנט נשארה בידי, אך איני יודעת את שם משפחתה וכתבתה. מי יודע? בהפתעות החיים גם זה ייתכן. אולי עוד ניפגש?
הבלגים חזרו לביתם, ואנחנו? לא רק שהמצב לא התבהר, אלא שעוד נכונו לנו ימים קשים.
באחד הימים, בשעות הבוקר, בעת שכולנו, שלוש מאות וחמישים בנות, עסוקות היינו במפעל, כל אחת בעבודתה, נדמו לפתע כל המנועים בבת אחת ושקט מוחלט השתרר בכל המפעל. היתה לנו תחושה קשה ומוזרה. במהרה נוכחנו כי באו להחזיר אותנו אל המחנה בלי שניתנו כל הסברים וכל פירושים. הלכנו כולנו בחשש כבד בלב לבאות. חשנו כי דבר מה רע ונורא עומד להתרחש, אך היינו חסרי אונים. מחשבות התגנבו בלב על פעולה כל שהיא, אבל לא היו בידינו כל אמצעים של התגוננות או בריחה. כאשר הגענו למחנה, קיבלנו הוראה להמתין עד שכל אחת תיקרא בשמה. זו שתיקרא בשמה, עליה להכנס אל המקלחת, להתפשט ולהכנס לחדר

הסמוך ערומה לחלוטין. בחדר עמדו מספר גברים במדי אס.אס ועל הריצפה צוייר עיגול גדול לבן. כל נערה היתה חייבת להסתובב מסביב לעיגול, מול עיניהם הבוחנות של השטניים הנאציים, כאילו לא היינו בני אדם, אלא חיות ההולכות אל השחיטה, או עבדים הנמכרים לעבדות. הם פסלו את הבנות שלא נראו להם כמתאימות לעבודה. את המחזה הנורא הזה אינני מצליחה לשכוח והוא נשאר חרוט בזכרוני כאילו זה קרה רק אתמול.

רציתי לסרב ולא לעבור את ההשפלה הזו והייתי מוכנה לכל, אולם חברותי עודדו אחת את השניה והשפיעו גם עלי לעבור את טבילת האש הזו ולא לסבך את המצב שנקלענו אליו. הם הסבירו שעלי להתחשב בחברותי שגם קשה להן לעבור את ההשפלה והן עושות את זה באין ברירה. האם עדיף למות? והלא רצינו לחיות כדי לספר לעולם הנאור על הזוועות הנאציים. הגיעה תורי. נכנסתי לחדר מבלי להסתכל עליהם, לא רציתי לראות את פרצופיהם השטניים, אלא רק לעבור ולסיים במהירות. הסתכלתי על העיגול הלבן, לא שמעתי ולא ראיתי דבר. ברגע שיצאתי, שמעתי את המנהלת הגרמניה אומרת בהתרגשות רבה: זה באמת מעשה ברברי, אבל את זאת היא אמרה לנו הבנות. מנהלת זו באה במקום המנהלת הראשונה. היא היתה אישה יפת תואר, אינטלגנטית יותר מזו הקודמת. מאופקת, אנושית, והיה בה במראה החיצוני מן האצילות.

אינני יודעת איך היתה בפנימיותה, כי קשה מאוד היה להכיר את אישיותה האמיתית.

קיבלנו מספרים אישיים ממתכת שהיו תלויים תמיד על הצוואר. כמובן שמי שלא נראתה להם מתאימה לדרישותיהם, כמו גיל או פגם כלשהו, היתה אשה כזו, נחמדה וצעירה אבל בהריון — נשלחה לאושוויץ אל המשריפות.

מאותו יום והלאה, המחנה היה למחנה ריכוז בשליטתם של האס.אס. מנהלת המחנה עברה השתלמות אצל האס.אס וכך גם השומרים והמשגיחות עלינו. בשעת העבודה היו כל המשגיחות במדי האס.אס. מאותו יום היינו חייבות לדווח ולבקש רשות מהמשגיחה לצאת לשירותים או לרחוץ ידיים. כל הפסקה אף של שניות מספר היתה זקוקה לרשות וכמובן אסור היה לנו להתמהמה קמעה. חוייבנו ביותר שעות עבודה — שש שעות במפעל ו־שש שעות בחפירות. 12 שעות עבודה ביום, עבודה קשה. קיבלנו מעט יותר מזון, בתור עובדים בעבודה קשה במיוחד. באחד הימים, כאשר באתי לעבודה במפעל, ראיתי על אחת המכונות שעבדתי לידם מכתב כתוב בשפה הגרמנית. קראתי את הכתוב בו, וידעתי מייד מי כתבה את המכתב, וגם עבור מי, למרות שלא הוזכר בו כל שם בפירוש.

הנערה היתה סלה שליבקה והיא כתבה את המכתב בשביל חברתה, לפי בקשתה של אותה חברה, שהיתה מיודדת עם שבוי אנגלי. המכתב היה מיועד אליו.

במכתב היא מגוללת את מצבנו הקשה, את היחס שאנו מקבלים, ואת ההרגשה שהעבודה עוזרת לאויבינו במאמץ המלחמתי וכדומה. זה מה שנקלט במוחי.

על ידי עבדה גם פועלת מקומית, גרמניה. גם היא עבדה ליד שלוש מכונות כמוני, אך אנו עבדנו יותר שעות, גם במשמרות לילה, וגם בחפירות בחוצות, ללא שום תמורה אלא רק תמורת מעט מאוד מזון שבקושי הספיק כדי להתקיים. כאשר לרגע התבוננתי שוב במכתב הזה כאשר הוא בידי ראתה הפועלת הזו שאני קוראת מן הכתוב בזמן העבודה וזה כמובן אסור. היא באה אלי, ודרשה ממני בתוקף לבוא ולעזור לה בעבודתה שלה. היא מצאה לנכון לנצל את העובדה שראתה אותי קוראת באמצע העבודה. השבתי לה בתוקף. "יש לי את העבודה שלי ואינני יכולה לעזבה. את אל תתני לי פקודות". היא עזבה מייד את המקום ורצה כולה זועמת להלשין, בפני (האויפזעהרן) המשגיחה, שלרוע מזלי היתה הרעה והמטורפת מכולם.

מבלי שהבחנתי, עמדה המשגיחה לידי, כולה רותחת מזעם. היא חטפה ממני את המכתב ושאלה: "מי כתב את זה?" עניתי ללא היסוס כי אינני יודעת מי כתב את המכתב ועבור מי. היא לא האמינה לי, הכתה אותי וסטרה לי מספר פעמים. אחרי כן היא רצה אל חדר מנהלי העבודה, כפי הנראה על מנת לפענח את הכתוב בו, ושוב חזרה ובטירוף זעמה היכתה אותי באגרופיה. היא שבה והופיעה כך מספר פעמים, ובכל פעם בליווי מכות על ראשי ופני. בכל פעם היא שבה ושאלה אותי מי כתבה את המכתב? את חייבת לומר לנו. ואני חוזרת ועונה: אינני יודעת. לחיי בערו, האדימו, והתנפחו מהמכות.

המשכתי לעבוד עד סוף המשמרת, חסרת אונים ומיואשת. לפני גמר המשמרת היא חזרה לאיים עלי ורתחה כשטן משתולל. היא הודיעה כי אם לא אגלה מי כתב את הדברים הללו אזי היא תמסור את המכתב בצירוף מספרי האישי לאוברשטורמבנד — פיהרר, זאת אומרת לאחראי האיזורי. פחדנו ממנו פחד מוות כי הוא היה הקובע, איך יתנהלו חיינו, ואם בכלל כדאי להם להשאיר אותנו זמנית בחיים. היא קיימה את הבטחתה ומסרה לו על המכתב והוא אמור היה לקבוע את פסק דיני. חברות אחדות ניגשו אלי וביקשו לומר לי מי היא הנערה שכתבה את המכתב וגם עבור מי. הסברתי להן כי אני יודעת היטב את זהותם, אך אינני מוכנה בשום אופן לגלות זאת לגרמנים, כי אם הייתי מגלה, אזי היו שתי נערות אלה צפויות לעונשים כבדים או אף להשלח למוות. ייתכן שגם השבוי האנגלי

היה נענש, אף שהיחס אל השבויים האנגליים היה סובלני ויחסית לא גרוע.
הבנתי כי קשה להן לחברותי לראות איך היא מתנפלת עלי במכות כאילו איבדה את שפיותה ואילו אני, הקרבן, עומדת וסופגת את המכות מבלי לומר דבר.
אנגלים אחדים עבדו באותו זמן במחלקתי, ראו את הנעשה, אבל התאפקו מבלי להגיב בגלוי כי כמובן כל התערבות מצידם רק היה מחמירה את מצבי.
באותו יום כאשר חזרנו מהעבודה אל המחנה, המתינה לי מנהלת המחנה בכניסה. היא הסתכלה בי במבט חודר ואמרה בפסקנות: את יודעת מי זאת שכתבה. מדוע לא תאמרי במי מדובר? לא יכולתי להביט בעיניה. השפלתי את מבטי, כי לא הייתי רגילה לשקר אך במצב כזה הייתי חייבת ומצווה שלא לגלות. עניתי בפסקנות: אינני יודעת, מי היא הכותבת. היא חזרה ונתנה בי עין בוחנת. הבנתי ממבטה כי אין היא מאמינה לי. היא חושבת שאני כן יודעת, אבל לא הוסיפה דבר. המתנו במתח רב לפסק הדין.
הימים והלילות התארכו. כל יום עבר עלינו כנצח. הציפיות, אי הודאות מתחו את עצבינו. חשבתי על הגרוע ביותר ובלבד שכבר תבוא ההכרעה.
באחד הערבים נפגשנו בחדר המקלחות, אני והנערה סלה, זו שכתבה את המכתב. היא ניגשה אלי ואמרה: תראי, רבציה, אם כל העניין ייגמר בטוב, אז נחגוג שתינו. נעשה "סעודת שלמה", עם כיכר לחם שלם!. סעודה עם כיכר לחם שלם — זה חזון בלתי ניתן להגשמה! האמנתי שיש לה רצון לפצות אותי, אך לא השליתי את עצמי שסעודת הלחם אפשרית בכלל. ידעתי כי זה הוא חלום בהקיץ שאין לו סיכוי להתגשם בימים טרופים כאלה.
בעצם גם סלה לא אשמה. הרי היא כתבה את המכתב עבור חברתה על מנת לעזור לה. בתחילה לא ייחסתי משקל כה כבד לכל הענין, אך כאשר חשתי את המתח אצל הבנות שבחדר שלנו, השפיע הדבר גם עלי. המועקה היתה מוחשית. אחת הבנות שהתפללה עם סידור בידה, אמרה שהיא מתפללת ומבקשת שלא יקרה לי דבר.
מדי שבוע, ביום השבת, נהגנו לנקות את המכונות שבמפעל מן הפסולת והאבק הסמיך שהצטברו בו במשך שבוע ימים. השבויים האנגליים היו מעמיסים את הפסולת (בגרמנית ה"דרק") על עגלות מיוחדות ומוציאים אותו החוצה למקום מסויים.
בשעה ששני האנגלים ישובים היו על העגלה עמוסת הפסולת ושני קלשונים תקועים להם בצידי העגלה, הופיעה בדרכם אותה משגיחה מטורפת

שספרתי עליה. כרגיל היתה לבושה בקפידה רבה במדי האס.אס. ברגע שהם ראו אותה עומדת קרוב על ידם הם הורידו עליה ועל ראשה את ערימת הפסולת שבעגלה. האנגלים הסתכלו עלי כדי לראות אם שמתי לב למה שהם עשו. עוד קודם לכן הם רמזו לי להסתכל לכוון שהם פונים, אך לא תארתי לי מה הם עומדים לעשות. היה זה מעשה מוצלח ביותר. הגיע לה! לקח שעה ארוכה עד שהמשגיחה התאוששה מההלם. היא השתוללה מזעם. היא נראתה מצחיקה ביותר, אך לא היה באפשרותה להוכיח כי האנגלים עשו לה את הדבר בכוונה תחילה. לנו הדבר גרם לנחת רוח ולאושר בלתי רגיל. עינינו ראו במפלתה של אויבתנו. מאז חל בה שינוי והיא חששה לחזור על אותם המעשים שעשתה והמכות שהכתה. האנגלים היו מרוצים וגאים ממה שעשו לה, ואף אנו הבנות חזרנו ושחזרנו לנו את המפקחת במצבה הביש. אכן נפרע החשבון שלה, אומנם רק בחלקו הקטן. קיווינו כי יבוא יום והיא תקבל את מלוא הגמול המגיע לה. אך לא זכינו לכך. ביום הגדול בו נהיינו לבני חורין, לא ראינו את כל אלה שהיו לנו חשבונות איתם, ואשר קווינו כי נוכל לפרוע אותם. גם לא חיפשנו אחריהם. הם הסתלקו, או התחבאו, כאשר הגיעו אלינו אנשי צבא רוסיים, והיו מוכנים לחסל את כל מי שהצבענו עליו כפושע נאצי. היו רוסים אשר שאלו אותנו על פושעים גרמנים, אבל לא יכולנו להצביע עליהם כי כולם נמלטו.

המתח של פסק הדין כלפי גבר ביום בו האובר פיהרר הגיע אלינו בקשר לעניני המחנה השונים. הוא היה מופיע מפעם לפעם ואולי יודיע מה פסק הדין שלי. הוא ישב מספר שעות בחדרה של המנהלת ואפשר היה "לחתוך" את המתח בסכין. האם החליט? או אולי הוא עומד כעת להחליט? לאחר שעות ארוכות של מריטת עצבים, הופיעה המנהלת בחדרנו, במצב רוח מרומם. היא שאלה היכן ריכטר הקטנה? ניתן היה להרגיש כי בשורה טובה בפיה. הבנות כולן הצביעו עלי: הנה היא כאן. היא חזרה פעמיים על אותו משפט: הכל בסדר, הכל בסדר, אין מה לדבר יותר... ייתכן כי היא זו שהשפיעה עליו לטובת העניין. ראינו כי גם היא שמחה ומרוצה שבצורה טובה ללא צרות נסגר הענין.

הייתי אחוזת התרגשות עצומה ולא ידעתי את נפשי. עמדתי והסתכלתי עליה מבלי יכולת לומר דבר. הייתי אסירת תודה לה. רציתי לחבק ולנשק אותה, למרות העובדה שזו אשה גרמניה במדי האס.אס, אך כמובן שלא יכולנו להביך אותה עד כדי כך. לבסוף פלטתי: תודה, תודה!.

לאחר שהות של דקות ספורות פנתה ללכת, תוך שהיא מפגינה קשיחות ושומרת מרחק. אני סבורה שהיא עשתה כמיטב יכולתה על מנת לעזור ולהוציא אותי מן הבוץ הזה, אבל היא לא סיפרה מה היתה תרומתה

לגמר המוצלח של הבעיה. האם גם המנהל תרם מצידו לטובת העניין? כאמור, לא יכולנו את טיבה האמיתי של המנהלת. בכל אופן, היינו מרוצות מהתנהגותה כלפינו ומהשתדלותה להצטייר בעינינו בצורה חיובית, גם אם הדבר לא נבע מפנימיותה. יחסנו למנהלת גם מעשים מכוערים, כמו, למשל, לקבל מבחורות אחדות טובות הנאה, בשעה שחלו ולא היו מסוגלות לצאת לעבודה, והן חששו כי הן מיועדות להשלח למקומות אחרים בהזדמנות קרובה.

היו גם בנות שללא כל סיבה מיוחדת נשלחו למקומות שונים. ענין של גורל. בהיותינו במחנה חשבנו כי אנו נמצאות בגיהנום עלי אדמות, אך משמענו וראינו, אחרי השואה, מה שהתרחש במחנות הריכוז וההשמדה האחרים, הבנו כי בכל זאת היינו ברי מזל במחנה הזה שבגברסדורף. גם מנהלנו הכללי, תיאודור רומלר, היה איש בעל לב טוב, שונה מהגרמני הנאצי. סמוך לשחרורנו החזירה המנהלת לבנות את כל תכשיטיהן.

יום אחד היה עלי לגשת, בלווית משגיחת האס.אס, אל בית המלאכה של המפעל כדי למסור לתיקון חלק מסויים של המכונה בה עבדתי. אחד השבויים האנגליים אשר עבד שם בעבודות נגרות, לקח ממני את החלק הפגום. ברגע זה נוכחתי כי המשגיחה נעדרת. ניצלתי את ההזדמנות הרגעית ושאלתי את השבוי אם יוכל להתקין עבורי קופסה עבור אבקת כביסה. ידעתי כי נערות אחדות כבר קיבלו קופסאות כאלה. הוא הסכים מייד ובשמחה. מיהרתי ויצאתי מהמקום בלווית המשגיחה. להסכמה זו נלווה ספור טראגי, אשר ציערני מאד. כאשר פניתי מהשבוי הבריטי והלכתי לכיוון היציאה, הוא הפנה לרגע קט את מבטו אלי והביט אחרי. ברגע זה קרתה לו תאונה כי המכונה החשמלית לנגרות בה עבד באותו זמן, חתכה את קצות ארבע מאצבעותיו עד הפרקים הראשונים. הוא היה אדם לא צעיר, בעל משפחה, אשה וילדים. בתום המלחמה, לפני שובו אל ביתו, הוא בא ליד המחנה וביקש לומר לי שהכל עם היד בסדר ושהוא גאה שהשתדל לעזור לנו. הוא אמר: לבי היה אתכן ילדות יהודיות. כאשר אספר לאישתי ולבנותי כיצד קרתה התאונה הם בוודאי יתגאו בי...

דברים כאלה לא שוכחים לעולם.

שלוש וחצי שנים במחנה ריכוז, סבל על אנושי, ייאוש וגעגועים. לא ידענו את מי מיקירנו עוד נראה אי פעם ואם בכלל נזכה לראותם.

לעיתים בשעות פנאי שלאחר העבודה, כאשר היינו בחדרנו שבמחנה, הייתי עומדת שעות ארוכות על יד החלון ומסתכלת למרחקים, אל הנוף הנהדר שבטבע, אל האופק המקסים. כמה יצאה נפשי אל החופש, להימצא מעבר לגדרות התייל, להימלט לאי שם אל הטבע החי והנושם, אל היופי הנפלא, להתהלך בין העצים והצמרות הירקרקים, לנשום את האויר הצח, לחוש

את ריח האדמה הלחה שאחרי הגשם. מידי פעם הצטרפו אלי חברות אחדות וגם הן הביטו מבלי לומר דבר. ידענו אחת את מחשבות רעותה ואת תחושותיה, תחושת אסירות בתנאים קשים מנשוא עם עבודה קשה אך ורק משום היותם יהודיות.

חברות שהיו במחנה שומרות על קשר ומידי פעם אנו מקיימות מפגשים בינינו. אנו חשות כאילו מצויות אנו במשפחה קרובה, וכמובן מתעניינות בכל הבעיות האקטואליות: ילדים, משפחה, אך שוב ושוב אנו מעלות גם זיכרונות מתקופת המחנה. חברתי לוטה נזכרה בעצב כי כאשר היו באים להעיר אותנו בשעה ארבע לפנות בוקר, וקור נורא אופף אותנו, היינו מוכרחות למהר לעמוד בתור על מנת לקבל את מרק הקמח ושוב לעבודה. היו ערבים שכאשר כולנו שכבנו על משכבינו וחושך ושקט השתחרר בכל החדר, אז היה נשמע קולה הערב והרוגע של לאציה חברתי בחדר, והיא שרה שירי נשמה פולניים מלאי געגועים. היינו אז שוכחים לרגע קט את המציאות בה אנו נתונים, והפלגנו בדמיוננו להרחק מן המציאות הקשה מנשוא.

אתאר מעט את החיים במחנה. כאשר באתי לעבודה בבית החרושת הזה, הייתי חייבת תקופה קצרה לעבוד ולהשתלם על ידי פועלות גרמניות מקומיות, שהיו מדברות במבטא מיוחד להם. עבדתי לסירוגין אצל שתי בחורות שהתחלפו ביניהן במשמרות יום.

שלוש מכונות גדולות במחלקה (פוהר שפינראי) היו באחריותנו. אחרי שלמדתי להכיר את המכונות, עבדתי בהן בעצמי. לא הייתי מאמינה שבחורות צעירות שהיו פועלות בכפר, שחייהם לא היו קלים בעבר יתנהגו עימנו ברוע לב כל כך. רובינו היינו עוד ילדות בנות 15-16 ומהתחלת המלחמה ידענו סבל רב. ראינו מחזות מזעזעים, סבלנו מרעב, סיכנו את עצמינו על מנת לעזור מעט לזולת ולעצמינו, להשיג מעט לחם, או דבר מה לאכול. במחלקה שלי העבודה היתה קשה וכרוכה עם הרבה אבק. אני זוכרת את השבת הראשונה, כאשר הבחורה הגרמניה נתנה לי לנקות את שלושת המכונות מבלי שום הסברים. מידי שבת היינו מנקים את כל האבק שהצטבר. היו אלה גושים ענקיים אשר הצטברו במשך שבוע בתוך חלק מיוחד שבמכונות הללו. חומר הגלם הגס עובד לעדין יותר על ידי תהליך הקשור בסירוק במסריקות פלדה ענקיים שבמכונה. ולכן הצטברה פסולת רבה סמיכה. ניגשתי והוצאתי גוש ענקי של אבק מן המכונה ונתתי לו ליפול. קיבלתי סחרחורת וחשתי בחושך מוחלט, הרגשתי מחנק לא יכולתי לנשום. כאשר התאוששתי והסתכלתי סביבי, נדהמתי לראות את הפועלת עומדת במקומה מבלי לזוז ומביטה על המתרחש בחיוך. הדמעות התפרצו ללא יכולת לעצור בעדם. ניגשתי אליה ואמרתי לה: מדוע אינך

מסבירה לי מה עלי לעשות. איך אפשר לעבוד בצורה שכזו? היא היתה ממש סדיסטית וענתה לי כי היא כבר שנים עובדת בזה ואני רק מתחילה. אז מה את בוכה? חשבתי ומצאתי בעצמי שיטה פשוטה להוציא את הגושים בשלימותם בזהירות ולהניח על הערימה. כל כך פשוט כאשר כבר יודעים את הדרך הנכונה ואז הרבה יותר קל. שתי הפועלות שעבדתי איתן, כל אחת בנפרד, היו נהנות לספר לנו ולהוסיף הגזמות מדמיונן, ואף שקרים, על הבילויים שלהם עם חבריהם, וכמובן על המאכלים הטובים שהם אכלו. במיוחד הופיעו עם הסיפורים שלהם לאחר חופשות של ימי ראשון.

באחת הפעמים בשעה שהנערה הגרמניה סיפרה ונסחפה בהתלהבות רבה בשקרים דמיוניים, היא הוציאה מכיסה קליפת תפוז והתיזה ממנו ישר לאפי. נדהמתי מהמעשה ולא מצאתי מלים להביע את תדהמתי. התרחקתי ממנה, ומאותו יום ואילך השתדלתי שלא להימצא בחברתה.

חלמתי בהקיץ על היום שיבוא כאשר נשתחרר ונהיה בני חורין, ונהיה יפים ומרוצים. אז אבחר יום מיוחד ובו אתגנדר ואתלבש בבגדי פאר כדי לבקר שוב בבית החרושת במחלקה שבה הן תמשכנה לעבוד, כאשר הן מאובקות ומתייגעות בעבודה, ואנו מסתכלות עליהם ברגשי עליונות. אבל בסתר לבי ידעתי היטב כי מאושרת במובן המלא לא אוכל כבר להיות. אינני מאמינה כי ישנו אדם שאחרי מה שעוללו לו ולמשפחתו, יכול להיות מאושר. חשבנו כי אחרי כל מה שעבר עלינו, יפתחו לנו כל השערים אבל גם זו היתה טעות. היינו חסרי כל, לארץ ישראל לא הרשו לנו להכנס והיו לנו המון בעיות קשות. החלום של הביקור בבית החרושת נגוז גם הוא. לא היה לנו חשק לחזור לבית החרושת, לאחר שראינו כי נשארנו בודדים מכל משפחתנו. הדבר היחיד שעוד רציתי לראות בבית החרושת היתה אשה ישישה גרמניה, גם היא פועלת במחלקתי. טובת לב ואצילת נפש היתה. רציתי לחבק אותה ולנשק לה מעומק ליבי. ישישה זו היתה הניגוד הגמור לשתי הפועלות הצעירות שספרתי עליהן. עבדתי תקופה ממושכת עם אותה אשה ישישה בהבנה ואהבה רבה. היא היתה אשה שבריירית, אבל חרוצה וזריזה בעבודה. שתקנית ורק החיוך הטוב או המבט, אמרו הכל. לא היה צורך במילים. היא השתדלה בכל פעם כאשר היה צורך לבצע עבודה מיוחדת או לתקן תקלה מסויימת, להקדים אותי. היא השתדלה להביא לי ספרונים וחוברות קריאה הכתובים בשפה הגרמנית, והצטדקה על שאינה מביאה עבורי דברי אוכל משום שחששה להסתבך בצרות. פעם אחת סיפרה לי כי הנאצים לקחו את בנה משום שהיו לו דעות אחרות, לא פירשה ואני לא הרביתי בשאלות. ידעתי כי אשה זו סובלת סבל נפשי רב. היתה בין שתינו הבנה מלאה. לא היה צורך בדיבורים. ראיתי בה דמיון

רב לסבתי ז״ל שכה אהבתי. באחד הימים כאשר התעסקתי בעבודתי, היא עבדה מרוחקת מעט ממני. לפתע שמעתי זעקות. רצתי כמטורפת ומצאתי אותה במצב קשה. הבגד שעליה נתפס במסריקות הפלדה שבמכונה ואלה איימו לפגוע בידיה. עצרתי מיד את המנוע שבמכונה כך שהמצב נשאר סטטי. רצתי לחפש את מנהל העבודה. גם הוא גרמני מקומי ובעל לב אנושי. כאשר המנהל ראה אותי הוא חש מיד שקרה דבר רע. ״מה קרה״? הוא שאל בבהלה. פלטתי בקושי: בוא, בוא מהר! הוא הגיע אל המקום בריצה, ולאחר ששיחרר את האשה ממלכודת המכונה, הוא סיפר לה באיזה התרגשות הגעתי אליו ואז היא אמרה: אני יודעת שהקטנה הזו הצילה את חיי! מאותו יום היא היתה מכנה אותי: ״המצילה את חיי״ (מיין לעבענס רעטערין), גם מנהל העבודה היה מכנה אותי כך, כאשר היה במצב רוח מרומם. במשך הזמן למדתי בעצמי להסתדר עם התיקונים והתקלות במכונות שלי. העדפתי שלא לבקש מהם לתקן תיקונים עד כמה שניתן הדבר, במכונות שאני הייתי אחראית. היו מכונאים שונים מהם שבויים אנגליים, גרמנים, זקנים וצעירים, שהתחלפו במשמרות מידי פעם. היו גם נערים מקומיים לפני גיוסם לצבא שהיו אחראים על תיקונים שונים במחלקתי. אחד הנערים התעניין לפעמים בנו היהודים, ורצה לדעת המסורת, החגים ומנהגי היהודים. כמובן שכל מלה נשקלה היטב מחשש פן נסתבך בצרות אם הוא יספר מה ששמע מאתנו, אף שלא בכוונה לגרום לנו נזק. הוא גם עזר לאחדות מאיתנו בעבודה מפעם לפעם. חשבנו שהוא מסתייג ומתבייש בהשתייכותו לנוער ההיטלראי (״היטלר יוגנד״). נדהמתי כאשר לפתע שאל אותי בגאווה מיוחדת, אם ראינו אותו בחברת חברים, כולם במדי היטלר יוגנד, צועדים וחולפים על יד המחנה. הסיפוק והגאווה שנשמעו מדבריו הוכיח כי גאה הוא בהשתייכותו לנוער זה. איזו קללה באה לעולמנו, שנוער ימצא חפץ בארגוני רצח?

ושוב הזכרונות, הזכרונות!

אני נזכרת בבנות של מחנות אחרים שעבדו יחד עם הקבוצה שלנו. חלק מהן היו במצב מזעזע. רגליהן היו פצועות. הבגדים שעליהן היו בלואים וקרועים, פניהן היו כחושות וחיוורות ועיניהן כבויות. הפליא אותי לראות את העבודה האדירה שעשינו ללא כל מכשירי עזר, חוץ ממעדר ומקוש. מי יכול היה להאמין שעבודה זו נעשתה ע״י נערות תשושות ומורעבות. במו ידינו חפרנו קילומטרים רבים של חפירות לטנקים ולחיילים. איך יכולנו לבצע את הדבר? מנין שאבנו את הכוחות בתנאים קשים כאלה?

היו נערות אשר לא עמד להן הכח להמשיך בעבודת פרך זו, בתנאים קשים אלה. כאשר מועד השחרור קרב, הן לא היו מסוגלות לצאת לעבודות.

זושיה היתה אחת מן הבנות האלה. מספר שבועות קודם שחרורינו היא נשארה במחנה ולא יצאה לעבודה. מצבה התדרדר מיום ליום.
היו שמועות כי הנאצים בראותם שהמחנות שבאיזור עומדים להשתחרר, אז הם יעבירו אותנו למקום אחר. אבל את החולים ישאירו במקום וסופם ברור.
הייתי מודאגת בקשר לזושיה. חשבתי שאם נעמוד בפני גירוש למקום אחר, אשתדל להשאר עמה. לא אוכל אחרת. אבל לא דיברתי אתה בקשר לבעיה זו.
כאשר באחד הימים חזרנו במצב רוח מרומם, וזושיה שמעה שהבנות מדברות כי ייתכן שהגרמנים ינסו להעביר אותנו מן המחנה על מנת להרחיקנו מהשחרור המתקרב ובא, היא הצביעה על מנת הצהרים שלה, שלא יכלה כבר לאכול אותה בשום אופן. היא שמרה זאת עבורי. הלב ממש נצבט. לאחר מכן התבטאה: כולם ילכו ורק אנו החולות נשאר ללא כל משען. בלי היסוס אמרתי לה: אני אשאר אתך. אל תדאגי. תראי שיהיה בסדר. לאחר הבטחתי לה, היא היתה רגועה יותר. היתה לי הרגשה טובה. ממש הוקל לי אחרי שגיליתי בפניה אותות של שביעות רצון. קיוויתי כי ייתכן ונצליח בצורה כלשהיא להשאר עימה עד הסוף.

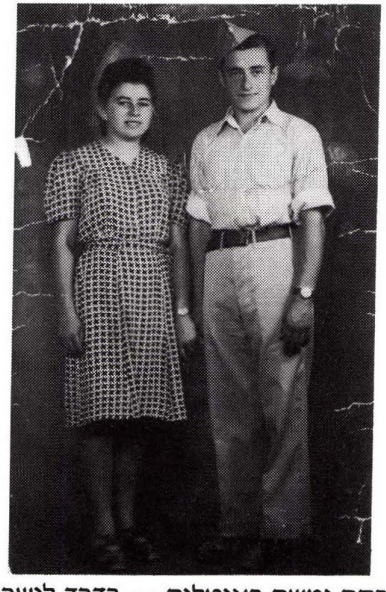

רבקה ומשה באיטליה — בדרך לישראל

פרק ו׳ – לקראת השחרור

ימים אחדים לפני שחרורינו על ידי הרוסים, בעוד אנו עובדות בחפירות, חלף מעלינו בטיסה נמוכה מטוס, אולי יותר ממטוס אחד, וזרק עלינו כרוזים. השטח שבו עבדנו התכסה באלפי כרוזים. המשגיחים אסרו עלינו לנגוע בכרוזים, אך חשנו כי כבר אין בכוחם להרע לנו. להיפך, הם חששו פן אנו נפגע בהם, דבר שלא יכולנו לעשות, כי הם היו עם נשק.
הצלחנו איך שהוא לקרוא את הכתוב על הפתקים לאמור: החזיקו מעמד! אנו עומדים בקרוב מאוד לשחרר אתכם. על החתום היו רוזוולט, סטאלין, צ׳רצ׳יל. ההתרגשות היתה עצומה, אך היינו חייבים לשמור על קור רוח. הגרמנים עדיין שמרו עלינו עם נשק טעון...
בסיום העבודה בחפירות, בשובנו הביתה, שרנו שירים ישראלים בשפה העברית, למרות שהמשגיחים אנשי האס.אס שמרו וליוו אותנו.
ידענו כי היום הזה, שלו ייחלנו והתפללנו זמן רב כל כך, מגיע. הוא אמנם התמהמה יתר על המידה, אבל טוב שהגיע סוף־סוף. אנו חוזרים למחנה עדיין מאופקים, אבל עם עדנה ושמחה בלב. עם הרגשה כי הנה אנו בני חורין. לא ידענו איך, אבל הכל התרחש במהירות רבה. לפתע התברר לנו כי השומרים, המשגיחות שהיו מופקדים עלינו מטעם האס.אס פשוט אינם יותר. הם הסתלקו, נמלטו או התחבאו. היה ברצוננו למסור לידי הרוסים את אלה שהתנהגו כלפינו ברשעות ובאכזריות. אבל אי אפשר היה לחפש אותם במצב מבולבל שכזה.
המנהלת הראשית של המחנה נשארה עדיין עמנו. את מדי האס.אס שלה יחד עם חפצים נאציים אחרים שלה: צילומים ומסמכים העלינו באש במדורה גדולה. לא שכחנו את האיש שהיה מופקד עלינו מטעם האס.אס והשתדל לעזור לנו עד כמה שרק יכול היה ובכך הוא סיכן את עצמו. השגנו עבורו חליפה אזרחית כדי שיוכל להחליף את מדי האס.אס שלו, כי אם היה חייל רוסי רואה אותו במדים הוא היה מחסל אותו בלי לשאול שאלות.
למחרת, עם עלות השחר, הסתערו האנגלים השבויים על מחסן המצרכים עם מנות הקרב שהיו מוכנים עבור הנאצים לשעת מצוקה.

גם אנו ניצלנו את ההזדמנות ומיהרנו לאותו מחסן. אינני זוכרת מדוע לא יכולתי להכנס דרך הדלת, אבל היה חלון קטן בגובה רב, והצלחתי דרכו לרדת לתוך המחסן. שני אנגלים שעמדו מתחת לחלון, תפסו אותי ברדתי כדי שלא אפול. אחד השבויים שם לי בתוך הסינר שהיה עלי מכל טוב. שוקולדים מיוחדים, סרדינים, מיני קונסרבים וגם כמה זוגות של כפפות עור שהיו שם.

עם כל האוצר הזה רצתי לחדר בו שכבה אחותי זושיה. היא שכבה בחדר שהיה שייך למנהלת המחנה, חדר מסודר יפה, במיטה הנוחה של המנהלת. הגעתי עד למיטה והרקתי לתוכה את כל מה שהיה בסינור. היא היתה נדהמת לראות כל כך הרבה דברים טובים והיא לא היתה מסוגלת לאכול. גם השבויים הביאו לנו למחנה מצרכים רבים. האמת היא שרבים מאתנו כבר לא יכלו לאכול את המצרכים, כיוון שזמן רב כל כך לא אכלנו אוכל שכזה והגוף התרגל למזון מועט, חסר טעם ובלי שומנים בסיסיים.

לקראת סיום המלחמה, בשנת 1945, במחנה "הטוב" שלנו יחסית למחנות אחרים, משקלי היה 37 ק"ג והייתי בת 18.

נזכרתי שבני משפחתי: אחי, אחיותי, סבא, סבתא, אמרו לאבא: תראה את הילדה הזו, כמה היא שבירית ועדינה. אם תקח אותה אליך לסביבה זרה לה, היא עלולה, חלילה, להשבר פיזית ונפשית גם יחד.

עם השחרור, הגיעה אלינו למחנה בת־דודה מצד האם החורגת ושמה רוזיה. היא באה ממחנה נשים אחר שהיה באיזור זה. היינו מאושרות להתראות עם בת משפחה ושוב להיות ביחד. לא ידענו עדיין את מי נמצא אחרי החורבן שהיה, ובכל קרוב שמחנו שמחה בלי גבול.

רצינו לעזור לזושיה להתחזק בגופה , ועל כן הלכנו, אנוכי ורוזיה, לנסות להשיג מעט חלב בכפר. עברנו מרחק רב עד אשר ראינו משק של פרות. דווקא ברגע שעמדנו להכנס למשק ראינו לפתע טנק ועליו חייל רוסי מתקדם ובא אלינו ואחריו כמובן הצבא הרוסי.

היינו הראשונות שזכינו לראות את החיילים הבאים לשחררנו. האפשר לתאר במילים את הרגשתי ברגעים שכאלה?

רציתי לגשת ולחבק את החיילים. לפחות את האיש הראשון שבא עם טנק הפלדה הזה. הלב הלם בחוזקה, אך היינו חייבות גם כעת לשמור על איפוק מירבי. נכנסנו למשק והם נתנו לנו מעט חלב של פרות. כאשר יצאנו לרחוב כעבור מספר דקות, היה הצבא הרוסי פרוס לכל אורך הדרך של הכפר.

בדרכנו חזרה למחנה נאלצנו ללכת בצד הכביש. רצינו להגיע במהירות האפשרית למחנה שהיה לביתנו והחברות שבו היו בני המשפחה היחידה שלנו והן מצפות לשובנו. לפתע נעצרה על ידינו מכונית ובתוכה קצינים

רוסיים. אחד מהם שאל מי אנו ולאן פנינו מועדות. השבנו לשאלותיו והוא מיד הבין במי מדובר. האיש עשה רושם טוב וחביב. הוא הציע שנכנס למכונית והם יבואו אתנו למחנה. במהלך הנסיעה שוחחנו כל הזמן. התברר כי הוא מהנדס ממוצא יהודי. כשהגענו למחנה התברר כי שני יהודים שהם קצינים גבוהים בצבא הרוסי עומדים לשאת את דבריהם בתוך הצריף שבמחנה. הדלקנו נרות, והתאספנו כולנו בציפיה והתרגשות לשמוע את דבריהם. משחררינו הם יהודים! איזו גאווה והתרגשות עצומה הציפה אותנו. גם הם דיברו אלינו בהתרגשות עצומה. כבר אינני זוכרת את כל מה שהם דיברו אך אני זוכרת כי היו דמעות בעיניהם מרוב התרגשות. כולנו בכינו. במיוחד גבר הבכי כאשר הם סיפרו מה שעיניהם ראו במחנות ההשמדה, את הזוועות הנוראות ואת מראה הנותרים שהיו כשלדים.

הבנות התחילו להתפזר ולעזוב את המחנה. היו נערות שעזבו ונסעו עם קרובי משפחה אשר שרדו ובאו לחפש אותם.

נערות שהיו מיודדות במיוחד עם השבויים האנגלים הצטרפו אליהם ונסעו עימם לאנגליה, כאשר הן מבקשות מאיתנו, שאם נפגוש מישהו ממשפחתם שנמסור להם דרישת שלום. רציתי להבין את הנערות הנוטשות את עמינו ואת תורתינו הרואות את עתידן שם אתם... אך לא יכולתי להבין איך הן תוכלנה לחיות כך, ומבלי לוודא לחפש ולראות קודם כל אם נותר שריד ממשפחתם. אולי בכל זאת הם חיפשו את בני המשפחה בשלב מאוחר יותר. כל פרידה כזאת היא קשה ומכאיבה. אך אלה החיים, וכל אחד היה חופשי כעת לנסות ולבנות את חייו. 18 חברות מהחדר שלנו התארגנו בצוותא. נסענו ב"טרמפ" לפולניה, עם נהג בצבא הרוסי. שמחנו כמובן על ההזדמנות הזאת מכיוון שרצינו לחפש בני משפחה. למרבה הצער, קרתה תקלה במשאית בה נסענו כאשר היינו בקירבת העיר וואלדנבורג הנקראת בפולנית – וולבזשיך.

הנהג היה איש אדיב וטוב לב, אך היה נאלץ להוריד אותנו. כיוון שלא ידענו כמה זמן נצטרך להמתין ואם בכלל התקלה תתוקן, החלטנו להכנס העירה. אני זוכרת כי כאשר הגענו לכיכר העיר חיכתה לנו הפתעה טובה ומשמחת. היינו ממש נדהמות ומאושרות לראות בחורים שלנו, יהודים בני עמנו המסתובבים בחוצות העיר. הם היו כבר לבושים בלבוש אזרחי יפה יחסית, וגם נראו במצב טוב. התברר שהם שהו במחנה גברים בעיר זו.

גם הבחורים שמחו מאוד לראות אותנו והם אשר מנעו מאתנו לנסוע מיד ישר לפולניה. הם הסבירו כי כבר הספיקו להיות בפולניה ההרוסה ואין למצוא בה דבר מכל מה שהיה. בתי היהודים הרוסים או שפולנים מתגוררים בהם. הם פתחו לנו דירות של נאצים גרמנים שברחו. 9 חברות

נכנסו לדירת פאר. הדבר הראשון שעשינו היה לזרוק את כל הצילומים של השליטים הנאצים מהקיר על הריצפה, כשאנו דורכים עליהם, בסיפוק כזה כאילו בזה אנו מכאיבים להם ונוקמים בהם. אף לא נתנו את דעתינו על כך שאנו דורכות על זכוכיות שבורות ורגלינו עלולות להפגע, ניהננו מהדירה, המטבח וחדר האמבטיה. היתה בהם אינסטלציה על גז. סוף סוף זכינו לעשות אמבטיה טובה וחמה ולהתרחץ בסבון רחצה. היו שם כל מיני סוגים של תה והייתי מכינה לכולם תה לשתות ומים חמים להתרחץ. מעל הכל הייתי מאושרת לטייל עם החברות בחוצות ולנשום את האויר החופשי, ללכת לאן שאנו רוצות. איזה אושר לחוש את האדמה הלחה אחרי הגשם את ריח הפריחה של הצמחים. איזה אויר נהדר. העולם הנפלא הזה הוא שייך גם לנו, אנו חופשיים, אך גם בשעות המאושרות ביותר וברגעים המאושרים והמרגשים ביותר נזכרתי בדמויות היקרות שלי. הם מופיעים גם היום בדמיוני ואני רואה אותם כמו שראיתי אותם אז, כה יפים ונהדרים.

כפרח עלה על עץ רענן
שזה נובל וזה צומח
כן דורות בשר ודם
אחד גווע ואחד גומל

(שמעון בן סירא)

העיר וולבזשיך היתה עבורנו לתחנת מעבר. יהודים פליטי השואה שזה מקרוב השתחררו ממחבואם, ממנזרים, ממחנות ריכוז, מפרטיזנים, באו ויצאו מכאן חזרה לפולין ולגרמניה. היו כאלה שבאו בעקבות שמועות שימצאו כאן בני משפחה. ידענו כי השהייה במקום היא זמנית בלבד, למרות שחיינו בתנאים טובים יחסית.
במרכז העיר נפתח חדר אוכל עם מטבח במיוחד עבור שרידי השואה. אנשים באו לא רק בשביל האוכל אלא בעיקר על מנת לראות ולהראות. כולנו שאפנו וציפינו למצוא בצורה כלשהיא קרוב, ידיד או אף מכיר בן עיר.
שתיים מחבורתנו פגשו באחיהם וגם עבורם נמצא מקום בדירה שלנו. היתה אצל כל אחת מאיתנו תחושה של מחוייבות לעזור אחד לשני. מספיק היה לדעת שהאדם הוא יהודי או יהודיה וכבר חשנו כי אחים הם לנו.

באחד הימים כאשר אני ואחת מחברותי המתנו בתחנת הרכבת בוולבזשיך לרכבת הנוסעת לכוון פולין, דאגנו מאוד בקשר לנסיעה הזו משום שבאותם ימים נסיעה לפולין היתה משימה קשה, וגם מסוכנת ובמיוחד עבור בנות. זמני יציאה עדיין לא נקבעו, כי הכל היה עדיין זמני.

שרר תוהו ובוהו בכל. אחרי שעות ארוכות של המתנה היו עוצרות רכבות כאשר כל הקרונות מלאות בצבא רוסי. כמובן הערצנו ואהבנו אותם כמשחררינו וגואלינו מידי הנאצים הגרמנים, ממצוקותינו הנוראות. אך ידענו כי מאידך מסוכן עבור נערה להימצא לבדה שלא בחברת גבר בתוך רכבת עם כל כך הרבה אנשי צבא רוסיים. הבחורות היו צפויות להטרדות מצד הרוסים. אומנם היו ביניהם אנשים הגונים, ממש ג׳entלמנים בהתנהגותם כלפי בחורות. אך איך נדע מי בסדר ומי לא? אולם עז היה רצוננו לצאת ולחפש אחרי יקירינו בכל מקום אפשרי בעולם.

לא כל הבנות נסעו בימים אלה לפולין. היו שדחו את הנסיעה בגלל הקשיים והסכנות שבדרכים.

תוך כדי המתנה לרכבת הנוסעת לפולין, פנו אלינו שני בחורים יהודים שהתכוונו גם הם להגיע לפולין ולאותו כוון שלנו. כמובן שהיינו מאושרות שלא נצא לדרך הרת סכנות זו לבדנו. זה היה מסע תלאות שנמשך מספר ימים, אבל היינו רוב הזמן ביחד. היה צריך להחליף רכבות שלא הגיעו. אם הגיעה רכבת משא שעצרה נסענו גם בה. אם לא היה מקום בתוך הרכבות אז עלינו על הגגות. העיקר להתקדם. בעיר סוסנוביץ נפרדנו משני הבחורים, אך קבענו להפגש על מנת לשוב ביחד לולבזשיך.

נסעתי עם חברתי מסוסנוביץ לאושוויץ. עברנו מסביב לדירה שבה התגוררנו לפני המלחמה אך לא נכנסתי פנימה. גם לא הלכתי לראות את הגהינום על אדמות, המחנות והקרמטוריום, כי לא הרגשתי מספיק חזקה לעמוד בכך. לא, לא הייתי מסוגלת עדיין לבקר כאן. נפרדתי מהחברה אשר רצתה להגיע לעיר בנדין. בכל עיר אשר ביקרתי בה היה קיים מקום או משרד קהילתי, שבו היה ספר ובו רשימת אנשים המחפשים קרובים. כמובן שחיפשתי בכל מקום שם של קרוב או מכר אבל לא מצאתי. זה היה מייאש ומדכא. כל התקוות והציפיות התנפצו. הנה אני עומדת בפני האמת האכזרית מכל.

נזכרתי בשכנה הפולניה שלנו קאשיה, כי הייתי זקוקה למקום בו אוכל להתרחץ ולנוח. הייתי תשושה ומיואשת. להמצא בעיר זו שחיו בה כ־15,000 יהודים. ועכשו כמעט ואין בה יהודים. לא משפחה, לא שכנים, לא חברים או מכירים.

לקאשיה זו עזרנו ככל שיכולנו בזמן המלחמה. כעת היא התגוררה בדירה, בבית שהיה שייך קודם לכן למשפחה יהודית. כאשר הגעתי לדלת ביתה,

מצאתי גוי פולני ליד הכניסה. אמרתי: "באתי לבקר את קאשיה ואת ילדתה" — "היא תהיה יותר מאוחר כאן בבית" אמר ולא הוסיף. לא היה לי שום רצון לשוחח עם האיש, אבל לא ידעתי לאן אלך. חזרתי אל המשרד הקהילתי כדי להסתכל שוב בספר הרישומים של הניצולים, אולי בכל זאת אמצא מישהו, אך לשווא. פגשתי בעיר כמה יהודים שלא הכרתי קודם לכן, הופיעה גם ילדה שלמדה אתי באותה כיתה. שמחנו להיפגש, אך היינו באותו מצב. מחפשים, מחפשים ויוצאים תשושים ושבורים. אין משפחה, אין בית, אף לא קרוב. חזרתי אל קאשיה בתקוה שהיא כבר בבית ושתשמח לראותני. כמה מסכנה היא היתה, יחד עם התינוקת החמודה שלה. לא היה להן אוכל, והן היו ממש רעבות ללחם. הייתי מאושרת כאשר נתנו לי בבית משהו עבורן. לא פעם חסכתי אוכל מפי והבאתי להן כי אהבתי את התינוקת הזו. קאשיה לא ידעה כי אני בעצמי חסרת לחם. חשבתי בליבי: איזו אירוניה. כעת אחרי המלחמה, אני היא המסכנה הזקוקה לעזרתה, שתתן לי מקום ללינת לילה ושאוכל להעלות זכרונות, ועם בוקר להמשיך בדרכי.

כאשר פתחתי את דלת הכניסה ועודני על הסף הכירה אותי קאשיה וחיבקה אותי בחום. מייד הציגה בפני את ילדתה שבמשך הזמן גדלה והתפתחה. קיבלתי את הרושם שהן שמחות לראות אותי. קאשיה סיפרה לי כי האיש אשר דיבר איתי לפני הבית מסר לה אודות בואי באומרו: איזו יהודונת שאלה כאן עלייך. את הנוסח הזה הכרנו. קאשיה הרגישה בתדהמתי. הם לקחו את הכל. את בתינו, ורכושינו, וזה עוד לא מספיק להם? חשבו אמרה שאולי יהיה יותר טוב בלי יהודים, אבל זה לא כך. המצב היה טוב בהרבה עם היהודים והוסיפה: חשבתי עליכן. שמעתי שאת וזושיה נשארתן בחיים, זו באמת ידיעה משמחת. היא ניסתה להרגיע אותי, לא ידעתי מה היה יחסה האמיתי ליהודים. אך בזמנו אף אחד מבני משפחתי לא שש ללכת אל ביתה, מלבדי.

אחרי שסעדנו ביחד את ארוחת הערב, התרחצתי והיא הציעה לי את מיטתה של בתה. היא ביקשה מהילדה להכין עבורי גם ארוחת בוקר מכיוון שהיא יוצאת מוקדם לעבודתה.

קאשיה סיפרה כי מדי בוקר אפשר לראות את אביה של הילדה מופיע ברחוב ועוסק במכירת חלב. זה ממש ליד ביתם. הילדה שהיא בתו, קונה ממנו חלב, אבל היא אינה יודעת כי הוא אביה. הוא כמובן יודע, אך אינו מגלה דבר. כאשר ראיתי אותו הכרתיו מיד. הם לא השתנו. לא דיברתי עימו דבר בגלל הילדה.

שכבתי במיטה נוחה ונקיה אשר לה כה השתוקקתי, כי הדרך לכאן היתה קשה וללא שינה ולמרות זאת שנתי נדדה ממני כמעט כל הלילה.

זה היה ליל סיוטים. רק מספר ז׳קות הליכה הפרידו מכאן ועד לבית שבו התגוררנו. כל הדברים בדירה נמצאים בוודאי במקומם, ורק בני משפחתי שגרו בה אינם עוד בבית ואינם עוד בעולם. ברחוב בו גרנו היה בית הכנסת הגדול והמפואר, גאוות העיר, וגם הוא חרב. הנאצים החריבו ושרפו אותו כבר מזמן.

בחלומותי הגרועים ביותר לא העליתי בדעתי שיבוא יום ואני אלון בביתה של קאשיה הנוצריה, משום שאין בעיר בית אשר בו מתגוררים יהודים. אילו רק מצאתי מישהו קרוב, אחד בלבד, כדאית היתה כל הטירחה לבוא לכאן. למרות היותי מיואשת ותשושה תכננתי להמשיך ולנסוע כדי להגיע לעיירתי גרודזיסק שבגליציה, בתקווה למצוא מישהו שידע לספר לי מה קרה לבני משפחתי והיכן הלכו ואינם עוד.

ידעתי שאחותי פרידה ובעלה ברחו מהעיירה, ועל כן קיוויתי כי הם נמצאים במקום כלשהו. ידעתי גם כי לא אוכל להשאר בפולין זמן רב. אולי מכל משפחתי שרדתי רק אנוכי והרגשתי חובה וגם רצון לעלות על קבר אמי והוריה ז״ל, עוד פעם אחת בחיי, אולי הפעם האחרונה לפני לכתי מכאן, מהארצות הספוגות דם עמינו.

למחרת בבוקר נפרדתי מהילדה המארחת שלי והלכתי לדרכי. אני עוברת ברחובות העיר ורואה את הבנינים בהם התגוררו יהודים מכירים, חברים חברות והנה הרחוב והבית שבו גרנו, בנין בית הספר בו למדנו. מעבר הנהר, תחנת הרכבת ומשם והלאה מחנות ההשמדה. ריח המות עדיין היה באוויר. זו הרגשה איומה. למרות מזג האויר הנאה והאנשים העוברים ושבים כתמול־שלשם, לא יכולתי עוד להיות במקום. במרוצה הגעתי לתחנת הרכבת כאשר בכוונתי להגיע בכל מחיר אל מקום חפצי, לבלאזיוב שבה התגוררו וחיו אחי עם משפחתו, לריישא שבה גרה אחותי ליציה, עם דודי יצחק צוקר ודודתי שרה. הרכבות היו מלאות בבני אדם ולא רק בחיילי הצבא האדום, ולא חששתי שמישהו עלול לפגוע בי או להפריע לי מלהגשים את חפצי. אבל גם כאן לא פעלה התחבורה כסדרה, רכבות לא הגיעו בזמן, ההמתנות והאיחורים היו תכופים וארוכים. מצאתי את עצמי בעיר קראקוב עומדת בתור ליד בנין קהילתי הפועל למען שרידי השואה, במיוחד עבור העוברים ושבים. כאן אפשר לקבל מעט אוכל ואשורים לעבור גבולות ושוב לבדוק ולראות את השמות של הנרשמים בספר של חיפושי קרובים.

בשעה שעמדתי והמתנתי בתור הארוך, נודע לי מפי נער שעמד על ידי כי בעיר ישנו קיבוץ של צעירים המגיעים ממקומות שונים. מי שבא מתקבל כמובן בברכה. הנער סיפר לי כי הוא עצמו מתכוון להגיע לרומניה ומשם ינסה לצאת לארץ ישראל. כאשר הוא שמע לאן אני מנסה להגיע הוא

התפלא מאד ואמר שמצב לא שקט שורר בסביבה זו. ישנם התנפלויות והתפרעויות ביהודים מצד הפולנים ועדיף שלא תסתובבי שם לאור המצב הקיים. נדהמתי מהדברים. לא יכולתי להאמין לדבריו של אותו נער. הפולנים "שלנו" פוגעים בנו? האם אין מקום בעולם הזה עבורנו? האם הוא לא שייך גם לנו? שאלות תמימות! לא רציתי להתווכח עם הבחור הזה משום שהיה בדעתי להשלים את כל תוכנית נסיעתי. הגעתי לקיבוץ ושמחתי לפגוש את חברתי בלומה. בלומה ואחותה רוחקה היו אתי באותו מחנה ריכוז. את אחותה לא פגשתי משום שהיתה מאושפזת בבית חולים בגלל מחלת ריאות, תופעת לוואי מהסבל שבמחנות.

בקיבוץ קיבלו אותי בידידות ובחמימות. ראיתי בחור אחד ישן על השולחן וכאשר שאלתי לסיבת הדבר, השיבו לי כי הוא ויתר על מיטתו למעני. כאשר נודע להם שברצוני, כאמור, לנסוע לעיירת אבותי גרודז'יסק הם ניסו בכל לשון של שכנוע להניאני מלעשות זאת. גם המדריכים הצטרפו למשכנעים. התחבורה עדיין אינה פועלת כסידרה וגם לפני המלחמה היו בעיות להגיע מהעיר ריישא לעיירות שהינך מתכוונת לבקר בהן. בסביבה ישנם פולנים המתנכלים ופוגעים ביהודים וממילא יהודים לא תמצאי שם. בבלאז'וב לא הכרתי איש מלבד את אחי ז"ל. המדריכה בקראקא היתה כמוני, ילידת ריישא. אולם אני גדלתי עד היותי לבת שמונה וחצי בבית סבא וסבתא ז"ל בעיירה גרודז'יסק.

המדריכה הכירה את המצב בסביבה טוב ממני. היא טענה כלפי: הפולנים עלולים לפגוע בך כי הם יחשבו שבאת בגלל הרכוש שהשאירו היהודים. לא תדעי למי לפנות שם, ומי יודע מה יקרה אתך. אם, חלילה, יקרה אסון, איש לא ידע על כך.

אולם נסיעה לעיר הולדתי היתה אצלי בבחינת שליחות וחובה למלא את משאלת לבי לשוב אל נוף ילדותי. לפני החורבן התגעגעתי וחלמתי להגיע לגרודז'יסק עיירתי, לראות שוב את הדמויות האהובות, את ביתנו הצנוע ואת הגן שמסביבו. לראות את בן דודי ישראל שהיה תמיד חברי הטוב ביותר.

עד היום הזה תקווה כמוסה בלב: אולי קרה לו לישראל נס והוא נמצא חי במקום כלשהו? קיוויתי כי בעיירתי יימצא מישהו שידריך אותי למקומות מסויימים, קיוויתי כי שכנתנו בעלת תאר "הדוקטור" טרינצקי, עודנה בחיים שהרי היתה אישה ישישה עוד בימים כאשר נמצאתי בבית בגרודז'יסק, והיא בוודאי תספר לי מה שאירע לבני משפחתי. היו לי שאלות רבות אל אשה זו אצילת הנפש, שהיתה לנו ידידת אמת. ידעתי כי בנה טדק בעיירה, גם הוא רופא, אך לא ידעתי מה טיבו ואיך יתנהג אלי. השתוקקתי לחבק את הישישה הזו. היא הכירה ולוותה את בני

משפחתי בחייהם ובמותם. סופר לי, לאחר מכן, כי אחותי וגיסי בטרם ברחם מהעיירה, הם השאירו את סחורות החנות בביתה. בשובם היא קבלה אותם בסבר פנים יפות. היא תמיד היתה מוכנה לעזור למשפחתנו ובמיוחד אהבה את אחותי פרידה.

אחי, כאמור, התגורר עם משפחתו ועם הוריה של רעייתו בעיירה בלאזיב בקירבת רישא. קיוויתי לשמוע ממישהו שם מה קרה להם ולילדיהם.

מצאתי את עצמי במצב קשה. החברים לא הירפו ממני וכולם היו בדעה אחת שאסור לי עכשיו לנסוע למקומות האלה. חשתי כי החברים דואגים וחוששים לשלומי. סבורתני כי הם חששו פן לא אמצא את הכוחות העצומים הדרושים כאשר אראה מקרוב את האמת האיומה כל כך ואשאר בודדה עם זיכרונותי, געגועי וכאבי.

יצאתי מוולבז'יך בלי כסף, אבל הנוהג היה שכאשר אחת החברות שגרה בדירה היתה יוצאת לפולין, היא היתה רשאית לקחת עמה דבר מסויים מהדירה כדי שתוכל למכרו ולהשתמש בתמורה עבור צרכים חיוניים המזדמנים בדרכים. אם נותר כסף היינו מחזירים אותו לקבוצה. הרי חיינו יחד כמשפחה אחת, כאחים ואחיות. דברי ערך רבים לא נשארו בדירה מלבד הרהיטים ודברים כבדים שאי אפשר היה לטלטלם. כפי הנראה בעלי הדירה שהיו נאצים גרמנים נטלו עימם בהמלטם את כל מה שהיה ביכולתם. גם הבחורים שלנו ביקרו בדירה זו ונטלו לעצמם מה שהיה להם כדאי. הם היו זקוקים לדברים שמצאו שם כדי להתקיים לאחר שחרורם מהמחנה וטרם ידעו כי אנו נבוא לגור במקום. כאשר יצאתי לפולניה הציעו לי החברות לקחת עימי חליפת פראק שחורה כדי לקבל עבורה סכום כסף. בקראקוב רציתי למכור את הפראק והלכתי עם חברתי למצוא קונה. שוטטנו ועברנו ברחובות העיר. לא ראינו את העיר קראקוב היפיפיה וההסטורית על ארמונותיה, כי שבו את לבנו הריסות הבתים. ראינו חנויות שטרם נפתחו. הדכאון שלט בכל. למי יש ראש וחשק לקנות חליפת פראק? לפתע ראינו חנות פתוחה ובה בגדים מיוחדים הנראים כעתיקות. אני זוכרת שהיססנו להכנס לחנות ואף כאשר כבר נכנסנו אליה התביישנו להציע את החליפה שבידינו. הסוחר חזר ושאל מה אנו מבקשות. הנחתי את החליפה על השולחן, ואמרנו: הבאנו את זה למכירה. האיש שילם מיד עבור החליפה. אינני יודעת אם האיש בקנותו את החליפה רצה לעזור לנו או שרצה לעזור לעצמו. גם איני זוכרת מהו הסכום ששולם עבור החליפה. אני שמחתי להתפטר מהחליפה ורציתי להביא לבנות שנשארו בבית מעט כסף. הם היו זקוקות לו מאד. שהיתי בקראקוב יומיים־שלשה ולא פסקתי מלהתלבט בקשר לנסיעתי. לוותר או להמשיך בנסיעה כפי שרציתי? בלב כבד החלטתי לחזור לולבזשיך. אם

כולם אומרים את אותו דבר שאסור לי להמשיך בנסיעה כפי שתכננתי, הרי שעלי לקבל את דעתם. יצאתי מקראקוב ברכבת לכיוון העיר סוסנוביץ. הייתי חייבת להגיע לעיר זו שבה קבענו להיפגש, חברתי ושני הבחורים, על מנת להמשיך ביחד את דרכינו לולבזשיך. כמובן שקבענו גם זמן מקסימלי להמתנה.

הייתי בטוחה שחברתי תחכה לי גם מעבר לזמן שקבענו, אבל לשמחתי מצאתי גם את שני הבחורים ממתינים לבואי. הם המתינו שעות ארוכות לבואי, והדבר עודד את רוחי. גם בשעה קשה זו ישנה בינינו מחוייבות הדדית. היהודים שרידי השואה הרגישו עצמם כאחים לגורל משותף. בכל מקום הם השתדלו לעזור אחד לשני בכל מה שאפשר. סבורתני כי היחס החם והמבין ששרר בינינו באותם ימים טרופים וקשים מנשוא, הוא שנתן לנו את הכוחות להתגבר. הלכתי פעם נוספת לעיין ולבדוק אם חל שינוי ברשימות הניצולים. אולי מישהו מקרובי נרשם בינתיים? אך לא מצאתי אפילו אחד מהמשפחה העניפה. רובם ידעו כי התגוררנו בסוסנוביץ ולו היה נותר מישהו בחיים, הוא היה מחפש אותנו בסוסנוביץ. היו לי תקוות ואפילו תחושה עמומה שאחותי פרידה ובעלה חיים במקום כלשהו. לגבי יתר המשפחה לא היו לי הרבה תקוות או אשליות. את אחותי ליציה הייתי רואה בדמיוני, וכך עד עצם היום הזה, כשהיא יפה כרגיל עם החיוך המלבב. תוהה הייתי אם אכירנה כאשר אפגוש אותה. עוד תקוות שוא.

יצאנו ארבעתנו לדרך המובילה לולבזשיך, אך במשך כל הזמן לא יכולתי להשתחרר מן המועקה על שנבצר ממני להגיע למקומות ששאפתי להגיע אליהם.

באחת הפעמים כאשר הרכבת עצרה בקירבת משק חקלאי, הציע אחד החברים שברצונו ללכת למשק על מנת לנסות ולהשיג מעט חלב עבורנו. שכנענו אותו שלא לעשות זאת מכיוון שאיננו יודעים בכמה זמן תתעכב הרכבת. שוחחנו על נושאים שונים ובין היתר גם על ארץ ישראל. חזרנו והעלינו זכרונות מהבית, מהסביבה בה גדלנו, בתי הספר, המורות והמורים, חברים, חוויות. חשבתי בגעגועים רבים על ימי ילדותי המאושרים, הקצרים כל כך שבחיי. אנו בגיל נעורים, אך זקנים אנחנו בלא שנים, למודי תלאות, למודי סבל נפשי ופיזי גם יחד.

בשובי לבית שבו התגוררנו, כולם הקיפו אותי בשמחה ובאהבה מיוחדת. לפתע אף נשאו אותי על כפיים. תוך שניות מצאתי את עצמי עומדת על שולחן ומספרת על הנסיעה שלי וחויותיה. הם התעניינו בכל הפרטים של הנסיעה.

התרגשות עצומה הציפה את לבי לנוכח ידידות מיוחדת זו. זקוקה הייתי בשעה זו ליחס חם ומקרב כזה. לא ידעתי מדוע זכיתי לקבלת פנים לבבית זו היוצאת מן הכלל? אף שכל מי שחזר מפולין תמיד נתקבל בחמימות.

באותו יום בהזדמנות הראשונה, סיפר לי יוסק, אחיה של בלומקא חברתי, כי בזמן העדרותי, הוא עבר בדיקות ולפי קביעתם של הרופאים עליו להתאשפז בסנטוריום בהקדם האפשרי. יעצתי לו להתאשפז שהרי בריאות קודמת לכל. הבנתי את התלבטויותיו הקשות. כאשר כל אחד מאתנו מתכונן לעזוב את המקום ואת הסביבה כדי לצאת לדרך חיים חדשה יוצרת ובונה, עליו להתאשפז ולזמן בלתי ידוע. לצערנו הרב, הסבל הנפשי והפיזי השאיר ברובנו הגדול את עקבותיו וזה התבטא במחלות שונות וקשות. השתדלנו להתגבר ולהדחיק את כל המכאובים והמיחושים כי שאפנו לבנות חיים נורמליים.

יוסק אושפז בסנטוריום שהיה כ־15 ק״מ מוולבזשיך. גם אחיה של חברה אחרת שהה בסנטוריום זה, עוד לפני יוסק בחדר מבודד במחלקה של מחלות קשות ומדבקות. הוא סבל ממחלת ריאות וכפי הנראה היה מאוד חולה. היינו מבקרות את החולים מדי יום במשמרת מתחלפת והשתדלנו להביא להם דברים מזינים. שניהם היו בעבר תלמידי ישיבות, והיו כבר נשואים. נשותיהם, כנראה, לא שרדו. יוסק היה אדם חברותי בעל אינטלגנציה גבוהה ועדין נפש. שוחחנו על כל נושא אפשרי. ספרתי לו על בעיותי והתייעצתי אתו, כאילו היה אחי הגדול. הוא היה מבוגר ממני בעשר שנים והיה לו ניסיון חיים עשיר.

באחד הימים הוא אמר לי שלא יוכל בעתיד הקרוב לצאת לדרך הקשה יחד עימנו. בקשתו ומשאלתו ממני שאהיה עם אחותו בלומקה, עד אשר יהיה לנו מקום של קבע. הבטחתי כי אעשה ככל אשר ביכולתי, הרי אין אדם יודע מה צופן לו העתיד. בין הבנות חלו שינויים חשובים. זושיה הכירה בחור שהיה לבעלה ברבות הימים. הוא הגיע אלינו בחיפושיו אחרי שתי אחיותיו, שאחת מהן היתה עימנו במחנה ריכוז. הוא המשיך בעיקבותיהן לפולין ובדרך בחזרה, הוא חזר אלינו עם שתי אחיותיו, כדי לקחת גם את זושיה למקומו לגרמניה המערבית. זושיה החליטה להצטרף אליהם ולנסוע אתם. הפרידה בינינו היתה קשה ומרגשת, אבל אי אפשר היה להמנע ממנה. כמה ימים קודם לכן הייתי בכנס שבו נפגשתי עם אחדות מחברותי מהמחנה, אשר התקיימה בעיר וולבזשיך. עדיין מהדהדים דבריו של אותו בחור, אשר לעתיד היה למדריך בקבוצה שלנו, השואל בלהט ובהתרגשות עצומה: הייתכן שהינכם מסונוורים ונהנים כאן מהחיים, עד ששוכחים

רבקה לאחר השחרור בוולבזשיך

הקיבוץ בלודוויגסדורף בדרך לישראל

אתם כי זוהי האדמה הספוגה בדמינו בדם יקירנו! שאיפתנו ומטרתנו חייבת להיות: לחיות בארץ ישראל, לטוב ולרע. גם אם הדרדקשה, זוהי מולדתנו! בכוח הרצון נתגבר על כל המכשולים. האזנתי לדבריו בהתרגשות עצומה. הוא ביטא במילים את שחשתי כל הזמן מאז ירדנו מהמשאית על אדמת וולבזשיך.

חזרתי הביתה מהכנס נרגשת ונלהבת מהדברים ששמעתי. סיפרתי מיד לבנות על ההרצאה הציונית המשכנעת שמקומנו הוא רק בארץ ישראל. הוספתי ואמרתי כי בדעתי להצטרף לקבוצה זאת כדי לעלות לארץ ישראל. לאחר מחשבה קצרה אמרה לי זושיה כי גם היא חושבת על צעד כזה כמוני, וכי ברצונה ללכת יחד עימי. בימים אלה רוזיה, בת דודתי מצד אמי החורגת הכירה את בעלה חיים. הוא היה מבוגר ממנה בכעשרים שנה, אך היה בעל לב חם ומבין וכעבור זמן קצר מאוד נוצרה בינינו הבנה מלאה וידידות של אמת.

בשעה שעמדנו בתחנת הרכבת אחרי שנפרדנו מזושיה ומוניק בעלה לעתיד, פנה אלי חיים ז״ל ואמר: רבציה! הייתי רוצה שתבטיחי לי כי תשארי עימנו עד לנישואיך. כעת אנו משפחתך, ונדאג לך לאורך כל הדרך. הייתי מופתעת ונרגשת מדבריו הלבביים והכנים עד שלא היה ביכולתי לומר דבר, אפילו לא תודה. לא אשכח את גישתו החמה הזו שהרי כבר החלטתי להצטרף לקיבוץ ורציתי לעזוב בהקדם האפשרי. אנו הבנות למדנו לחשוש גם מאנשי הצבא הרוסיים, עם כל הכבוד והערכה אליהם. מצד אחד הם השתדלו להיטיב עימנו שהרי גם הם ידעו סבל. אך היו גם הטרדות מציד. לפעמים נמצאנו בסכנות ממשיות שרק תודות למזל הצלחנו להיחלץ מהן. חברותי החלו להתפזר. היו שהלכו בעקבות קרובי משפחה למקומות שונים בעולם, לבנות חיים חדשים. בכל יום עזבה אותנו חברה אחרת. היו אלה ימים קשים מאוד. בלומקה חברתי הצטרפה לקיבוץ בעיר וולבזשיך והתראינו לעיתים קרובות. התלבטתי ושקלתי מה עלי לעשות. רוזיה וחיים נישאו ושניהם הציעו לי לעבור ולהתגורר בביתם. אם ארצה אוכל לעזור בניהולו של העסק. גם להם תוכניות אחרות לעתיד הלא רחוק. אבל כרגע אנו זקוקים להבראה ולרגיעה עד כמה שזה אפשר. עלינו לאגור כוחות פיזיים ונפשיים גם יחד.

הם מנסים לשכנע אותי לא לנסוע לארץ ישראל, מאחר שהדרך אליה רצופה תלאות והחיים שם קשים עד מאוד. מאחר שלרוזיה אחיות בקנדה, יש בדעתם לנסוע לשם ואני מוזמנת להצטרף אליהם, הרי אני כבת משפחה. אם ארצה לנסוע לישראל אוכל לעשות זאת בתנאים טובים יותר כאשר אסע מקנדה. ראיתי בהם ידידי אמת.

האימון בינינו היה הדדי. באחד הימים כאשר רוזיה נסעה לפולין, ואני עדיין מתגוררת עם חברותי, חיים ז״ל רצה לדעת את דעתי בענין שהעיק על ליבו. תשובתי עודדה אותו. דרך אגב הוא הושיט לי חבילה גדולה של שטרות כסף באומרו שאיננו שקט כאשר הכסף אצלו, הוא ביקש שאחזיק את הכסף אצלי. לא ידעתי באיזה סכום מדובר. לימים הוא ציין שהיה זה סכום רציני, וכי את כל רכושו הוא הפקיד בידי. מה היה קורה אילו הייתי אומרת שהכסף אבד? היתה בו, בחיים, חוכמה מיוחדת וטביעת עין והוא ידע שהוא מפקיד את הכסף בידיים נאמנות...

לאחר היסוסים עברתי להתגורר בביתם, ביודעי כי ברגע שארצה ללכת למקום שאבחר, איש לא ימנע זאת ממני.

חיינו בתנאים טובים יחסית. הבית שבו התגוררנו היה שייך למשפחה גרמנית וגם היא נשארה להתגורר עימנו. האם המשיכה לנהל את הבית והכינה גם את הארוחות. היא הכינה גם עבורינו. הבת, אנה, היתה נערה חביבה ועזרה לנו בעסק. לאחר זמן קצר היינו לחברות טובות.

היא היתה בת גילי אך שנות אור הפרידו בינינו.

היא, מאז לידתה חיתה וגדלה בחיק הוריה, בביתם שלהם, איזה מזל... ההורים הם שדאגו לכל מחסורה ועתה דאגתה היחידה של אנה היא, אם החבר שלה ידייק בבואו ואיזו מתנה הוא יביא לה. היא לא יכלה להבין מדוע אני עוזבת מקום מסודר ויוצאת לדרך קשה וארוכה. היא לא יכלה להבין את הרגשותי ושאיפותי. בתקופה זו שאפתי לדברים נשגבים יותר ולא סיפקה אותי הנוחיות החומרית האישית שלי.

בהעדרם של בני הזוג הייתי האחראית על העסק והם סמכו עלי מכל הבחינות. עשיתי והשתדלתי כמיטב יכולתי, לדעתי אף מעל ומעבר כדי שהכל יסתדר ויתבצע בצורה הטובה ביותר.

באחד הערבים הופיעה חברתי, בלווית כמה חברים מהקבוצה, שביקשוני לבוא עימם למסיבה שעומדת להתקיים בקיבוץ. סירבתי בתחילה מכיון שבערב זה היה לחץ גדול של קונים. אבל לאחר הפצרות שוכנעתי.

מתוך מהירות החלפת הבגדים כדי ללכת לנשף, השארתי את המפתחות בתוך דלת הארון. כאשר חזרתי הביתה מצאתי את רוזיה נסערת. היא העירה לי בקשר למפתחות שהשארתי, כאשר יודעת אני שכל רכושם נמצא בארון זה. אומנם לא חסר מאומה, אבל היות וגם אנשים זרים נכנסים לחדר, יכולתי בהחלט להבין את דאגתם. הצטערתי על מעשה השכחה שלי, אבל זה קרה ולא רציתי להיות גורם, ולו במידה זעירה ביותר, שיעיב על אושרם. באותו לילה החלטתי, בלי שום התלבטויות, כי אני מצטרפת לקיבוץ שמשאת פניו היא ארץ ישראל. לא הייתי מיואשת. הייתי מעודדת ומרוצה מהחלטתי.

פרק ז׳ – בקבוץ

באותו בוקר סידרתי את ענין העברתי לקבוצה. קבעתי עם המדריכים כי אצטרף לקבוצה זו בעוד יומיים־שלושה. הקיבוץ השתייך לאחוד שהתארגן בלודביגסדורף שבקירבת וולבזשיך. חברתי בלומקה היתה בקבוצה דומה בעיר וולבזשיך אך הם כבר עמדו לעזוב לגרמניה. העדפתי להצטרף לקבוצה צעירה חדשה.

הקבוצה כללה צעירים, מהם כמעט ילדים, שהיו שרידי השואה מחנות ריכוז, מנזרים, פרטיזנים, מחבואים שונים. צעירים שחיו אצל גוֹיים ולא גילו שהם יהודים. כאן פגשתי בשני המדריכים. את אחד מהם שמעתי מרצה על ציונות בהתלהבות רבה ומשכנעת, זאב לונדנר שמו. אברהם, המדריך השני, היה מבוגר יותר, רציני ואמין בעל לב יהודי חם ומבין.

לימים הוא סיפר לי כי למד בישיבה לפני השואה. הכרתי גם את אשתו והתיידדנו. ידידות קרובה זו נשארה עד עצם היום הזה. הזיקה והרגש העמוק שלו למסורת היהודית לא נמחקו ממנו, גם כאשר לא שמר אותה בימים שלאחר המלחמה.

חזרתי הביתה לימים ספורים. בעודני חושבת איך לומר להם שאני עומדת לעזוב אותם, פנה אלי חיים ובשאלה: האם נכון שהינך מתכוונת ללכת לקיבוץ? עניתי כי אכן נכון הדבר. לא אשכח לעולם את הדמעות בעיניו של חיים ז״ל. הוא חזר ושאל: מדוע את הולכת ובוחרת בחיים קשים כל כך? הרי תכננו לצאת מכאן בבוא היום ביחד.

חיפשתי מילים מתאימות של הסבר אבל לא היה ביכולתי לדבר. לאחר שהות מה אמרתי: צר לי מאוד! אבל הענין כבר סודר. לא אשנה שום מהלך כעת.

זמן מה קודם לכך הגיע גם יעקב, אחיה של רוזיה, לשמחתינו ואושרינו הרב, לוולבזשיך, והודיע כי גם הוא מצטרף לאותו קיבוץ בלודויגסדורף. הצעירים והצעירות שהגיעו לכאן היו כולם יתומים מהורים וממשפחות, רק אחדים הגיעו עם אחים. כולנו היינו שרידי השואה והיתה בינינו שותפות גורל. למרות שהתנאים כאן היו קשים. גם לאוכל הדל היה קשה לי להתרגל, הרי כבר חייתי בתנאים טובים למדי, אבל לא נתתי דעתי

למצבי זה. גם לא כאשר התחלתי לרדת במשקל ומצב בריאותי החל להדרדר.

חיינו בשותפות כמו משפחה וזה היה ביתנו. נוצר בינינו הווי משותף, וזה היה חשוב לי מאוד. למדנו על ארץ ישראל והשתדלנו ללמוד את השפה העברית.

במסיבות חברים השתדלנו לשיר שירים עבריים. נהנינו לשמוע על חגי ישראל, על מסורת יהודית וערכים יהודיים. כולם ישבו והאזינו קשב רב, הרי היו בינינו צעירים מבתים שונים. היו כאלה שהיו עדיין ממש ילדים בפרוץ השואה וחיו במחבואים ובמנזרים. ולא ידעו דבר מהמסורת היהודית. אני זוכרת שאחת החברות לא יכלה לצאת לדרך מבלי שיהיה בידה הספר עם התפילות הנוצריות. לקח לה זמן רב עד אשר הפסיקה עם הנוהג הזה. לא רצינו להביך אותה בשאלות. סלחנו לה וגם יכולנו להבינה.

בכפר הזה לודביגסדורף התגוררה גם חברתי רחל, קרובה מצד אמי החורגת עם חברתה זלמה. הן תמיד קבלו אותי בשמחה וסייעו לי במה שרק ידן משגת. לא הרביתי לבקר אצלן, מחוסר זמן.

בקיבוץ היו חיינו מאורגנים ומסודרים ולא נשאר זמן חופשי רב לביקורים אצל ידידי וחברותי אשר עדיין גרו בקירבת המקום. ברבות הימים סיפרה לי רחל, כי חיים ביקש מהן לעזור לי בכל דבר, אם וכאשר אזדקק. הן סירבו כמובן לקבל ממנו תמורה כספית עבור עזרתן, אבל חיים מצא דרך להשאיר להן סכום כסף. המדריך אברהם ידידי, באותם ימים סיפר לי שהוא בעצמו נסע לפגוש את חיים ולבקש ממנו לרכוש עבורי נעליים גבוהות לדרך. אברהם לא שאל לדעתי בנידון, כי ידע שלא אסכים לכך בשום אופן. לא רציתי לבקש דבר. גם רציתי להיות כמו כולם. כאשר הגיע היום שהיה עלינו לצאת לדרך לציריך, נסעתי להיפרד לשלום מידידים. יצאתי השכם בבוקר, עם הרכבת הראשונה, כדי להגיע לסנטוריום שבו היה יוסק מאושפז. הגעתי בשעת ארוחת הבוקר ויוסק הזמין גם עבורי ארוחה.. לא אזכור אם אכלנו משהו מהארוחה המוגשת, אבל אני זוכרת את השתיקה. לא שוחחנו ולא אמרנו דבר, אבל ברגע שעמדתי לעזוב וללכת אל דרכי פרצו הדמעות מעיניו ומעיני. מבלי לומר דבר הלכתי אל דרכי. לא יכולתי להתמהמה כי היה עלי למהר ולהספיק להגיע אל הרכבת הנוסעת לוולבזשיך. היתה זו תקופה רצופה פרידות רבות מדי, פרידות מכאיבות, כאשר כל אחד הולך לדרכו. כאשר שהינו במחנה של אונרא בליבהיים שבגרמניה, טרם יצאנו לדרך לאיטליה, נסענו אני וחברתי באחד הימים לסנטוריום שבגאוטינג על מנת לבקר שם חברה מהקבוצה, רניה וחבר מקבוצה אחרת, טיכמן יעקב, אשר אושפזו שם עקב מחלות, אך בתום הביקור התברר לנו כי עד למחרת כבר לא תהיה לנו רכבת לחזור

לליבהיים. על כן הוזמנו ללכת עם נערה פולניה אשר עבדה שם במקום, והיא אמורה היתה לדאוג עבורינו למקום ללינת לילה, ואכן הגענו למחנה מעבר בו שהו והמתינו 5,000 פולנים ליציאה לארצות לא קומוניסטיות. הם לא רצו לחיות בפולין תחת שילטון קומוניסטי. לשאלותי הם השיבו כי בדעתם לפעול ממקומות אחרים. התקבלנו שם על ידי מנהל המחנה. הוא הופיע במדים של קצין פולני וקיבל אותנו בידידות באומרו: הנני שמח ומאושר לפגוש כעת שתי נערות יהודיות פולניות. אני שהיתי אצל זוג פולני בגיל העמידה אשר ניסו לשכנע אותי להשאר עימם בתור בת מאומצת. חשבתי בליבי אילו קודם לכן היו לוקחים ומצילים נפש אחד יהודי היה זה עולם ומלואו. כעת אמרתי להם: אנו בדרך לארץ ישראל שלנו שם נעשה ונפעל למען קיומנו אנו!

בצ'כיה שהינו זמן לא רב ומשם הגענו לליבהיים שבגרמניה המערבית. כאן שהינו במחנה של הג'וינט כשלושה חודשים. התנאים במחנה זה היו לא רעים יחסית לתקופה זו. אך דווקא כאן התערער מצב בריאותי. רזיתי לאט־לאט מאז הצטרפתי לקבוצה בפולין, עד שרזוני הדאיג את הרופאים, שציוו עלי לנוח ולהנפש במידה שהדבר אפשרי. סרבתי וניסיתי לתפקד ולעשות דברים כרגיל, אך בכל מאמץ כלשהו היה חומי עולה.

באחד הימים התעניין הרופא לדעת לאן אני מתכוונת לנסוע והוא היה מרוצה לשמוע כי בכוונתי להגיע לארץ ישראל ולחיות בקיבוץ. הוא אמר שבקיבוץ יהיה טוב בשבילי, כי המזון הטוב והבריא, ובעיקר תשומת הלב, ההבנה ודאגת החברים לזולת תגרום להבראתי במהרה.

התאכזבתי מתשובתו, כי רציתי לבוא לארץ בריאה ושלימה ולתת שכם לחברי הקיבוץ. אבל לא דאגתי במיוחד בקשר למצב בריאותי כי היינו קבוצה מלוכדת וכמו משפחה חמה.

לאחר שנודע לחברים כי עלי לנוח, הם לא הניחו לי לעשות דבר. פעם אחת כאשר ראיתי כי אין איש מלבדי בחדר המגורים של הבנות שלנו, עשיתי עבודות ניקיון בחדר, שהיה כאולם גדול. לפתע הופיעה חברה אחת וכעסה מאד על מה שעשיתי. באופן הפגנתי היא שפכה את המים המלוכלכים על כל שטח הריצפה הנקיה והתחילה לנקות מחדש את האולם שכבר ניקיתי. ידעתי כי היא עשתה מה שעשתה כדי ללמדני שלהבא לא אעשה דברים שהרופא אסר עלי לעשותם. הדבר ריגש אותי עד עומק ליבי, במיוחד לאחר ששתינו לא היינו חברות קרובות. באחד הימים קיבלתי חום גבוה. רופא ביקר בחדרי וקבע כי זו אנגינה קשה ועלי להתאשפז בבית חולים שבמחנה בחדר נפרד. הוא לא הרשה ביקורים אצלי, משום שאפשר להדבק במחלה זו. חברותי בחדר ששמעו את דבריו של הרופא פרצו בבכי. אני הייתי זו שעודדתי אותם. הייתי מאושפזת מספר ימים והבראתי. למרות האיסור

לבקר אותי, החברים ביקרוני וכשהדלת היתה סגורה הם נכנסו מהחלון. האיכפתיות ותחושת השייכות עזרו לנו להתמודד ולהתגבר במצבים קשים. אני זוכרת כי בקבוצה שלנו היה אח ואחות. האח היה מבוגר והאחות היתה צעירה. מפעם לפעם היא ביקשה שאשאיל לה מבגדי — שהיו יחסית יפים — וברצון עשיתי זאת. אחיה המבוגר היה שתקן ומכונס בעצמו. הוא לא השתתף בשיחות החברים כאילו לא חשוב לו מה שיחליטו ומה שיעשו. לא ידענו בדיוק מה עבר עליו בעבר ורק ידענו שהיה בפרטיזנים. נדהמתי כאשר לפתע ניגש אלי כדי לשכנע אותי, שלאור המצב אמנע מלצאת להמשך הדרך בכיוון איטליה, במגמה להגיע לארץ ישראל. כמובן שאמרתי לו שבוודאי אמשיך הלאה עם הקבוצה. לא הפתיעה אותי עמדתו, אלא עצם העובדה שהוא הפר את שתיקתו. מבחינה אוביקטיבית הוא צדק, אבל עמדתי לצאת עם הקבוצה רק התחזקה. הבאתי את הסיפור כדי להוכיח את רגשי הידידות שהיתה בין החברים.

לא אביא כאן את כל הדוגמאות הזכורות לי על היחס החברי החם והמקרב מצד חברינו בקבוצה. באחד הימים אמר לי יעקב, כי ברצונו לחזור לכפר איינרונג מקום שהותו הקודם, הסמוך לעיר רייכנתאלב. היה גם שם מחנה מטעם הג׳וינט ושם היו חבריו ומכריו. גם שתיים מחברותי ממחנה הריכוז היו באותו מקום. הוא הציע גם לי לנסוע לשם כדי לראות ולהתרשם. גם משם ניתן היה לצאת לכל מקום וכמובן לארץ ישראל.

בבואי קיבלו אותי שתי חברותי בשמחה והכינו תוכנית לצאת איתי למקומות שונים. אולם אני הרגשתי במועקה. היתה לי הרגשה שבגדתי בחברי.

כבר לאחר הלילה הראשון יצאתי עם עלות השחר ברכבת היוצאת לכיוון ליבהיים. ביקשתי מבני הזוג אשר לנתי בדירתם שבמחנה, למסור ליעקב ולחברותי את התנצלותי החמה, אך עלי לחזור לקבוצה. זמן מה לאחר שחזרתי מן הביקור האמור, סיפרו לי שני חברים של הקבוצה כי פגשו באקראי את יעקב מצנר. כאשר הוא שמע מהם כי אינני חשה בטוב, הוא הגיב: אם היא לא רצתה לאכול שוקולד, שתאכל קש... עלי לציין כי יעקב מצנר, בן דודי מצד אמי החורגת, חי בישראל, השתתף במלחמת העצמאות וביתר מלחמות ישראל. אנו במשך כל הזמן בקשרים קרובים וטובים למדי.

באחד הימים הגיעו זושיה עם מוניק לליבהיים. כמובן ששמחתי מאוד לראותם והם נראו טוב ומאושרים. הם התגוררו בעיר זלצהיים שבגרמניה המערבית. מצבם הכלכלי היה טוב והיה ברצונם שאבוא עימם לשם, הרי גם הם לא חושבים לאורך ימים להשאר בגרמניה. רציתי מאד להיות בקרבתם, אך דחיתי את ההצעה ללא היסוס.

סמוך לחג הפסח הגענו לאיטליה, אבל עקב מחלת עור שהתגלתה אצל שתי חברותי וספק של מחלה זו אצלי, אושפזנו בבית החולים העירוני. בחדר הסמוך לנו אושפזו בחורים מקבוצה דתית אשר השתייכה לפועל המזרחי. הם שמו לב שאיננו אוכלות את המזון של בית החולים המוגש לנו על ידי האחיות. הם הבינו כי אנו מסרבות לאכול מחשש של חמץ והתחלקו עימנו במזון שקיבלו ככל שיכלו. נהנינו גם להצטרף אליהם לסדר פסח אשר ערכו. מזון אחר לא קיבלנו מהחברים שלנו משום שלא העלו בדעתם שצריכים לדאוג לנו לאוכל כשר לפסח.

איך יכולתי בפסח הראשון אחרי השואה לאכול חמץ ממש? בפסח הראשון במחנה הריכוז לא אכלתי לחם במשך חמישה ימים. הייתי מחליפה עם בנות אחרות את מנות הלחם שלי בתפוחי אדמה. מצפוני הציק לי על שנשברתי ביום החמישי של פסח והסכמתי לאכול חמץ.

עוד הספקתי לכתוב על כך לאבא והתנצלתי שלא יכלתי להמשיך יותר מבלי לאכול לחם. אבא ז״ל כתב בתשובתו: לאור המצב הקיים, אין לך ברירה אחרת, ילדתי, אלא לאכול את מה שיש כדי להתקיים ולהשרד.

ידעתי והאמנתי שאם אדם כאבי אומר כך, אז הוא יודע היטב שכך צריך לעשות. הוא היה תלמיד חכם גדול ורחש ניסיון רב בחיים שלו. תורתנו היא תורת חיים ולא להיפך.

האכזבה שלנו מחברינו היתה קשה ומכאיבה. האם אין מבינים שלא נאכל חמץ בפסח? הם היו חברים נפלאים ומסורים ועל כן היה קשה שבעתיים להבינם. הם התנצלו בפנינו בטענה כי פשוט לא היו מודעים לבעיות הכשרות. אילו רק ידעו שהדבר חשוב לנו, היו עושים את הכל למעננו. אולם הדבר גרם לנו לזעזוע. לאחר ששוחחתי עם הבחורים הדתיים בבית החולים, ראיתי כי יש בינינו הבנה מלאה בהרבה נושאים חשובים. הבנתי כי מקומי בקבוצה השומרת מסורת. שלושתינו התייעצנו בינינו והחלטנו לעבור לקבוצה הדתית שלשתנו: אני, חברותי רגינה ושושנה.

התקבלנו על ידי החברים בלבביות ושמחה רבה. הרגשנו כמו בבית, ללא קשיים או בעיות. כאן נפגשתי בראשונה עם משה, בעלי לעתיד, וכבר בפגישתנו הראשונה הרגשתי כאילו אנו כבר מכירים מימים ימימה. הרקע שלנו היה דומה מאוד, כאילו היינו שנינו מאותו הכפר או מאותו הבית. הוא נולד בפולניה בעיירה קטנה קשעשוב שבמחוז לובלין. הוא חי בעיירה עם משפחתו עד החיסול הטוטאלי של כל יהודי העיירה. מלבד ההורים הם היו בבית חמישה ילדים: אח נשוי עם שלושה ילדים, אחות אחת נשואה, שתי אחיות לא נשואות והוא, משה, הצעיר בילדים. ביום שהושמדה הקהילה, הוא נמלט על נפשו, אל משפחה פולנית. לפי בקשתו נתן לו הגוי רשות להתמקם בתוך בור שבשדהו.

לאחר שהות של כמעט שנה בבור האמור, חל, כמובן, שינוי במראהו החיצוני והוא לא חשש פן עלול מישהו להכירו. הוא יצא לחפש עבודה אצל איכרים בכפרים הסמוכים בתור נער נוצרי פולני. הוא התקבל בתור נער נוצרי, יתום ממשפחתו, לעבודה חקלאית קשה אצל משפחת איכרים נוצריים. גם כאן, למרות היותו אצל משפחת איכרים, עם ילדים וחברים, היה לבדו ובודד במערכה על קיומו.

הוא חי בחשש מתמיד שתתגלה זהותו היהודית אזי היה בסכנת נפש ממש. בהרבה מזל לא התגלתה זהותו עד סוף המלחמה. והוא עזב את המקום מבלי לגלות את זהותו. בשומעי מפיו את סיפורו האישי הטראגי ואת מה שעבר עליו הזדעזעתי עמוקות ובמיוחד מהעובדה שבודד לחלוטין היה עליו להתמודד עם המצב שנוצר בימים ההם. אנחנו עם כל מצבנו היינו ביחד. מבט מבין מחברה מסויימת היה בו בכדי לעודד ולהרגיע מעט. חברה שתשאל מדוע את בוכה, או מדוע את צוחקת, אף שהצחוק היה דבר נדיר שעורר תמיהה רבה.

החברים שבקבוצות הללו היו צעירי ולמודי סבל רב מאוד. לא הרבינו לשאול ולספר מה ואיך עבר על כל אחד מאתנו. ידענו כללית על כל אחד ואחד את מוצאו וגם פרטים חלקיים. העדפנו שלא לחטט ולנגוע בפצעים שעדיין היו טריים... אך לי ולמשה היה תמיד זמן לספר ולשוחח על עצמנו, על משפחתנו ועל תכניותינו. כאשר מוצאים לב מבין, מאזין ומקשיב, אזי נפרצים הסכרים הפנימיים והדברים יוצאים בטבעיות מעצמם.

בקבוצת הפועל המזרחי באיטליה — בדרך לישראל

בנות קבוץ "הפועל המזרחי"
באיטליה בדרך לישראל

חברי הפועל המזרחי בהרכב מלא
באיטליה בדרך לארץ ישראל

פרק ח' – אני עולה לארץ

בוילה וולמדונה שבאיטליה שהינו עם הקבוצה הדתית קרוב לחצי שנה. ביוני 1946 הגענו לעיר החוף לה ספציה וכאן מצאנו את התכניות שהוכנו עבור המעפילים. כשלושה ימים המתנו עד אשר עלינו על האוניה "כ"ג", על שם כ"ג יורדי הסירה, אשר יצאו בהתנדבות לבצע פעולת חבלה מאחורי קווי האויב בזמן מלחמת העולם השניה, כדי לחבל במיכלי הדלק שבתחנת הכח בטריפולי. כינינו את האניה "פיילה" (קערה גדולה) ואכן כינוי זה התאים לאוניה זו אשר היתה מיושנת ומשומשת, ולא היתה מתאימה לקלוט כ־700 איש ואשה. הצפיפות והתנאים היו קשים מאוד. נוסף לכך, לאחר שבוע ימים קרתה תקלה במנוע של האוניה ואנו עדיין באמצע הדרך, בלב הים. לא רצינו לפנות לעזרת האנגלים, משום שסברנו שאם נגיע בכוחות עצמנו למים הטריטוריאלים של ארץ ישראל, יאלצו האנגלים להתיר לנו לרדת בארץ התקנו שמיכות שהיו כעין מפרשים והרוח טלטלה אותנו הלוך ושוב.

בשבוע הראשון עוד קיבלנו מזון, בעיקר קונסרבים ומים בהקצבה ולא במידה מספיקה. בשבועיים הנוספים החמיר המצב. המזון כמעט ואזל וקבלנו כל אחד חצי מימיה מים בכל בוקר וזאת בחודש יוני החם. נמצאו שאריות מזון באוניה, עוד משכבר הימים. היו אלה גבינות צהובות ויבשות וקרקרים עם טעם ישן של עובש. גם את המזון הנורא הזה חילקו בהקצבה. הכרחתי את עצמי לאכול מהמזון הנורא הזה ולא הצלחתי.

ימים רבים חייתי רק על מעט המים שקיבלנו. בקנאה הסתכלתי באנשים שהצליחו לאכול את המזון הזה. לבסוף הייתי תשושה וחלשה וכבר לא הרגשתי רעב. מאז, במשך שנים רבות, לא באה גבינה צהובה אל פינו. ברוב הזמן שכבתי על ערסל העשוי מבד ברזנט במקום מיטה. הערסלים היו מסודרים בשתים שלוש קומות בגלל חוסר מקום. לא כל אחד זכה לקבל ערסל והיו מקרים ששני אנשים חילקו ביניהם ערסל אחד אשר למעשה שימש לנו כמעט לכל דבר. מלבד הלילה הראשון שבילתי עם חברתי על סיפון האוניה, היה זה ליל סיוטים ממש. שתינו סבלנו מבחילות והקאות חזקות ללא הפסק. שכבנו על קצה הסיפון מרוחקות מעט זו מזו

כאשר אנו נאחזות כל אותו הזמן בחבל שהיה קשור אל הסיפון לבל ניפול הימה. האוניה לא פסקה מלהטלטל ולהתנדנד. נוסף לכל זה שרר חושך גמור באניה וכל אחד היה מוכרח להשאר במקומו עד אור הבוקר. כל ימי שהותי באוניה זו היתה הרגשתי רעה ביותר. השתדלתי בכל מאודי להתגבר.

באחד הימים עליתי על הסיפון ומיד הרגשתי סחרחורת. ראיתי כמבעד לערפל שורת אנשים העומדת בקצה הסיפון כאשר איש מעלה דלי מהים ושופך אותו על האנשים לפי התור. בשארית כוחותי התקרבתי אל תור הממתינים אך חשתי כי לא אוכל להמתין בתור למים אשר כה נזקקתי להם. ואכן, בטרם שפכו עלי מים התמוטטתי וכפי הנראה התעלפתי. אינני יודעת כמה זמן הייתי שרויה בעלפוני אך אני זוכרת כי עוד בטרם פקחתי את עיני חשתי סטירות בלחיי. הסתבר לי לאחר מכן, כי הסטירות שקיבלתי היו ממשה. כשפקחתי עיני ראיתי סביבי קהל אנשים, חברים וחברות המביטים בי. הייתי נבוכה מאוד ממצבי כי מצאתי את עצמי שוכבת על ריצפת הסיפון כולי נוטפת מים. כה תשושה הייתי שלא היה ביכולתי לקום על רגלי, מצב בהחלט לא מלבב. כמובן שהתביישתי וגם כעסתי על עצמי, הכיצד? נמצאתי בעבר במצבים קשים ומסוכנים והחזקתי מעמד ואם גם התמוטטתי, קמתי מייד על רגלי כגיבורה והמשכתי הלאה. דווקא בהיותי בדרך לארץ שלנו האִם לא אזכה להכנס לארץ כמו משה רבינו? האם היה סבלי לשוא?

לאחר שלושה שבועות של טלטולים וסבל קשה מנשוא על האוניה, התחלנו לראות לשמחתנו הרבה את האור שבקצה המנהרה. ראינו שאנו מתקרבים ומגיעים לחוף הנכסף של ארץ ישראל, לחופה של חיפה. האורות נראו מרחוק מהכרמל, מהעיר, הנמל ומן ההרים והגבעות. הוקסמתי ממראה עיני. כולנו עמדנו לראות את המראה הנהדר ביופיו. ההתרגשות וההתלהבות היתה עצומה. לבי עלה על גדותיו מרוב אושר. הנה עשינו את זאת למרות הכל. זכינו! הגענו אל ארצנו. ואלה האורות גם מהרחובות, מהבתים שלנו, של אחינו היהודים.

היתה זו אחת השעות היפות שבחיי.

חשבתי בלבי הנה יש שכר לסבלנו הרב. למרות התלאות והסבל הרב היה אולי בכל זאת כדאי.

לדאבוננו הרב, לאחר המתנה וצפיה לרדת מהאוניה כדי לחוש את האדמה הזאת מתחת לרגלינו, לנשום את האויר החופשי, התברר כי האנגלים לא מרשים לנו לרדת לחוף ארצנו. רצינו להשלות את עצמינו שהאנגלים יתנו לנו, אחרי כל מה שעבר עלינו, להכנס לישראל. אולם לא כך היה למעשה.

האנגלים סברו, כנראה, שעוד לא ספגנו די ממעינות הסבל ומרורים. אכן סבלנו לא תם.

בינתיים דאגה הסוכנות היהודית לספק לנו מזון ושתיה. אני זוכרת כי כאשר קיבלתי בפעם הראשונה את מצרכי החלב הארוזים ועליהם רישום התכן בשפה העברית, את הירקות הטריים, העסיסיים והריחניים, התמלא לבי גאווה. לדעת שכל זה צומח על אדמת ארץ ישראל, בטיפולם ובעיבודם של חקלאים יהודים, היש אושר גדול מזה? תאבוני חזר אלי. ריחם וטעמם של המאכלים הללו היו מיוחדים ונפלאים.

אני נזכרת בחברנו היקר, יוסף וויסמן ז״ל, שהיה אתנו בעתלית. בזמן הארוחה, אמר: תתארו לכם, אם למרגרינה יש כאן טעם כל כך טוב, אז איזה טעם יהיה לחמאה?

איש אציל נפש זה, לא זכה ליהנות זמן רב בארץ הזאת. יחד עם חברינו הרבים, היקרים והנפלאים, שרידי השואה, הוא נפל בגוש עציון בקרב האחרון ביום ד׳ באייר, יום אחד לפני הקמת מדינת ישראל. יהיה זכרם ברוך! בינתיים הסתבר לנו כי בכוונתם של האנגלים להעביר אותנו למחנה מעפילים שבקפריסין ולצורך זה העמידו בקירבת האוניה שלנו את אוניתם. כמובן שזו היתה משוכללת יותר מכל הבחינות. נשארנו להמתין באניה שלנו בחופה של חיפה ימים מספר, כאשר אנו נחושים בהחלטה שלא לעבור לאניה האנגלית ויהיה מה!

כעבור שלושה או ארבעה ימים, עלו האנגלים לאנייתנו כדי להורידנו בכח. מאוכזבים, כואבים ונסערים עד היסוד נאבקנו איתם, כל אחד ואחד אישית, פנים אל פנים ובסערת נפש. תוך כדי מאבקי עם חייל אנגלי סטרתי על פניו מבלי שהרגשתי בכך. באחד הימים תוך כדי שיחה, נזכר מישה בעלי ושאל: איך העזת לסטור לאנגלי החמוש אשר ניסה להוציא אותך בכוח? כאשר האנגלים ראו שאינם מצליחים להתגבר עלינו, הם החלו להמטיר עלינו סילוני מים מלוחים שפגעו בנו ובעיקר בתוך עינינו. בעינים צורבות לא ראינו מה שנעשה וכך הצליחו האנגלים להעבירני ל״אניית הגירוש המפורסמת ״אושן־ויגר״.

כאשר הגענו למחנה שבקפריסין, נודע לנו כי אנו כבר המשלוח השני המגיע למחנה זה. שוב התגלה לעינינו מחנה מגודר בגדירות תייל.

הזקיפים במגדלי השמירה שמרו היטב על כל איזור המחנה לבל ינסה מישהו לצאת לחופשי... על שטח חולי, ללא שום ירק או צמח עמדו שורות של אוהלים. החיים כאן נמשכו יום־יום באותו סדר יום משעמם. השתדלנו ללמוד עברית וידיעת הארץ. השינוי היחידי בשיגרת החיים הזו, אכן מוזר הדבר, היה כאשר הובאו מעפילים נוספים מפעם לפעם. בהגיע משלוח כזה, הייתי ניגשת עם משה אל שער המחנה, כדי לראות מי ומי

הבאים. אולי ביניהם פרידה אחותי הבכירה עם בעלה? אולי לאה, אחותי היפה ניצלה והיא בין הבאים? אולי מישהו אחר מיקירי הרבים? שעות רבות הייתי עומדת בשער לראות את הבאים.

לאחר חצי שנה במחנה קפריסין קיבלה קבוצתי סרטיפיקטים, אבל רק עבור מחצית ממספר החברים שבקבוצה. נערכה בין החברים הגרלה, ולא זכיתי בה. משה ויתר על מקומו עבורי, מאחר שהיה עלי לטפל בעיני. החברים שנותרו בקפריסין, אמורים היו להשתחרר כחודש אחרינו. לפי החלטתם של האנגלים הם הקציבו עבורינו 1,500 סרטיפיקטים לחודש, כדי שיוכלו לעלות לארץ.

החלטנו, עוד לפני עלייתנו, לחיות בקיבוץ בסביבות ירושלים ועדיף להצטרף לקיבוץ צעיר השייך לפועל המזרחי, כדי להיות שותפים שווים בבניתו והקמתו.

מקפריסין הובלנו על ידי האנגלים למחנה מעפילים בעתלית. גם זה היה מחנה סגור ובו שהינו חודש ימים עד אשר שוחררנו. מכאן הועברנו למחנה פתוח בקרית שמואל שבחיפה. המתנו כחודש ימים עד אשר סודרו ותואמו עם המוסדות המישבים עניני הקליטה. חברים מהקבוצה אשר רצו להסתדר באופן עצמאי הלכו למקומות שונים בארץ. חברים שידעו כי להם קרובי משפחה בארץ, הלכו בעיקבות הקרובים.

חברי משואות יצחק בשבי הירדני

פרק ט' – במשואות יצחק

אני, עם חברתי, הצטרפתי לקיבוץ משואות יצחק שבגוש עציון. גם משה הצטרף כעבור חודש למשואות יצחק, שהוקם כשנה אחת קודם שהגענו. חברים רבים מהקבוצה שלנו, הצטרפו לקיבוץ כפר עציון של הפועל המזרחי, גם הוא בגוש עציון.

אנשי "כפר עציון" שבגוש עציון עלו על הקרקע בשנת תש"ג (1943). הסכנה הבטחונית שבקיום ישוב יהודי בודד בלב אזור ערבי פרוע ועויין מחד והרצון להרחיב את ההתישבות היהודית בהר חברון מאידך, הביאו להקמת שלושה ישובים נוספים: "משואות יצחק" בשנת תש"ה (1945), "עין צורים" משנת תש"ו (1946) – שניהם משקים של הקיבוץ הדתי והאחרון "רבדים", משק של השומר הצעיר, עלה לקרקע בשנת תש"ז (1947).

הנה היום הנכסף שלו צפינו הגיע. באנו למקומנו וביתנו שבארץ ישראל. כל החברים שהצטרפו אל הקבוצות שבגוש עציון הוסעו לשם באוטובוס. בדרך לירושלים שרנו שירי מולדת עבריים והתלהבנו מהנוף הנהדר ביופיו. לבי עלה על גדותיו מרוב אושר.

באותם ימים הדרך לירושלים, ובמיוחד הדרך המובילה לגוש עציון, היתה בעלת פניות וסיבובים חדים בדרך לא סלולה. הדבר גרם לי, ולעוד חברות, הרגשה לא טובה. נהג האוטובוס השתדל לעזור לנו בעצות טובות. כאשר הגענו למקום חפצנו כבר היינו עייפות ותשושות מאוד. בבואינו כבר ירד הערב על הישוב, אני וחברתי הופנינו אל המזכירות. המזכיר היה איש חביב ואדיב ביותר. אבל בעודנו ממתינות לסידור מקום מגורים עבורנו, הופיעה חברת הקיבוץ ואיני רוצה להזכיר את שמה. לא זכור לי אם היא ברכה אותנו לשלום, או ששאלה דבר מה. אבל זכור לי היטב, שהיא התווכחה עם המזכיר והתנגדה לצרף אותנו לחדר בו היא מתגוררת. הוויכוח התנהל בעברית. מה שיכולתי להבין, במעמד אומלל ומביש זה, הספיק לזעזע אותי עד עומק נשמתי. כל עולמי התמוטט, דווקא ברגע שחשבתי שהגעתי למטרה הנכספת. זה היה עבורי זעזוע נורא.

הבטתי בחברתי ולא אמרתי דבר. בחלומות הגרועים ביותר שלי, לא דמיינתי לעצמי שכך יקרה לנו בקיבוץ בישראל. ציפיתי שנתקבל בידידות, בחום ובאהבה. חשבתי שכל עם ישראל לבו עימנו תמיד בכל מקום. הארוע הקשה הזה נשאר חקוק בזכרוני כאילו רק אתמול קרה הדבר.

ידעתי כי אני יוצאת לדרך קשה רצופה בתלאות, בארץ שבה המצב הבטחוני והכלכלי קשה ביותר ובמיוחד בקיבוץ שעודנו בשלבי הקמה, אבל רציתי בכל מאודי להגיע ולחיות בארץ הזאת וללכת במקום שמגשימים בו, כמו משואות יצחק. קיוויתי שבכח הרצון העז, בהבנה ובאהבה נתגבר וננצח על המכשולים הרבים שבדרך. בסופו של דבר מצאנו את עצמנו בחדר בה התגוררה אותה הנערה הצברית. היתה בחדר עוד נערה צברית, רבקה ברגמן שמה. וכעת היינו ארבע בנות בחדר כמו בכל יתר החדרים. מעתה היינו ביחד ללא בעיות זמן ממושך למדי.

החברה רבקה התייחסה אלינו כבר מהתחלה בלבביות ובהבנה רבה מאוד. היא היתה אחת מהקבוצה אשר התחנכה ולמדה בקבוצת טירת־צבי. היו שבאו גם משלוחות. ממקוה ישראל הצטרפה אלינו קבוצה גדולה. החשבתי את דיעותיה של רבקה ב. מכיוון שידעתי שלמדה הרבה מנסיונה האישי במוסדות חינוך ונוער בארץ הזאת.

עבדתי עם קבוצה של בנים בנטיעת יער בין סלעים על גבעה שבקירבת הקיבוץ. העבודה הזו התבצעה ידנית בדרך כלל, בעזרת כלים כמו אתים ומקושים. בתום יום העבודה היו הבנות שואלות אותי אם העבודה הזו לא קשה לי מדי. שקלתי אז 44 קילו בלבד. השבתי בשלילה. הייתי גם יוצאת בלילות לשמירה בקיבוץ לפי הסידור שנקבע. האמנתי כי קיים שיוויון מלא וכולם, כולל הבנות, מבצעים את כל המלאכות והתפקידים כמיטב יכולתם. חשבתי לתומי כי בקיבוץ סומכים החברים על סדרן העבודה, עושים ומבצעים מבלי לומר דבר. באחד הערבים הודיע לי האחראי על סידורי עבודה כי מחר אחליף בהגשה בחדר האוכל את הממונה לכך כי היא מתלוננת לפתע על כאבי רגליים. הסכמתי מיד ולא העליתי בדעתי שהיא משתמטת מעבודה מאומצת. כאשר סיפרתי לחברות שבחדרנו על עבודה זו, נתקפה רבקה ברגמן ממש בזעם: לא ייתכן שתקבלי עליך כל עבודה קשה ואינך אומרת דבר. מחר אמורים לבוא אורחים רבים מבחוץ לחדר האוכל: ערבים, נוטרים ובריטים, ודווקא אז תעסקי בהגשה? מלבד זאת את חלשה ואת חייבת לגשת לרופא הגוש, כדי שיראה את מצב בריאותך. דבריה היו כנים ונכונים. החברה שעסקה בהגשה חזרה אחרי יום או יומיים לעבוד כרגיל בחדר האוכל כבר לא ציפו לאורחים מיוחדים. היא היתה אשה נשואה ובאה עם קבוצה מסלובקיה חודשים אחדים לפני בואנו למשואות יצחק.

עבדתי בעבודה קשה בהתלהבות ובאהבה. לא הפריע לי העוני שבקיבוץ. לחם היה מספיק. אכלנו איפוא הרבה לחם ובתיאבון ולא היינו רעבים. לא הפריע לי גם המגורים בחודשי הקיץ באוהלים, כאשר פינינו את חדרי המגורים שלנו עבור המבריאים שבאו אלינו לבית ההבראה שעדיין היה בשלבי בניה. שמחתי מאוד שבתנאים הקיימים באים אלינו מבריאים ואנו מסוגלים כבר לקבלם. היו לנו ציפיות ותקוות גדולות מענף זה. הפריעו לי ההפליות והיחס האנושי, אף שהם היו בודדים ונדירים. הרוב הגדול של החברים השתדל כמיטב יכולתו, הם היו אנשים נפלאים. מן הדין לציין שגם החברה אשר התלוננתי עליה, שינתה את טעמה, למדה להכירנו ולהתייחס אלינו בצורה נאה. לצערי לא היה זה מקרה יחיד. האני אשמה? ואולי גם בקולקטיב רעיוני וחברתי, ישנם אנשים שונים, שאינם זהים במעשיהם ובהליכותיהם.

ביקרתי אצל הרופא של הגוש שהיה איש יקר ומיוחד. הוא המליץ על שבועיים עבודה קלה ובישיבה ונתן לי זריקות לחיזוק ותוספת של מזון. התוספת המזינה התבטאה בארוחות של שעה 10 או שעה ארבע שהכילו כמה ביסקויטים עם כוס קאקאו או פרי טרי אחד. הרופא אמר כי ברצונו להעלות את משקלי בעוד עשרה קילו. ביקש לראות אותי שוב כעבור שבועיים. מילאתי את ההוראות במשך שבועיים וחדלתי. אבל לא עבדתי עוד בנטיעת יער עם מקוש. יכולתי לעבוד בישיבה במחסן בגדים אולם כאשר ראיתי חברים נאבקים ועמלים באהבה ובמסירות רבה כל כך, ואף שהם בתום יום עבודה תשושים ויגעים, הם שקטים ורגועים ללא טרוניות או תלונות, רציתי להיות כמוהם. עשיתי שמירות לילה וכמובן גם עבודות שונות לפי הצורך, לפעמים גם מעבר היכולת שלי, מבלי לומר דבר. ידעתי שישנן בחורות ששוחררו מחובת השמירה משום שטענו שהן מפחדות. כמובן אי אפשר להכריח אף אחד, אבל במצב שבו חיינו השמירה היתה הכרחית, בעיקר כנגד גניבות מצד הערבים. עודני זוכרת אחד מלילות החורף, שבו הייתי אמורה להחליף בשמירת לילה, והיה אז לילה קר מאד וסוער במיוחד, גשם לא פסק מלרדת. היה קשה אך חייבים גם את זה לעשות, אולם התעוררתי מספר פעמים וציפיתי עד עלות השחר שיבוא השומר שמסיים את המשמרת כדי להעירני ולהחליף את מקומו, אולם הוא לא הגיע. למחרת סיפרתי למשה את ענין השמירה. הוא חייך למשמע הדברים והבנתי שהוא אשר יצא לשמור במקומי.

שקלתי והתלבטתי רבות אם להעלות את הדברים האלה על הכתב שהרי חברי משואות יצחק היו והינם בי"ה אנשים נפלאים, אמינים ומסורים בלב ונפש והדרך בה הם הולכים היא דרך היושר והצדק. רוב חברי הקיבוץ השתדלו כמיטב יכולתם למען בניתו ושיגשוגו של המקום. משה וואהל

היה במשך כל הזמן מזכיר פנים; אהרון מאיר היה מזכיר חוץ; שמואל ליבני, אדם משכיל, עבד בעבודות אדמה במסירות מיוחדת. כאשר עבדנו בנטיעת היער הוא היה אחראי על הקבוצה, והיה לנו לדוגמא טובה; החבר קלמן מפולין עבד בעבודות בנין מזריחת השמש עד שקיעתה. תמיד מיהר לעבודה כמו לעבודת קודש, יחסית עודנו היה אדם צעיר וכבר היה כפוף גב וגופו צנום כשל זקן. אכן עבודה פיזית קשה עבד אך במסירות ואהבה!; שלמה גור־אריה, בחור משכיל ובעל אינטלגנציה טבעית והבנה לזולת. הוא השתדל למצוא זמן כדי לעזור לנו בלימודי השפה העברית בלב חפץ; אליעזר שטרנברג, מרצה באוניברסיטה, אדם ידידותי מאוד; משה בר שימש בתפקיד מנהל בית הבראה.

בימים הראשונים לבואנו, שאל אותי אליעזר שטרנברג אם ברצוננו לנסוע לירושלים עם החברים על מנת לראות את הצגת "המכשפה" בתיאטרון "האוהל". השבתי בשלילה והחברים לא הבינו למה. האמת שרציתי לראות את ההצגה, אבל לא נסענו משום שלא היו לנו בגדים מתאימים. משה עדיין לא הגיע למשואות וטרם נתנו לי בגדים ללבוש לאחרי העבודה. חשבתי כי עדיף לוותר על ההצגה מאשר להופיע בלבוש בלתי מתאים.

אי אפשר להזכיר כאן את כל החברות והחברים הטובים והמסורים שבקיבוץ, שכן הם רבים כל כך, אך חייבת אני להזכיר את מרים ליבני, אחת הבחורות האמיצות, המסורות והחרוצות. לא אשכח את שיעורי התנ"ך שהיא נתנה לנו בהיותינו בשבי, את שלושת החברים הצברים הלבביים העממיים והמבינים אותנו, אשר התגוררו ביחד בחדר עם משה בכל אותה התקופה.

לאחר שנה לשהותנו במשואות, התקבלנו לחברים שווי זכויות באסיפת החברים שהתקיימה. אי אפשר לקבל חברים לקיבוץ בצורה אוטומטית ועל כן שנה ראשונה בקיבוץ היא שנת ניסיון. נתקבלנו פה אחד. זמן מה עבדתי גם בבית הבראה שלנו, שעדיין היה בחיתוליו.

היו מקומות הבראה יותר יפים ומסודרים בכל הנוחיות האפשריים, ובכל זאת היו לנו אורחים. ברצוני לציין כי הזוג המכובד והנערץ, הרבנית שרה והרב הראשי לא"י רבי יצחק הלוי הרצוג זצ"ל, היו בין אורחינו הראשונים.

מדי פעם שמענו הרצאות מאישים ידועים. גם הרב הראשי הדגול היה בין המרצים. עקב עבודתי בבית ההבראה, היה לי הכבוד לפגוש אישית, גם אם רק לשעה קלה, את הרב והרבנית הרצוג. ישנה אימרה ביידיש האומרת, ש"האורח לרגע קט רואה למרחקים." (גאסט אוף אה וואהל זהעט אוף א מאהל).

פעם הייתי צריכה להכנס לחדרו של הרב. נקשתי קלות בדלת החדר ונדהמתי שבמקום לשמוע תשובה על אפשרות להכנס הופיע הרב ופתח לרווחה את הדלת. באדיבות ולבביות הוא ביקשני להכנס. אציל הנפש נפלא זה שהיה שקוע בקריאת ספר, לא הסתפק באמירת "יבוא" המקובלת אלא ניתק עצמו מהקריאה ומהמנוחה על מיטתו על מנת לפתוח בעצמו את הדלת. הרבנית, אשה נפלאה, התעניינה לדעת מה עבר עלי ואיך הגעתי לכאן. בגלל חוסר הזמן, עניתי במשפטים קצרים וספורים.

הרבנית התעניינה במעשי כמו אם ממש. הדברים נגעו ללבה והיא כאבה את כאבי. גם הרב הדגול הקשיב ושתק.

נשארה חקוקה בזכרוני דמותם המיוחדת! יהי זכרם ברוך!

לא בכדי נקרא הקיבוץ משואות יצחק, על שמו הרב הראשי! אחרי נפילת השיירה הראשונה שנסעה לגוש עציון נתקבל מברק עידוד מאת הרב הראשי הרצוג: בדמע ובצער אני כותב אליכם דברי תנחומים אלה. חיזקו ואימצו כי ישועת ה' קרובה לבוא. הוא הדגיש שעלינו לעשות הכל מה שדרוש בענין ההגנה על המקום. אם יש צורך בשבת לעבוד לצורך הגנת המקום, הרי שלא רק מותר אלא חובה לעשותם.

בדברי על תכונות אנושיות של בני אדם, נזכרת אני בסיפור מימי נעורי. לפני מלחמת עולם השניה התגורר בעירנו אושפיצין־אושוויץ איש פשוט, עני מרוד, אך ישר הליכות ונחבא אל הכלים. היה סנדלר ונאבק קשות לפרנסת משפחתו, אשתו וילדיו הקטנים. כנראה שלא היה באפשרותו לשלם את שכר הדירה בה התגורר עם משפחתו והיתה זו דירת מרתף. בעל הבית, יהודי אמיד למדי, סילק את הסנדלר עם משפחתו אחרי מאבק משפטי. הסנדלר עם ילדיו נשארו ללא דירה.

בקרתי פעם בביתם, אם אפשר לקרוא לזה בית, בהזמנת הבת שהיתה בת גילי. עודני זוכרת את תדהמתי וזעזועי בהכנסי למקום המגורים הזה הקרוי בפיהם בית. זה היה צריף עלוב ודולף. פה ושם נראו טלאים וגם חורים פתוחים לכוון השמים, בחורפים של פולניה הקשים ביותר, עם חורים כאלה וללא חימום, זה מצב קשה מנשוא. החדר היה כמעט ללא ריהוט וזה היה, כנראה, החדר היחיד של הצריף. באחת הפינות ישב הסנדלר ועבד בתוך ערימת נעליים ישנים. בהכנסי בירך אותי בלבביות רבה. האשה היתה עסוקה בעבודות מטבח בפינה השניה. הילדים התרוצצו גם כן באותו חדר. תארתי לעצמי כי החדר הזה משמש את כל צרכי המשפחה. חשבתי אז הרבה על מר גורלם.

יעקוב מצנר, בן דודי, סיפר לי, כי בזמן המלחמה הלך הסנדלר בשיירת אסירים של מחנה ריכוז, כשהם מובלים ע"י שומרים נאצים. תוך כדי הליכה חש הסנדלר שאינו מסוגל יותר להמשיך וכי אלה רגעיו האחרונים.

הוא פנה אל יעקב, הנער בן עירו, ואמר: הורד את הנעלים מרגלי ותנעל אותם. בשארית כוחותיו הוסיף: אלה הם נעלים טובות ואינני רוצה שהנאצים הגרמנים יהנו מהם. נעליך שלך קרועות ותוכל מעתה ללכת בנעלים טובות. בשומעי את הדברים נצבט ליבי בקירבי ולא ידעתי את נפשי. איזה גדלות נפש של אדם שלא ידע שמחה מימיו. איזה אצילות ורגשות. צדיק ממש.

עם חברינו שהצטרפו לכפר עציון היינו בקשרים הדוקים למדי. בימי שבת ומועד היינו מבקרים זה אצל זה. שמחנו להיפגש ולשמוע מה עובר על כל אחד מאיתנו. כמובן שטיילנו ברגל לכפר עציון. אהבתי את הטיולים האלה. נהגנו ללכת בין הסלעים הקוצים והצמחיה הגדלה פרא. טוב היה לנשום את אוויר ההרים הצח במלוא הריאות. היתה תחושה שכאילו מאז בריאת העולם אנו הראשונים שרגלינו דורכות במקומות אלה, למרות שידענו שבאיזור זה כבר היו ישובים יהודיים זה לא מכבר, אולם הם נאלצו לנטוש את המקום, בגלל הפורעים הערבים שהרסו והחריבו את כל מה שנבנה. הגיעה תקופת מלחמת השחרור.

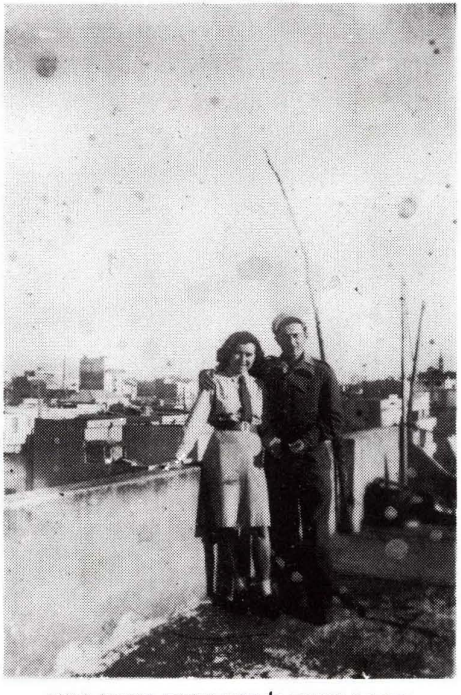

רבקה ומשה לאחר שובם משבי ירדן.

פרק י' – במצור ובשבי

זוכרת אני את ערב ה־29 בנובמבר 1947. כל חברי הקיבוץ ישבו בחדר האוכל סביב למקלט הרדיו היחיד שהיה בקיבוץ נרגשים ומתוחים לשמוע את תוצאות ההצבעה על תוכנית החלוקה של הארץ, בעצרת הכללית של האו"ם. התברר כי ברוב גדול הוחלט על החלוקה, אשר בישרה הקמת מדינה יהודית עצמאית. מרוב שמחה ואושר לא יכולנו לומר דבר. ההתרגשות היתה עצומה והדמעות חנקו בגרונות. אך השמחה היתה מהולה בעצב. הרגשנו כולנו מועקה כבדה בלב. איך הארצות הערביות יגיבו? הערבים הנמצאים בארץ, מה הם זוממים? הרי ידענו כי אין הם רוצים אותנו בארץ הזאת.

הלכנו לישון בשעה מאוחרת, אבל חייבים לקום השכם בבוקר לעבודות הרבות הממתינות לנו. לא יכולנו להרדם כי מתחת לחלון חדרנו ממש נשמעו קולות שמחה וצהלה. קומו חברי"ה! הלילה יש רק לשמוח... הסתבר כי כל חברינו וידידינו מהקבוצה שלנו, באו באמצע הלילה מכפר עציון

סלילת דרך למשואות יצחק

כדי לשמוח יחד עימנו. הם היו חברות וחברים נהדרים. בידיהם היו כלי מטבח במקום כלי נגינה והם שרים ומרקדים כשיכורי שמחה. הצטרפנו כמובן לשמחה הספונטנית המלהיבה הזו.
היתה זו שמחתם האחרונה. כולם נפלו בקרבות תש״ח יום אחד בלבד לפני הקמת המדינה, מלבד צילה ונחום שניצלו. איך נפלו גיבורים?
יום לאחר הכרזת האו״ם על החלוקה והקמת מדינה יהודית בארץ החלו פעולות האיבה של הערבים נגד הישוב היהודי. מיד לאחר מכן היו כל ארבעת הישובים שבגוש עציון במצור. אפילו להגיע מנקודת ישוב אחד לשניה שבגוש עצמו היה סיכון בטחוני. הדרך היחידה שקישרה בין הגוש לישוב היהודי ירושלים עברה בלב האיזור הערבי. ודרך זו היתה נתונה לשליטה ערבית לכל אורכו, כל קשר אחר לא היה.
לאור המצב הקשה היה הכרח לארגן שיירות מאורגנות עם אבטחה, כדי להגיע לגוש או לצאת ממנו.
ב־11.12.1947 הותקפה שיירה שבאה מירושלים לגוש עציון. לאחר קרב נואש נגד עשרות ערבים נהרגו עשרה מנוסעי השיירה.
בשל הדאגה לשלום הילדים, הם הועברו בצירוף חלק מהאמהות, וכן כמה הורים וחולים, לירושלים.
ב־13.1.1948 שוב הותקפה שיירה מהגוש לירושלים. שני נוטרים בכח הליווי נהרגו ליד בית לחם.
התחלנו להתאמן בצורה מואצת. התאמנו בשימוש בנשק: רובים, אקדחים ורימוני יד. ליד מיטתי תמיד עמד הרובה הצ׳כי האישי שלי, ומתחת המיטה ארגז עם רימוני יד מוכן לפעולה.
בישובנו היה רק מספר מועט של עמדות, שהוקמו בראשית העליה על הקרקע. מעתה לא נועדו העמדות כשמירה נגד גניבות. אלא כהגנה על עצם קיומנו. שמרנו, נאבקנו ולחמנו בתנאים קשים מהרגיל, כאשר הערבים נחושים בדעתם להכניע אותנו, לחסל את ישובי הגוש בכל מחיר.
הלוחמים אנשי הגוש, והתגבורות מאנשי הפלמ״ח, החי״ש, סטודנטים, עסקו לא רק בהגנת הגוש אלא גם בתקיפת התחבורה הערבית על הכביש חברון — ירושלים. הכביש קישר את כוחות האוייב הלגיון הערבי, כנופיות בחברון וסביבתה עם ירושלים.
המשלטים נתפסו על ידי הלוחמים ומשם שלטו היטב על קטע מהכביש. פוצצו מעבירי מים, הונחו מוקשים, מחסומים ואף הוצבו מארבים לרכב הכנופיות ולשיירות הלגיון.
בתגובה על כך תקפו הערבים מספר פעמים את משלטי הגוש הקדמיים ואף את הישובים עצמם.

בראשית חודש מאי 1948 הגיע הלגיון למסקנה שלא ניתן יהיה לכבוש את ירושלים, אם לא יכבשו תחילה את גוש עציון היושב על אם הדרך.
כנגד אלפי ערבים מאורגנים בכנופיות, חמושים בנשק ובכמות תחמושת בלתי מוגבלת, עמד קומץ מגינים מבני המקום ותגבורות מאנשי הפלמ״ח, החי״ש ואחרים, מצויידים בנשק קל ודל ביותר וכמעט בלא תחמושת. ב־14.1.1948 הגוש הותקף על ידי המוני ערבים מכל הסביבה ובכל זאת הערבים הונסו תוך אבידות כבידות, על ידי מגיני הגוש. בקרב קשה וגדול זה נהרגו שלושה לוחמים מאנשינו.
עם ערב לאחר תום הקרב, התברר שמצבנו חמור ביותר מבחינת הציוד הצבאי וחמרי הרפואה לפצועינו.
מצב חמור זה הביא את הפיקוד לשלוח את ״מחלקת ההר״ לעזרתנו.
מחלקת ההר שהכילה ל״ה בחורים מאנשי הפלמ״ח והחי״ש, בפיקודו של דני מס, יצאה בלילה שבין ה־16.1.1948 — 15 כשהיא נושאת עימה תגבורת בנשק ותחמושת, חומרי רפואה, מצברים וחומרי נפץ לגוש עציון. כידוע הם לא זכו להגיע למחוז חפצם. הם היו מהבחירים שבחילות הקרב של ההגנה. ספרים נכתבו — ועוד ייכתבו על תקופה קשה זו בגוש עציון, ימי המצור הארוכים, ההתקפות על השיירות שלנו, ההתקפות על ישובינו על ידי המוני ערבים מאורגנים ומצויידים בנשק רב מכל הסוגים;
ברצוני לתאר בקצרה שני לילות קשים ונוראים אשר נחקקו בזכרוני ובנפשי גם יחד, והם בתחושתי כאילו קרה הדבר אתמול. האחד, הוא הלילה שבו ציפינו לבואה של מחלקת הל״ה. באותו לילה שמרתי מאחורי הכותל של בית ההבראה הפונה לכוון השדות והשטחים הבלתי מעובדים. ידעתי כי הבחורים אמורים להגיע אלינו אבל לא ידענו את כיוון בואם המדוייק. לפיכך, הייתי במתח עצום, דרוכה מאזינה ומקשיבה לכל רחש קטן ביותר.
באפילה, ללא תאורה מתאימה קשה להבחין ולראות מי מופיע מולך. שמחתי מאד שהופיע חברנו שמואל לבני, למרות שידעתי שהוא בא רק לביקורת על מנת לראות ולהווכח שהכל בסדר. הוא חזר והדגיש במקרה וארגיש בתנועה מסויימת אשאל לסיסמה ואם לא תהיה תשובה יש לזרוק רימון יד לכוון הרחש. טענתי שאיני מצליחה לזרוק את הרימון למרחק רב. לבני הרגיע אותי והמשיך להסביר לי את נוהל זריקת הרימון, אבל בלבי התרוצצו המחשבות ללא מנוחה, אם לא אשמע את הסיסמא? אם לא יזדהו? היש אפשרות שאפגע בהם? איזו תחושה איומה, איזה לילה קשה מנשוא!

אך לא אמרתי דבר ולא גיליתי את מחשבותי לאיש. אך להיפך, חשתי גאווה וסיפוק מעצם הימצאותי בשמירה מצויידת בנשק. בלילה גורלי זה, שיקול דעתי ואחריותי גדולים שבעתיים.

לאחר זמן בקרוני שני חברים האחראים לשמירה. הם היו מודאגים ועצבניים, בהרגשה קשה מאוד כשכל רגע נדמה לנצח. הבחורים לא מגיעים אלינו ואנו ממתינים להם חסרי ישע.

בעלות השחר סיימתי את השמירה והלכתי לחדר האוכל. הייתי זקוקה לכוס קפה חם, ובעיקר היה ברצוני לשמוע מה קרה לל"ה הבחורים. ברגעים אלה ממש חזרה ונכנסה לחדר האוכל קבוצת הבחורים אשר יצאה שעות קודם לכן, על מנת לנסות לראות מה קרה לקבוצת הל"ה ואם אפשר להגיש להם עזרה. למרבה הטרגדיה היינו חסרי אונים. אי אפשר היה לוודא את מקום המצאה של הקבוצה. כשהסתכלתי על מבטי עיניהם של הבחורים שחזרו, ראיתי את הייאוש הניצב מהם. הבנתי, מבלי לשאול, שקרה אסון גדול ומזעזע. אבדה, איפוא, כל תקווה ואין לנו מה לצפות מקבוצת הבנים שלנו. הבחורים שחזרו נפלו על הספסלים תשושים ומיואשים עד היסוד. איש לא אמר מילה ואיש לא ביקש דבר. גם אני לא העזתי לשאול דבר. יכולתי לתאר לעצמי את גודל האסון ולבי התכווץ בקירבי מרוב צער. הכאב והצער היה גדול אצל כולם. זכרם לא ימוש לעולם ועד.

ב־27.3.48 פרצה והגיעה לגוש, שיירה ארוכה עם חומרי אספקה, ציוד ותחמושת וכן תגבורת באנשים לגוש. אבל בדרכה חזרה, השיירה נתקלה במחסומים כשהיא מותקפת על ידי המוני ערבים מהרכסים אשר סביב. משוריין פורץ מחסומים נסע בראש אבל נעצר מבלי יכולת להמשיך. היו בו 14 לוחמים. לאחר שכמה מהם נפגעו אי אפשר היה לחלצם, למרות נסיונות רבים שנעשו על ידי משוריינים אחרים. שלושה לוחמים יצאו מתוכו ומייד לאחר מכן פוצץ המשוריין. 180 אנשי השיירה ניהלו קרב נואש מתוך בית בודד, שבו התבצרו על אם הדרך, במשך שבעים ושתים שעות, עד שבאו הבריטים לחלצם. הנשק, המשוריינים הועברו על ידי הבריטים לערבים. את שלשה עשר ההרוגים, פינו רק למחרת הקרב והובאו לקבורה בירושלים.

פרק יא' – הקרב האחרון

ביום 12.5.48, החל הקרב המכריע על גוש עציון. כוחות ערביים, סדירים ובלתי סדירים מהאיזור כולו, הסתערו בהמוניהם, בסיוע תותחים ומשוריינים, פעם אחר פעם על משלטי הגוש. נוכח כוחות עדיפים בנשק ובלוחמים נכבשו המשלטים החיצוניים ואנשינו נסוגו אל הישובים עצמם.

מוש ז"ל, מפקדינו הנערץ והיקר באדם, נהרג בקרבות ולא היה עוד פיקוד מרכזי על הגוש כולו. לוחמים רבים נפגעו ביום הקרב הראשון. כמות הנשק והתחמושת היתה אפסית כנגד תותחים ומשוריינים, ומספר אנשינו היה אפסי לעומת התוקפים.

ביום 13.5.48, עם שחר, חודשה ההתקפה, כשמגמת הכוח התוקף כיבוש כפר עציון. לאחר נסיונות רבים, שנהדפו על ידי המגינים, פרצו בשעות הצהרים משוריינים האוייב את שער המשק ותוך שעות ספורות נהרגו ונרצחו בכפר עציון כל המגינים, פרט לארבעה שהצליחו להמלט בדרכים שונות. 127 איש ואשה נהרגו בדם קר. הערבים ביצעו בכפר עציון טבח אכזרי ביותר אחרי כיבושו.

הישוב כולו הועלה באש על ידי הערבים.

באותו יום, שחור משחור, בשעות אחר הצהרים עמדתי בעמדת תצפית יחד עם החבר פרנקל מקבוצת מקוה ישראל.

שמענו וראינו את האספסוף הכפרי הערבי כשהוא נוהר בליווי יללות שמחה וצהלה לכוון כפר עציון. היה גם מה לשדוד. ראינו להבות אש משריפת היישוב.

יצר ההרס והנקמה של הערבים לא ידע שובע. זה היה המראה המזעזע ביותר בחיי. אנו, שלושת הישובים הנותרים, מנותקים אחד מהשני נשארנו חסרי אונים. ידענו שמצבנו נואש. התאבלנו ובכינו על הנופלים ובמיוחד על חברינו וידידינו האישיים הנפלאים שכל אחד מהם הוא סיפור מיוחד ומרתק. הם באו לאחר השואה הנוראה, כ־14 במספר, בנות ובנים, והלכו לכפר עציון.

בשעה מאוחרת הלכתי לכוון העמדה שליד המעין שמחוץ לגדר. היה עלי לשמור שם בשעות הלילה. בעודי ממהרת לדרכי, כולי נתונה במחשבות

קשות והלב דואב ובוכה, ראיתי מולי שני חברים מובילים איש פצוע. כמעט וחלפתי על פניהם כשלפתע אני שומעת קוראים: רבקהלי׳ה, רבקהלי׳ה! זיהיתי את קולו של נחום אך זה היה כמו קול קורא מהאדמה. נעמדתי על מקומי נדהמת. נחום — חי! הייתי מבולבלת לחלוטין. בקצרה הוא הספיק לספר לי על נסיבות השרדותו. נחום היה זקוק בדחיפות להגיע לבית החולים המאולתר שבישובנו. עלי היה להגיע למקום השמירה.

בעמדה זו מצאתי כי היא כוללת אותי, את החברה חנה, שני בחורים מהחי״ש וחבר אחד ממשואות. הלילה הזה היה אחד הלילות הקשים שבחיי. האש והעשן עדיין נראו מכפר עציון אי אפשר היה שלא להסתכל לכוון שבו היה כפר עציון ואיננו עוד.

אין בפי מלים לתאר את ההרגשה הנוראה של העמידה מול כפר עציון הבוער, את התחושה של אבדן חברים קרובים בצורה ברוטאלית כזו. סבורתני כי לנוכח המצב הבלתי נסבל הזה הרגשתי שכל כוחות הנפש והגוף עזבוני. בשעה מאוחרת בלילה, כשאנו שכובים על אדמת השטח, תקפוני עוויתות חזקות בבטני, אך לא אמרתי דבר. חנה, חברתי מהקיבוץ, אמרה לי כי ברצונה לגשת לאחראי משה יעקובוביץ ולבקש כי ישחררני מהשמירה משום מצבי הנוכחי הקשה. היא חשה בכאבי. ביקשתי שלא תלך. חנה הלכה למרות התנגדותי ותיארה בפני האחראי את מצבי, אבל הוא ענה לה שאין באפשרותו להחליפני, מה עוד ששני אנשי החי״ש הסתלקו מהעמדה בלי שום הסברים. נשארנו בעמדה רק 3. היינו מדוכאים ומיואשים.

לקט מברקים אחרונים מגוש עציון.

13.5.48 07:00 אל ירושלים מכפר עציון.

הערבים התקדמו עד מרחק 100 מטר מהגדר מכוון צפון וניסו להסתער אך נהדפו. כעת מתרכזים בצד דרום ודרום מערב האנשים העומדים איתן.

ועוד באותו יום 13.5.48 שעה 15:15

איתות ממשואות יצחק לירושלים.

כפר עציון נפל. במשואות 60 לוחמים, 30 פצועים ו־30 בחורות דורשים פינוי. ועוד איתות ממשואות לירושלים בשעה 20:00.

שורפים את כפר עציון. ההסתערות נמשכת. התחמושת אוזלת. גמרו את המשא ומתן מייד.

במפקדה שלנו בירושלים ניהלו מו״מ עם הצלב האדום בקשר להעברה של אנשינו משלושת הישובים אל השבי הירדני.

ולפי ההסכם: הבחורים ילכו לשבי הירדני ואילו הבחורות והנשים יועברו לירושלים.

עמדנו כמה חברים ליד חדר האוכל ושקלנו שוב ושוב מה אפשר לעשות במצב אין אונים זה. הבעתי את דעתי שעדיף לברוח, למרות הסיכון העצום שבדבר, אפילו אם רק לחלק קטן מאיתנו ישחק המזל ויצליח להישרד מהגהינום הזה. לפחות נדע כי גורלינו בידינו אנו. שאלה זו נשאלה באיתות ממשואות לירושלים והתשובה היתה: "אין יציאת מצרים", פירוש הדבר: אין לצאת מהישובים שבגוש. משראינו את רבבות הערבים הפזורים סביבינו על נשקם הרב והכבד, יכולנו מיד להבין כי במצב הנתון, כל נסיון להגיע לירושלים הרי זו התאבדות ממש. הדרך מהגוש לירושלים עוברת בלב האיזור הערבי העויין, אין כל אפשרות לחמוק ולעבור. הצטווינו כולנו לשהות במקלט ולא להסתובב בחוצות המשק, אלא אם הדבר יחייב זאת. כן הצטווינו לא להשיב אש, ולא להגיב שוב על הירי הפרובוקטיבי מצד הערבים לתוך הישוב. כנראה היו ביניהם המעונינים בעילה כלשהיא על מנת להכנס לישוב ולחסלו כמו בכפר עציון.

כמעט כל החברים שהו במקלט, מלבד אלה שנשארו עדיין במקומות מסויימים מטעמי בטחון. כן ציפינו לבואם של הבחורים הלוחמים מנקודות שמחוץ למשק.

החברים שותקים. מה אפשר במצב הנתון לדבר ולומר? המחשבות הקשות מתרוצצות ובלב מועקה כבדה מנשוא.

לפתע נדהמתי כשפנה אלי אחד אשר עבד בגוש כטרקטוריסט בשכר, בידו שטרות כסף, והוא אומר לי: חושש אני כעת להחזיק ברשותי סכום כסף גדול. ברצוני למסור לך כסף. הוא ראה את תדהמתי ומבוכתי מבקשתו ועל כן הוסיף ואמר: ייתכן ועוד נחיה והכסף יוחזר לי! הוא הושיט לעברי את ידו עם השטרות. אינני יודעת מדוע, אך תחושות מוזרות הציפו אותי בשניות אלה. ראיתי בקירבתי נערה מהמשק ועל כן אמרתי לו: אולי תתן לנערה זו? אינני יודעת מה היה סכום הכסף ומה היה גורלו.

ברגע זה ממש נכנסה קבוצת לוחמים אשר שבה מגבעת הסלעים. הלוחמים היו תשושים ומדוכאים. משה, בעלי לעתיד, לא בא עם הקבוצה זו למקלט. שאלתי את המ"כ זאב: מה קרה? היכן משה?

המ"כ ענה לי שראה אותו בדרך בחזרה למשק, ויותר מזה הוא אינו יודע. יצאתי מיד לחפש אחריו, למרות שחברים אחדים ניסו לעצור בעדי מאימת הסכנות. הם סברו שכדאי להמתין מעט. לא התחשבתי בדעתם.

תוך כדי הליכתי בשטח המשק, חלפו מעלי בשריקה כדורי האוייב. לא פגשתי ולא ראיתי בכל שטח הקיבוץ אף נפש חיה. הקיבוץ היה כמו עיר רפאים. הבתים והחצרות היו ריקים מאדם. איך שהוא הגעתי לחדר המגורים של משה ומצאתי אותו שוכב על מטתו. כמובן שמחתי לראותו חי. לתמיהתי הגדולה מדוע לא בא למקלט, כמו כל חברי המשק, הוא

השיב: מה כבר משנה? נסיתי לעודד אותו ואמרתי לו שבגללו כמעט נפגעתי. עלינו להיות עם החברים כולם בשעה קשה זו, ואין לאבד את התקוות.

14.5.48 מברק אחרון ממשואות יצחק לירושלים.

"הנשים והגברים מועברים לחברון. הפצועים לבית לחם. מסרו ד"ש לפלוגת משואות. הלילה לא נהיה כאן. בזה מסתיימת פרשת גוש עציון". אין מנוס. חברי שלושת הקיבוצים הנותרים, הלוחמים אשר הגיעו במשך זמן המצור והלוחמה לעזרתנו, חייבים ללכת לשבי הירדני. זכורה לי התמונה הנוראה כשכולנו עמדנו בחוץ בתוך המשק, בשורות, והמתנו לערבים האמורים לקחת אותנו לאי שם. לבי הלם בחוזקה עד שלא הייתי מסוגלת לחשוב בצלילות הדעת על שום דבר.

המועקה והמתח היו עצומים והזמן כאילו עמד מלכת.

ברגע האחרון הודיעו שאפשר לקחת עימנו פריטים אישיים. מיהרתי לחדרי ונטלתי את התנ"ך שלי עמי, נוסף לצילומים שכבר היו אצלי.

עלינו על משאיות. בנים לחוד ובנות לחוד. בזמן הנסיעה עמדנו בצפיפות. הם הסיעו אותנו דרך בית לחם וחברון וחזרו על אותו מסלול. הם היו זקוקים להראות לאוכלוסיה את ההישג שלהם, כיבוש גוש עציון.

ירדנו במשטרת חברון. שיך ערבי הופיע ודיבר לפנינו. לא הבנו את דבריו בשפה הערבית, אך אלה שהבינו, הסבירו את תוכנם של הדברים: דברי הסתה קשים נגדנו. הוא הזכיר את מה שקרה בדיר־יאסין, אנשי גוש עציון הפריעו לערבים וחיבלו בכל מה שרק אפשר במשך כל תקופה הלוחמה. הוא קרא לנקמה. הבטנו באיש הזה וראינו את מבטי השנאה בעיניו. חששנו שבא סופינו. הרי אין באפשרותינו לעשות מאומה. היינו שוב חסרי אונים כמו בזמן השואה.

נשים ערביות עשו חיפוש אצל הבנות. בבגדיהם ועל גופם. הם הלינו אותנו במבנה ששימש קודם לכן אורווה לסוסים. הבנות תכננו להגן על עצמן במקרה ומישהו מהגברים הערביים ירצה לפגוע בבנות, אולם מבחינה זו הם נהגו בצורה נאותה ביותר.

בשעה שנסענו לעבר הירדן, השיירה האטה מעט בדרכה. שני צעירים ערביים קפצו על המשאית. אינני יודעת בדיוק מה היתה כוונתם, אך מבטם היה מוזר ביותר ומפחיד. נבהלנו לראותם. הלגיונרים המלווים אשר נמצאו עימנו על המשאית, הגיבו בכוח. השניים נהדפו על ידם מחוץ למשאית.

נסענו שעות ארוכות, במזג אוויר חם במיוחד, ללא שתיה וללא מזון. ברוב זמן הנסיעה הרגשתי ברע ונאבקתי עם עצמי להתגבר ולא להתמוטט מאפיסת כוחות. אחד השומרים הערבים שחש במצבי הוציא מכיסו בצל

יבש, מושיט לי את הבצל, ואמר: הריחי חזק את הבצל וזה ישפר את הרגשתך.
בהמשך הנסיעה האומללה, נראו בשולי הכביש נערים ערביים אחדים המוכרים מלפפונים ירוקים. השיירה נעצרה לדקות ספורות והשומרים ירדו והביאו עבורנו ארגז מלפפונים. מראם המלבב של המלפפונים הירקרקים, הקטנים והעסיסיים, בהם התחלקנו כולנו עדיין לנגד עיני. מלפפון קטן אחד. זה היה כמו תרופת פלא המשיבה נפשות לתחיה.
לקראת ערב הגיע מסע התלאות לקיצו. הגענו למחנה אוהלים ב״אום ג׳מל״ בלב מדבר, בקירבת העירה מפרק שבעבר הירדן. פגשנו שם יהודים שבויים מהעיר העתיקה בירושלים ומנהריים. שוב אני במחנה הסגר. בין מחנה למחנה זכיתי בכל זאת למעט חופש...
מותשים ומבולבלים הגענו למחנה. הזדעזעתי לראות ערבי מגושם, שכיהן בתפקיד רס״ר, מתרוצץ וצועק כאשר פרגול בידו. הפרגול הזכיר לי את המנהלת הנאצית המתרוצצת בינינו ופרגול בידה, כשהגענו בשעות הלילה למחנה הריכוז הגרמני.
כאן ספרו לי כי בבוא שיירת הבנים, התקבל כל אחד מהם בהצלפה עם הפרגול של הרס״ר הזה.
למרות הכל אחרי טבילת האש הראשונה, היתה התחושה שונה מזו שבמחנה שבשליטת הנאצים. כאן אנו נמצאים לפי הסכם עם הצלב האדום. מאחרינו העם בעולם והישוב בארץ הדואגים לנו.
האמנו כי ייעשה הכל כדי לשחררנו והדבר עודד את רוחנו.
שהינו חודש ימים בשבי ״אום ג׳מל״, למרות שלפי ההסכם היו הבנות והפצועים אמורים להגיע לירושלים.
החיים היו כאן קשים למדי, במיוחד בתקופה הראשונה שבה היינו ללא כל קשר חיצוני, ללא ידיעות על מצב המלחמה והמתרחש בארץ.
מעט המזון שקיבלנו היה תפל וחסר טעם. הרוחות וחול המדבר היו טורדניים מאוד. מים קיבלנו בהקצבה יומית.
השתדלנו בשבי לנצל את הזמן הפנוי ללימודים ולשעורי תנ״ך שהתקיימו לבנות, בהדרכתה של חברתנו מרים ליבני. בעיקר השתדלתי ללמוד את השפה העברית. לעיתים הייתי מבלה שעות ארוכות עם מילון קטן לעברית ומשננת לעצמי את הכתוב בו. כידוע, בימים ההם לא היו אולפנים עם מקום דיור. מי בכלל העיז לחלום על לוקסוס שכזה? לא קיבלנו דבר ולא ציפינו לדבר מלבד יחס חם ומבין מצד הציבור היהודי בארץ ישראל. לזה קיווינו ושאפנו.
באחת הפעמים כאשר הבנות עמדו בתור, כדי לקבל את מנת המרק לארוחת הצהרים, הופיעו נשותיו של המלך עבדאללה כשפניהן רעולות.

הם עמדו מחוץ לגדר המחנה והסתכלו על הבנות שנראו להם מעולם אחר ושונה.

נטיעות בגוש עציון

מפגש חברי משואות יצחק לציון יום העליה לקרקע בגוש עציון

פרק י״ב – לאחר השחרור

לאחר כחודש ימים הגיע היום המיוחל. כל הבנות, כתשעים במספר, השתחררו בתמורת כשלושת אלפים שבויים ערביים.
הבנים כולל הפצועים, נשארו בשבי הירדני.
שמחת השחרור היתה מהולה בצער רב בשל השבויים שנשארו. ציפינו יום־יום, שעה־שעה לשחרורם במשך אחד עשר חודש.
בשובנו זכינו לקבלת פנים חמה ונלהבת.
עברנו דרך גשר מנדלבאום. קהל רב עמד והמתין לנו בשני צידי הדרך עם פרחים וממתקים. גם עתונאים וצלמים התרוצצו בשטח. הגענו לאולם ובו שולחנות ערוכים עם כיבוד. מכרים, קרובים ואנשי ציבור ידועים בארץ המתינו גם כאן.
גולדה מאיר ז״ל נשאה דברים בהתרגשות עמוקה כאם המקבלת פני ילדיה.
סודרנו זמנית בבית צעירות מזרחי ברח׳ ״דוב הוז״ בתל־אביב. לכאן הגיעו מבקרים רבים, במיוחד בימים הראשונים לשהותנו כאן.
באו מכרים וקרובי משפחה להיפגש ולראות את יקיריהם, או לשמוע ולקבל ד״ש מאלה הנמצאים עדיין בשבי. קשה מכל היה לפגוש הורים שכולים, שבאו לשמוע פרטים על נפילת אהוביהם.
לא ציפיתי לאיש, היות ולא היו לי קרובי משפחה בארץ. בכל אופן גם אם היו לי לא ידעתי על קיומם. הקשר עם חברות וידידים נותק, בגין המצבים הבלתי רגילים בהם היינו נתונים.
להפתעתי והתרגשותי הרבה, באה המנהלת לחדרי הודיעה לי כי מישהו בא לבקרני והוא ממתין בכניסה לבנין. לא ידעתי מי הוא זה הבא לבקרני. רצתי במהירות ולבי הולם בחזקה. לשמחתי הרבה מצאתי כי היה זה ידידנו אלימלך לנגבוים, קרוב משפחה מצדו של משה. הוא אמר לי ברגע שנודע לו על שובינו, הוא בא לפגוש אותנו. אכן ידיד אמת.
למרות העתונים והחדשות שהוא קרא ושמע, הוא הקשיב בשקיקה רבה על כל מה שעבר עלינו. התעניינתי בשלומו ובשלום משפחתו, הוריו, אחיותיו ואחיו. תוך כדי שיחה טיילנו ברחוב ומצאנו את עצמנו ליד בית קפה.

אלימלך הציע שנכנס פנימה. סירבתי משום שעדיין הייתי באותה שמלה דהויה שלבשתי טרם יציאתנו מהשבי. אלימלך מצא עצה. נשב בפינה צדדית, בלתי נראית.
אלימלך ביקש לתת לי סכום כסף לצרכי ואף שסירבתי הוא לחץ עלי מאד והסכמתי. הייתי לו אסירת־תודה על רצונו הכן והבנתו העמוקה. באו לבקר אותי גם יצחק רוזנברג ואחיו צבי. גם הם קרובי משפחה מצד משה ובני עיירתו שבפולניה.
צבי הופיע במדי צבא ותרמילו על שכמו. הוא בא היישר מהצבא, אולי גם מהחזית. שמחתי מאוד לראותם בריאים ושלמים. הייתי מעודדת מהעובדה שישנם ידידים שלא שוכחים את ידידותם.
כמה בנות מהקבוצה החליטו לנסות להסתדר בכוחות עצמם. כאשר הבנים יחזרו, נחליט על דרכנו בעתיד. בנסיבות הקיימות של אז, היתה זו החלטה קשה. ללא עזרה כספית היתה זו משימה קשה מאוד, כמעט בלתי אפשרית. אך עם כל הקושי הרב שבדבר, רציתי בכל זאת להיות עצמאית, בלתי תלויה באחרים.
מבחינה נפשית, לא הייתי מסוגלת להסתגל לעובדה שאנשים אחרים ינהלו לי את החיים.
על כן לא חשבתי להמשיך את דרכי בקיבוץ, שבו עליך למלא את הוראות המזכירות.
אילו חייתי את שנות חיי הראשונות בחיק המשפחה הייתי רוצה לחיות חיים משותפים דוגמת הקיבוץ, אך לאחר כל מה שעבר עלי, כפי שהקורא קרא בספר זה, לא יכולתי להסתגל לחיים כאלה.
בהיותי עצמאית ובתל אביב, יכולתי להרשות לעצמי לפגוש ידידים, אשר הכרנו בשנות השואה ובדרכנו לישראל. קיימתי גם את הבטחתי לבני הדודים מצד האם רחל, לבקר אצל אחיהם ומשפחתם בפתח תקוה, משפחת מצנר, אשר היתה ותיקה בעיר ולכן היתה גם מוכרת. כאשר הגעתי אל ביתה של משפ׳ מצנר וראיתי, עוד על סף הבית, את מר ליאון מצנר לבי נצבט בקירבי מבלי יכולת לומר דבר. גם הוא היה נבוך ונרגש. אינני יודעת אם הוא הבין מה גרם להתרגשותי. פשוט ראיתי את דמות דיוקנו של אביו. אדם חביב ולבבי. הדמיון בין הבן הזה לאביהם היה ממש מדהים. בכל הזדמנות היה אביו מתבדח עמי. תמיד השתדל להחמיא לי ולהצחיק אותי. בתקופה האחרונה לחייו היה רתוק אל מיטתו. בזמן השואה לא יכול היה להמלט וסופו היה טראגי ואכזר. חלפו מספר רגעים עד אשר הצלחתי לומר מי אני.
התרגשותו גברה כאשר ספרתי את ספורי ומאז נוצרה בינינו ידידות קרובה ומיוחדת אתו עם כל משפחתו, ז.א. רעיתו, בנו, וכלתו.

ביקרתי גם בכפר סירקין שליד פתח תקוה שבו גרו ידידינו לאה ואברהם (מיניוק) מנאור. אברהם שהיה אחד המדריכים בקיבוץ שלנו שבפולניה וכן בדרכנו לישראל. עודני זוכרת את דברי הפרידה שלו לקראת יציאתנו מהמחנה שבקפריסין לארץ, שבהם אמר בהתרגשות עמוקה: תדעי נא כי הנני מעריך ומכבד את יכולתך להמשיך וללכת בדרך מורשת אבותינו... שמחנו מאוד להיפגש והם קיבלוני בלבביות מיוחדת. אברהם אף הציע לי להתגורר עימם, אם זקוקה אני לכך, למרות שהדירה שבה התגוררו היתה קטנה ולא נוחה. הם עבדו קשה מאוד במשקם החקלאי וכל העבודות התבצעו בצורה ידנית שלא כיום. הודיתי להם עבור רצונם לעזור לי, אך המשכתי להתגורר בבית החלוצות, תוך צפיה למצוא עבודה כל שהיא בדחיפות כי דמי הכיס הזעומים שהיה ברשותנו אזלו ונשארנו ממש ללא פרוטה.

אני זוכרת כי באחד הפעמים כשהייתי עם חברתי במקום מרוחק ממקום מגורנו, הרגשתי יובש וצימאון בגרוני. השתדלנו למצוא ברז מים כדי לרוות את צמאוני אך לשווא. מישהו שהזדמן במקום שם ושמע את בקשתנו, התפלא: יש כאן קיוסק ועבור פרוטות אחדות תוכלו לשתות. וכיצד יכול היה לדעת שאין לנו אפילו את הפרוטות לקניית כוס אחד של סודה...

לשמחתי הרבה התקבלתי לעבודה בבית קפה "עדן" שברחוב בן יהודה. החודש הראשון אמור היה להיות נסיוני, אולם הבעלים היו כה מרוצים מעבודתי, עד שלאחר ימים ספורים כבר נתנו בי אמון מלא ומוחלט. סבורתני שאילו ביקשתי לקבל סכום כסף על חשבון המשכורת לא היו מסרבים לתת לי אך התביישתי לבקש...

הייתי מגיעה לעבודה וחוזרת ברגל. לא הפריעו לי האזעקות וההפצצות. בשעת הליכתי לעבודה, ראיתי אנשים רצים מבוהלים למקלטים, אך היו גם רבים שהמשיכו ללכת לדרכם. עשיתי כמוהם. היה לי חשוב להגיע בזמן לעבודה וגם לא הייתי מסוגלת נפשית לשהות במקלטים. בעל בית הקפה נהג לומר לי: אם למות בהפצצות, כדאי שלא למות בבטן ריקה... הוא ראה שאינני אוכלת דבר בבית הקפה. לא אמרתי לו שהסיבה שאיני אוכלת היא חוסר בטחוני בכשרות האוכל, אף שהארוחות שהוגשו היו חלביות קלות ויכולתי לאכול. מכל מקום האוכל לא הדאיג אותי.

בסיום עבודתי בשעות לילה מאוחרות, הרחובות שבהן עברתי היו כמעט ריקים מאדם. צעדים של אדם בקרבתי, היו מפחידים אותי, רצתי כמטורפת עד אשר הגעתי אל הבית. פעם אחת כאשר יצאתי בסיום עבודתי בלווית בעלת בית הקפה, השעה היתה שעת חצות.

שאלה אותי בעלת הבית: מדוע תלכי ברגל, הרי יש מכאן תחנת אוטובוסים. הייתי נבוכה, אך לא אמרתי לה שאין לי את הכסף הדרוש עבור כרטיס

אוטובוס... היא לא טרחה להעמיק בנושא ועברה לסדר היום. אם אין אדם שוטח בפני אדם את בעיותיך אין הוא טורח יתר על המידה כדי להבין את הדברים.

עבר החודש הראשון וקיבלתי את משכורתי המצופה, בפעם הראשונה בחיי. היתה זו עבודה קשה למדי אך ההרגשה היתה נפלאה. כבר עבדתי בעבודות שונות, וגם בעבודות קשות מאוד אולם מעולם לא קבלתי תמורה כספית. כיום, שאני בגיל 21, אני מקבלת את משכורתי הראשונה עבור עבודה ואני אדון לעצמי ולגורלי.

זוכרת אני ואזכור את כניסתי לבוטיק כדי לרכוש חצאית וחולצה יפה ואלגנטית. לאחר הקניה הזו נסעתי לתל־עריש, היום תל גיבורים, כדי לבקר את חברותי ממשואות יצחק ולשמוע מה נשמע אצל חברינו בשבי הירדני. ציפינו שהצלב האדום ייכנס לתמונה ויטפל בשבויינו, בהעברת דואר ובעניינים אחרים. הקבוצה התגוררה בבתים של הרכוש הנטוש בתל עריש. באחד הימים נסעתי לפרדס חנה, כדי לבקר ולהכיר את משפחת פלצמן כפי שהבטחתי למשה טרם יציאתי מהשבי הירדני. הזוג פלצמן התיידד עם משה בפולניה אחרי המלחמה, ובהזדמנויות שונות שלחו לנו חבילות עם דברי מזון אל המחנה שבקפריסין.

נסעתי אליהם לאחר יום עבודה מעייף ונוסף לכך היה עלי ללכת כברת דרך חולית ביום קיצי לוהט. הם קיבלוני בשמחה ובלבביות. בילינו ביחד בנעימים מספר שעות. גם שניהם עבדו קשה והיו מטופלים גם בתינוקת.

גב׳ פלצמן גוסטה ז״ל סיפרה לי שהם קיבלו ממכרים שבארה״ב דברי ביגוד והיא הציעה לראות אם אני מעונינת באי אלה פריטי לבוש. סירבתי, אף שהייתי זקוקה לפריטים כאלה, אלא שהתביישתי להודות בכך. ידעתי כי גם להם לא קל וגם הם הגיעו רק לא מכבר. לימים שמעתי אותם מספרים למשה בעלי, שהם הציעו לי בגדים ולא הבינו מדוע סירבתי לקבל.

חזרתי מהביקור לתל אביב ובדרכי אל בית צעירות מזרחי שאלתי חייל שראיתיו הולך באותו כיוון, אם זו הדרך שאני זקוקה לו. הוא ענה לי בחיוב ואמר כי גם עליו להגיע כעת לסביבה זו והוסיף: קיבלתי כעת מספר ימי חופשה מהצבא והנה אני חוזר הביתה. לפתע נפלטו מפי המילים: הביתה! הביתה! איזה משמעות נהדרת למלים. ראיתי מיד בדמיוני בית חם, הורים, משפחה, אושר ושמחה, בן חוזר אולי מאחד החזיתות. ראיתי בשעה שעברנו ברחוב חיילים נוספים, גם הם במדי צבא, שלמרות המלחמה הקשה מצב רוחם היה מרומם. הם התבדחו כמו צברים חמודים, ומיהרו לשוב הביתה אל יקיריהם המצפים להם בכליון עיניים.

לפני שנפרדתי ממנו בדברי תודה, הוא הציע להראות לי מקומות יפים בתל אביב... סירבתי בנימוס שכן אין אנו הבנות שבבית צעירות מטיילות אלא בחבורה...

לעיתים היינו כמה חברות יוצאות לטייל בחוצות תל אביב אך בארץ היה אז המצב קשה ומדכא מכל הבחינות. לפעמים נשמעו לפתע מפה ומשם מבתי מגורים זעקות קורעות לב. ידענו מה משמעות הזעקות הללו. אלו היו כנראה, משפחות אשר קיבלו בשורות איוב, על יקיריהם. היינו חוזרות אז עם עצב בלב. בכלל היו הימים ימי עצב. לא פעם היו אזעקות באמצע העבודה. פעם היתה אזעקה באמצע הצגת תיאטרון ומשום כך איחרתי לחזור. מאחר שהייתי מתגוררת בבית צעירות חששתי להתעכב גם בשעת אזעקה, שמא אמצא את בית צעירות סגור ולכן הייתי חסרת סבלנות. פעם אכן איחרתי ומצאתי את הדלת נעולה...

לאחר זמן מה הועברנו שלוש חברות מהשבי ומספר נשי חיילים, בעזרת הסוכנות היהודית והסתדרות הפועלים, ללמוד בבית הספר מקס־פיין בקורס מזורז למכניקה עדינה. מאחר שגברים רבים היו בתקופה זו מגוייסים לצבא, היה צורך דחוף לכח עבודה של בנות בייצור חלקי נשק מסויימים. שמחתי שאוכל לתרום עד כמה שאפשר בשטח זה. עבדנו אז שעות נוספות. היו אף מפעלים שגם בשבתות המשיכו אז לעבוד אם המצב הבטחוני חייב זאת.

לאחר שבועות ארוכים של ציפיות, התבשרנו כי הצלב האדום נכנס לתמונה וניתן דרכם להעביר מכתבים קצרים מאוד וגם חבילות זעירות. כמובן שכל דבר עבר צנזורה, אך בכל זאת הצלחנו, איך שהוא, להגניב בתוך חבילות המזון מכתבים מפורטים יותר. כתבתי למשה בדיוק איך אני מעבירה את זמני הפנוי.

לאחר זמן נאלצנו להתפנות מבית צעירות. חברות מקבוצת משואות, אשר עזבו לפי שעה את הקבוצה, מצאו מקומות מגורים בתל אביב. עברתי להתגורר בבית החלוצות ברמת גן שנמצא במקום יפה בקירבת חורשת אורנים. נהנתי לטייל בחורשה בזמני הפנוי. השקט, האוויר הצח, גרם לי לעונג רב.

התגוררנו כמה בנות בחדר אחד, אך לא זכורות לי בעיות כל שהן. היתה ביניינו הבנה רבה, למרות שהיינו בחדר מספר די גדול של בנות. אם רצינו לאכול, אזי חוייבנו לשלם סכום מועט. בתקופה זו היה הסידור הזה יחסית נוח עבורי. מלבד שהייתי נאלצת יום־יום לנסוע לתל אביב.

באחד הימים מסרו לי חברות מהקבוצה כי מכרה שלהן מעונינת למסור דירת חדר בתל־אביב. הסתבר שהחדר שייך לחייל שנפל במלחמה. ארוסתו היתה מעונינת להשכיר את החדר. כשנפגשה אתנו היא היתה מוכנה למסור

לנו את הדירה ללא תשלום מוקדם מלבד שכר הדירה, לאחר ששמעה את מה שעבר עלינו, ובכך יהיה זה מעשה טוב לזכרו של חבר שלה ז"ל.
דברים מיוחדים לא נמצאו בחדר מלבד שתי מיטות ברזל שביקשנו להשאיר עבורנו. שלמנו עבורם אף שהיא לא ביקשה כל תשלום.
התברר כי הדירה היא בת שני חדרים, בחדר השני התגוררה אם עם שתי בנותיה. השיתוף לא היה מוצלח וגרם לנו סבל רב. לו ידעתי הייתי מוותרת על החדר.
כאשר התחלתי לעבוד במפעל "לפידי", השתדלתי לעשות את העבודה בשלימות ודווקא בראשית עבודתי חליתי והיה לי חום גבוה. ובסיום יום העבודה הלכתי לרופא והוא ציווה עלי ללכת מייד הביתה ולהשאר במיטה, עד אשר מצב בריאותי ישתפר.
שמעתי את הדברים ופרצתי בבכי. הרופא הופתע מהתנהגותי, כי בדרך כלל עובדים ששים לימי חופש. חששתי ודאגתי שאפסיד את מקום העבודה בגין העדרותי מהעבודה. איך אוכל להתקיים בכלל? אם אצטרך לשכב זמן ממושך! איך אשלם במכולת עבור המצרכים החיוניים ביותר? או את שכר הדירה הזעום. השתדלתי מידי פעם גם לשלוח למשה חבילות דרך הצלב האדום. ידעתי היטב כי שם בשבי לא חשוב מה החבילה מכילה אלא עצם קבלת החבילות, להרגשת השייכות, העידוד והאהבה. "לא על הלחם לבדו יחיה האדם."
לאחר יומיים של מחלה, נשלח שליח מהעבודה לבדוק את פשר העדרותי מהעבודה. הוא ראה את מצבי הקשה והרגיע אותי: "אני כבר יודע מה לומר להם." נרגעתי, איפוא, מהחשש פן אפסיד את מקום עבודתי.
כאשר שכבתי לבדי, חומי גבוה מאוד וגרוני ניחר, באה השכנה והפתיעה אותי לטובה. היא הופיעה והגישה לי צלחת ובה תפוחי אדמה מבושלים עם לבן. הרגשתי בכל כפית מהאוכל הזה שבלעתי כמו תרופה המשיבה נפש לחיים. הייתי אסירת תודה לאשה שגם היא שבה אל ביתה מעבודתה הקשה והכינה למעני את האוכל הנהדר הזה. חשבתי בלבי כי המעשה הטוב הזה שעשתה בוודאי מכפרת על כל עוונותיה. החברים במפעל היו לויאלים כלפי. הם היו מוכנים אפילו לעשות שפטים באלה שעושים לנו בעיות.
גם בעלי המפעל התנהגו אלי בצורה מתחשבת ויפה. הם איפשרו לי לנסוע בענינים אישיים לצלב האדום או למוסדות מסויימים. אם גם אחרתי מעט, השתדלו להבין אותי ולא היו טענות כלפי.
לאחר אחד עשר חודשים ארוכים, התבשרנו כי היום שלו ציפינו והתפללנו הגיע. שבויינו שבים הביתה. הם רוכזו עם בואם במחנה הצבאי צריפין. בשעה שהתכוננתי לצאת מהבית אל המחנה האמור לפגוש את חברינו

החוזרים, הגיעה חברתנו לחופשה קצרה מהצבא. היות ולא היתה לה משפחה ולא מקום מגורים משלה, היה ביתינו כביתה כל זמן שתזדקק לכך.
למרות שהייתי לחוצה בזמני, הלכתי אתה למסעדה שבה המסעדן הכיר אותי ובקשתי כי יתן לחברתנו ארוחה טובה ככל שתבקש. ידעתי כי היא לא תרשה זאת לעצמה מחוסר כסף. התחייבתי לשלם את ההוצאות שתהיינה.
יום בואם של השבויים, היה יום מיוחד ומאושר!
אילו יכולתי הייתי מחבקת את העולם כולו. אני עצמי לא אכלתי מאומה, כיוון שמיהרתי אל דרכי אל המחנה.
משכורתי היתה עדיין די זעומה ובסכום הזה היה עלי לתמרן בצורה מחוכמת. אף השתדלתי לחסוך כמיטב יכולתי לצורך הנישואין שלי העתידים, עם משה חברי.

רבקה וילדיה ליד המעין בגוש עציון

פרק י״ג — בתלמי אליעזר

כשחברינו ממשואות מצאו מקום מתאים על מנת להתיישב בו, התעוררה השאלה והתקיימו וויכוחים בין החברים, אם הישוב יהיה כבעבר קיבוץ, או יעבור למשק שיתופי. הרוב הגדול היה בעד קיבוץ. אני ומשה, וכן מספר גדול של חברים, לא הצטרפנו למסגרת הקיבוצית מאחר שרצינו במשק שיתופי, רצינו מעט פרטיות. לימים, כשלוש שנים מאוחר יותר, הקיבוץ משואות יצחק אכן נהפך למשק שיתופי. אנו שרצינו במשק פרטי, עברנו לתלמי אלעזר. לא מעט לבטים וקשיים עברו עד שהגענו אל הנחלה. משהפכה משואות למשק שיתופי, חשבנו לחזור אל מכורתנו.

לבסוף החלטנו להשאר במשקנו שבמושב.

כאשר משה חזר מהשבי הירדני החלטנו להתחתן, לאחר ארבע שנות חברות והכרות, אך לא היו ברשותינו האמצעים הכספיים לשכירת דירה בעיר ועל כן הלכנו לחפש מקום אשר נוכל לגור בו. גם יצחק רוזנברג ידידינו הצטרף אלינו.

הסתובבנו שלושתנו בכפר הערבי ״אל־ערישׁ״, היום תל גיבורים, על יד חולון. הכפר היה נטוש והרוס כמעט כולו. הסתובבנו בין הבתים ההרוסים, ולא מצאנו בית או חדר אחד שלם הראוי להתגורר בו.

כאשר אני מסתכלת, ארבעים שנה אחורה, על תמונת המצב הזו שהיתה קיימת באותם הימים, הריני תמהה איך לא פחדנו וחששנו להתגורר שם, מבודדים בין הריסות... קשה להאמין!

החברים חזרו מהשבי בחודש אפריל 1949. קבענו להנשא בל״ג בעומר תש״ט (מאי 1949), אצל הרב לנדאו ז״ל מבני ברק. החתונה נערכה בבני ברק, בביתם של מכרים בני עיירתו של משה בפולניה. הם אמרו כי זוהי זכות גדולה עבורם שחתונה זו שלנו נערכת בביתם.

אמו של אלימלך, הגב׳ לנגבוים ז״ל לקחה על עצמה את הכנת הכיבוד, ואנו קנינו במעט החסכונות שהיו ברשותנו את המצרכים הדרושים. השתדלתי לעזור לה לגב׳ לנגבוים, בעבודות ההכנה לקראת חתונתנו. זוכרת אני את תדהמתה של אסתר לסקר, בתם של משפ׳ לנגבוים, כאשר ראתה את הכלה כשהיא עסוקה בהכנות במטבח... בשעה שהאורחים החלו להגיע

היא היתה נרגשת. והכלה בצום והיא עסוקה בעבודות הכנה לחתונה? היא החליפה מיד את בגדיה החגיגיים ותפשה את מקומי בסיום העבודות הדרושות. תחילה עזרה לי להתלבש בבגדי כלולות שלא כל כך היו לפי מידתי כי שאלתי אותה מחברתי פולה מסער ומדותיה היו גדולות משלי. האיפור היחיד שהרשיתי לעצמי היה מעט אודם על שפתי. בכל זאת קיבלתי מחמאות. כנראה אמת שכל הכלות יפות...

החתונה היתה צנועה, באווירה נעימה, טובה וחמה. רוב המוזמנים ידידינו וקרובים אחדים.

מוזיקה לא היתה. אך החברים פצחו בשירה ועל השטח מחוץ לבית, יצאנו ספונטנית בריקודי הורה. כולם השתדלו לתרום לאווירת השמחה ומה שמחתי כאשר אלימלך ידידינו טרח והביא לנו לקראת החתונה שפע פרחי ציפורן, בשלל צבעים, בהם קישטנו את החדר שבו נערכה חתונתנו, והם אכן הוסיפו יופי ושמחת חיים.

כעת כזוג נשוי, נכנסנו ללא שאלות מיוחדות לגור באחד החדרים שהתפנו על ידי חברינו ממשואות יצחק, כאשר עלו על קרקע התישבותית. הבנין עמד בודד בקצה הכפר הנטוש "אל־ערישׁ" בין הבנין הזה בו גרנו לבין בית־קברות מוסלמי, הפריד רק שביל עפר צר של מטרים אחדים. אך שמחתי על שהתמזל לנו להתגורר באותו בנין שבו היו גם שלושה זוגות חברים ממשואות יצחק.

הבנין היה ללא חשמל, אך חשוב מכל ללא מים זורמים. לברז המים הקרוב ביותר היה כעשר דקות הליכה.

הבית הזה לא היה בית חלומות של אף אחד אך זה מה שהיה. השלמנו עם מה שיש. שנינו עבדנו וקיווינו כי המגורים הללו הם רק זמניים. היתה זו תקופה קשה בארץ ומגורים בתנאים לא נוחים וקשים, היו כמעט לנורמה, במיוחד אצל זוגות צעירים אשר באו כמונו. בעליה ב׳ מחוסרי כל, וללא קרובי משפחה בארץ. הרי אנחנו רק זה עתה החילונו את צעדינו הראשונים, להקים ולבנות איך שהוא את חיינו את ביתינו ואת משפחתינו, לא היו לנו דרישות וכאשר מצאנו קורת גג עם ארבע קירות ובהם שני חלונות גדולים אשר דרכם חדר שפע אור, שמש ואויר צח, וזה היה לפי שעה הדבר החשוב ביותר. ניקינו וצחצחנו את דירת החדר את הדברים החיוניים, כמו שתי מיטות ברזל, שולחן וארבע כסאות, ארון קטן מאוד ואף תלינו וילונות מעל החלונות. את הכניסה הקטנה לחדר סגרנו עם דלת והיא שימשה לנו כמטבחון, אחרי שהצבנו על ארגז מגש עם פתיליות נפט. לא קל היה אך בכל זאת מרוצים היינו. סבורני כי תודות להבנה, אהבה ורעות הדדית בינינו יכולנו קל יותר להתמודד עם המצב הקשה, ובכלל עם בעיות קשות שהתעוררו בדרכינו.

לקחנו את החיים בצורה קלה. כיום הדרישות הסטנדרטיות הן שונות. רובינו חיינו בצנעה, ולצד התנאים הקשים בהם נמצאנו היתה גם איזו חדוות חיים. בדירת חדר זו היו מבקרים אצלינו חברים וידידים לעיתים קרובות. ותמיד שמחנו לארח, וגם אם צריך היה להלין מישהו אצלינו ללילה או אף למספר לילות. תמיד נמצא פתרון איך להסתדר. גם כאשר אנו ביקרנו אצל חברים המצב היה דומה.

המשכתי בעבודתי במפעל, אך לאחר חודשים אחדים נאלצתי להפסיק את העבודה, בגלל הריוני הראשון. מבחינה פיזית מצבי לא היה שפיר, במיוחד השפיעו עלי לרעה החומרים השונים אשר היו בשימוש באותו מפעל. בינתיים התמזל מזלנו, תודה לאל, ומשה קיבל עבודה זמנית וכך הובטחה פרנסתנו לשעה.

בשנת תש״י (8.3.1950) בא לאוויר העולם הבן המקסים שלנו. כלום אפשר לתאר את האושר של בן בכור, לאחר כל מה שעבר עליי? זמן קצר לאחר הלידה קיבלתי חום גבוה מבלי שאפשר היה לקבוע את הסיבה. למרות שהייתי מטופלת יום ולילה באנטיביוטיקה, לא ירד החום במשך כעשרה ימים. אף לא הייתי מסוגלת להיות נוכחת בשעת ברית המילה של בננו, שקראנו את שמו בשם אבי ז״ל עזריאל (עוזי). ראיתי את רופאי מודאגים ממצבי הקשה. הרגשתי היתה בכי רע.

באותן השעות הקשות כל כך ומבלי שארצה בכך, באו ועלו המחשבות הקשות מכל: מה יהיה אם לא אוכל לשאת יותר והכוחות יעזבוני? מה יהיה על משה וילדי שליי? הרי אין לנו שום משפחה קרובה בעולם. (עדיין לא ידענו כי אחותי פרידה ז״ל ומשפחתה קיימים וחיים).

לא יכולתי לשאת את המחשבה שגם ילדי שלי עלול להיות יתום מאמא כמו שקרה לי. מצאתי נחמה ועידוד במחשבה שמשה בוודאי יחזור לקיבוץ, שבו משתדלים שלא להפלות בין ילד אחד למשנהו. רק לא יהיה תלוי בחסדי אם חורגת...

כמובן שלא ספרתי לאיש על הרהורי לבי אלא התפללתי להי על רפואתי ולחמתי על חיי ואמנם, תהלה לאל, הבראתי (חברה שלנו שחלתה באותה מחלה כמוני — גם היא אחרי לידה, נפטרה ממחלתה).

לפי המימרא הידועה שכל ילד מביא מזל, נכנס גם לנו רווח כספי יפה במיוחד. משה, בעצת אסתר ל., רכש את כל הדברים הדרושים לתינוק ואף יותר מהדרוש.

שמחתי לראות בבואי הביתה מבית החולים, כי הכל מוכן ומסודר למען התינוק. שכנתנו לילי, חברה ממשואות יצחק, עזרה לי בעשיית אמבטיות לתינוק. השתמשנו אך ורק בחיתולי בד וכביסת החיתולים היה מבצע מיוחד במקום שאין בו מים זורמים. התגברנו גם על כך.

נוהגים היינו, עם שובו של משה מעבודתו, ללכת עם גיגית מלאה כבסים אל ברז מים זורמים, כעשר דקות הליכה, וכך שטפנו את הכבסים מתחת הברז.

ברצוני לציין את שכנינו שמעבר לכביש, משפחות עולים מבולגריה, אשר יכולים לשמש דוגמא. הם השתכנו בבתים ובצריפים עלובים ורעועים ביותר. רובם היו אנשים עמלים קשות לפרנסתם. ולמרות כל זאת היו שמחים בחלקם, ללא תלונות וטרוניות. אהבתי את האנשים הללו, את הספונטניות שלהם את הכנסת האורחים ואת חביבותם. לא פעם נזכרת אני בהם בגעגועים. כעבור שנה ומחצה מאז באנו לכאן, עברנו לדירה בבנין שהיה בדרך שבין תל־ברוך לשיך־מונס.

הבנין כלל שלוש דירות ובהם התגוררו שלוש משפחות. יחסית היו תנאי הדיור כאן טובים בהרבה לעומת הדירה שהתגוררנו בה קודם לכן.

אומנם חשמל לא היה גם כאן, אך לפחות היתה בו אינסטלציה עם מים זורמים בתוך הברזים. המשפחה אשר מסרה לנו את הדירה עבור דמי מפתח, הכניסה שיפורים בתנאי הדיור. הדירה שלנו כללה חדר וחצי, מטבח ובו כיור עם ברז מים, והחשוב ביותר נוחיות ומקלחת בתוך הדירה. אנחנו ועוד משפחה אחת גרנו בדירות העליונות. בקומת הקרקע התגוררה משפחה אחת.

באמצע חצר הבנין גדל עץ תות ענק עתיק יומין. בצילו הרב נהנו הילדים לשחק כמעט בחופשיות. הדרך המובילה אלינו היתה חולית ומשובשת, כך שלא היתה אפשרות לטייל שם עם עגלת תינוק. אף לא נמצא הפנאי כדי לטייל, משום שהיינו עובדים גם מחוץ לבית שעות רבות. כתחליף לטיול באוויר, היינו נוהגים להוציא את עוזי כשהוא יושב במיטתו אל המרפסת והוא היה נהנה להימצא באוויר הפתוח ולהסתכל על הנעשה בקירבתו וסביבו. הציפורים ובעלי החיים שנמצאו בחצר הבנין, עניינו אותו מאד והוא לא היה זקוק לצעצועי פלסטיק. ענפי העץ הגנו והצלו עליו מפני קרני השמש החזקים.

היתה לנו בחצר רפת ובה פרות אחדות. בזמן שמשה נעדר מהבית עקב ימי המילואים בצבא היינו נעזרים בערבי בעבודות הרפת והוא שהוביל את החלב למחלבה. הייתי אז נאלצת להכנס לרפת בשעה מוקדמת מאד, כשהכל חשוך מסביב. עדיין חשה אני בהרגשת הפחד והחששות שבכניסה לרפת החשוכה. לרוע המזל, שותפנו ברפת היה איש רע מעללים וכפוי טובה ובעטיו הפסדנו את הכל, אבל היה לנו אומץ להתחיל הכל מחדש.

בהיותי לבדי בבית בעיקר פחדתי ודאגתי פן יגנבו לנו את הפרות, הרי היינו בסביבה בלתי מיושבת.

למרות כל זאת אהבתי את הסביבה זו, את מקום המגורים. היינו מרוצים מהדירה. כיום ייראה מוזר שמשפחה עם ילד בדירה של חדר וחצי מציעה לחבריהם, רגינה ויהודה רייך, בלי מחשבה מיוחדת ובלי לבטים, להתגורר עמם בדירה, עד אשר ישיגו מגורים אחרים. בינתיים הם מצאו מקום מגורים אחר והצעתנו לא יצאה לפועל.

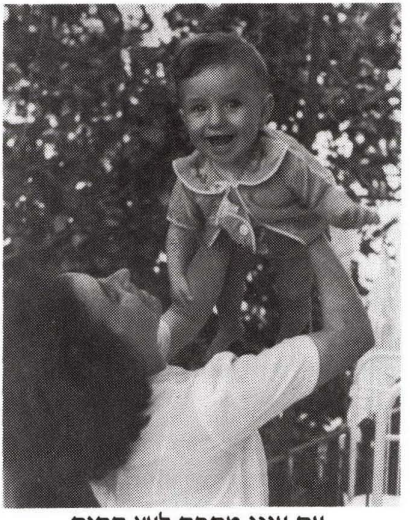

עם עוזי מתחת לעץ התות

אשר בן שנה

פרק י״ד — מצאתי את אחותי פרידה

באחד הערבים קראנו בעיתון יומי מודעה זעירה האומרת כי בתאריך 1.11.1950 אמורה להתקיים אזכרה לזכר יוצאי העיירה טרנוגרוד שבפולין. אבי ז״ל היה יליד העיירה וכל משפחתו הענפה התגוררה וחיה בעיירה זו עד לשואה. המודעה הזו הפיחה בי שוב תקוות חדשות. התעוררה בי תחושה כמעט וודאית שאני עתידה לפגוש שם קרובים שלי. קיוויתי לפגוש גם אנשים המכירים את המשפחה וזוכרים את אבי ויודעים למסור לי פרטים על המשפחה. כמו בהזמנה מתוכננת מראש, בשעה שעמדתי לצאת אל מפגש האזכרה, הופיע זכריה ידידנו, בן עיירתו של משה. הוא בא לבקרנו, אבל הביע את רצונו לבוא אתנו לאזכרה זו היות וגם לו היו מכרים רבים בעיירה זו.

רוב הציבור שהגיע הכיר את זכריה וחלק מהם שאל אותו: מי היא זו הניצבת לידו? זכריה הציג אותי כבתו הצעירה של עזריאל ריכטר. כל הנוכחים ידעו והכירו את משפחת ריכטר. חלק מבין הנוכחים זכרו את אבא. לשמחתי ולאושרי נתאמתה הרגשתי. הם ידעו למסור לי כי יש לי בן דוד ברמת גן ובת דודה, שרה זילברליכט, הנמצאת עדיין בגרמניה. בן דודי, ריכטר, אמור היה להגיע והמתנתי, כולי נרגשת ונסערת לבואו, אולם דווקא הפעם הוא לא הופיע. מימי לא ראיתי את בני הדודים האלה, וציפיתי למפגש אתם בקוצר רוח בתחושה שהם יודעים גם פרטים על פרידה אחותי ומשפחתה ואולי גם על המשפחה כולה. הגעתי אל חנותו של בן דודי והוא כבר עמד והמתין לי בכניסה ומיד מצאתי במראהו החיצוני של האיש דימיון מה לאבי.

הייתי נרגשת מאוד ובקושי הצלחתי לומר מי אני. גם הוא התרגש לראותני, וחזר שוב ושוב על המלים: כן, כן. זו הבת של עזריאל דודי, הדוד שהיה תלמיד חכם וגדול בתורה!

ומבלי ששאלתי דבר הוא הוסיף ואמר: את הינך אחות של פרידלה! היינו בקשרים טובים כאשר היינו בגרמניה, גם עם בעלה מאיר ווינמן. יש להם בת ושני בנים חמודים. אומנם הם תכננו לבוא לישראל, אך לבסוף החליטו לנסוע לאמריקה ונסיעתם לשם קרובה. הוא מוסיף כי שרה אחותו, בת

דודי, עם משפחתה נמצאת בגרמניה ודרכה אוכל ליצור קשר עם אחותי פרידה.

היו אלה הרגעים המרגשים ביותר שבחיי. דמעות שמחה ואושר זלגו מעיני, וחנקו את גרוני. כמה געגועים, כאב, סבל, תקוות, ייאוש וכעת שמחה ואושר בדמעות הללו!

יש לי אחות! יש לי בני דודים! מפנה עצום ונפלא התרחש בחיי. איך אפשר לתאר את התרגשותי העצומה ברגעים כאלה.

לאחר שנרגעתי מעט, הלכנו אל ביתו של בן דודי. רעייתו, פיגה ריכטר, קיבלה אותי בחום ובשמחה רבה. היא הכינה סעודה חגיגית לכבוד הארוע. הם סיפרו לי פרטים על אחותי פרידה ומשפחתה, על אבי אשר היה דודם האהוב. הם מספרים ואני מקשיבה. חבל להפריע אף לשניה. חבל שנבצר היה ממשה להיות עימנו בשעה גדולה זו. הוא נשאר בבית עם בנינו עוזי. הצטערתי על כך, כי גם הוא מצא עכשיו משפחה שחסרה לו שהרי מחמישה ילדים והורים נשאר הוא השריד היחיד.

לא יכולתי להתעכב יתר על המידה, כי מן התחנה האחרונה של האוטובוס היה עלי ללכת עוד כרבע שעה בכביש חולי ועזוב, וללכת בשעה מאוחרת באפילה, כשיללות שועלים נשמעות מכל עבר, זה בהחלט לא נעים. על כן השתדלתי במידת האפשר להמנע מלהגיע למצב כזה. הפעם לא הקפדתי על כך והגעתי בחשכה מוחלטת. החלטתי להתאפק ולא להכנס הביתה בסערת רגשות, אבל לא עמדתי בכך. נרגשת ונסערת סיפרתי למשה את כל החדשות הטובות.

למחרת בבוקר שלחנו מברק ושני מכתבים אל בת דודתי שרה שבגרמניה. מכתב אחד היה מיועד עבור אחותי פרידה שכן עדיין לא ידענו את כתובתה. קיוויתי כי שרה תהיה מאושרת בהיוודע לה כי נשארתי בחיים, ושהיא תעשה הכל על מנת להודיע על כך בהקדם האפשרי לאחותי פרידה. באמצעותה של שרה אכן נוצר הקשר המהיר ביני ואחותי.

יום אחד, בשעה שחזרתי ממקום עבודתי, כבר המתינה לי עליזה, שכנתנו, כשדמעות בעיניה, והיא מבשרת לי על מכתבה של פרידה וגם על תוכנו — משה קרא אותו לפניה. לא ידעתי את נפשי מרוב התרגשות ולא היה ביכולתי לומר דבר. מיהרתי לעלות הביתה לראות את המכתב המצופה כל כך.

היה זה מכתב שהכיל געגועים, תקוות, יאוש, סבל ודמעות של שנים רבות, ארוכות וקשות. וכעת מבעד לדמעות שכיסו את עיני. ניסיתי לקרוא את הכתוב. שאלות, שאלות, שאלות. איך ניצלתי, איפה הייתי, מה קרה לאבא ועוד, ועוד ועוד. על עצמה כתבה במשפט אחד וציינה כי סבל רב היה מנת חלקה בזמן השואה ואין היא פוסקת מלבכות על מה שקרה

למשפחתנו המפוארת ולכל בית ישראל. היא מודה לאל על ששרדתי ושיש לה לפחות אותי. היא התנהגה אלי וגם כתבה לי כאם אל ילדיה. בשעת כתיבת המכתב היו לה שלשה ילדים. בת ושני בנים. כמובן שיש במכתב צפיות עמוקות ותקוה לפגישה בקרוב כשהרי חמש עשרה שנה עברו מאז נפגשנו לאחרונה. אף על פי כן, עברו עוד חמש עשרה שנה, עד שעלה בידינו להתראות. הם היו בשלבי התארגנות ראשונים בארץ החדשה ואנחנו עברנו אז למושב חקלאי שבקירבת פרדס חנה. השנה היתה שנת תשי״ב (1952) ושמו ״תלמי אלעזר״.

על מנת להתקבל למושב כחברים הזכאים למשק, שלמנו לסוכנות היהודית סכום כסף גדול למדי וכדי להשיגו נאלצנו למסור את הדירה שלנו עבור דמי מפתח. עד שתינתן לנו הדירה במושב, היינו נאלצים להתגורר זמנית אצל ידידים, עד שרכשנו פחון משומש למגורים זמניים. הפחון פורק, נוקה וחוטא על ידי משה לפני שנכנסנו להתגורר בו. כמונו עשו גם אחרים ונוצרה כעין שכונת פחונים וצריפים בתלמי אלעזר. התגוררנו כמה משפחות בשכנות טובה. במיוחד התיידדנו עם משפחת סידונה וישראל שטרן. הם היו מטופלים בילדה ובתינוק. בעת שיצאו לעבודות שבשדה, ידעו כי אם תינוקם יבכה, אכנס אליו ואטפל בו. גם כאשר יצאתי לחלקת הירקות שלנו בשעות המוקדמות של הבוקר, טרם תזרח החמה. כאשר עוזי ישן היה לבי שקט ובטוח שברגע הצורך תהיה משפחת שטרן איתו. היחסים בינינו היו נהדרים והדדיים.

הפחון היה מקום מגורים גרוע ביותר. בחורף דלף הגג והגשם שירד השמיע קולות אימים, רוחות פרצים המו ויללו. היו לילות שנשארתי לבדי עם עוזי, כאשר משה נאלץ להיות מחוץ לבית.

חצי שנה התגוררנו בפחון הזה עד שעברנו לביתנו.

היינו מאושרים. סוף סוף בית משלנו, אף שעדיין היה כמעט ללא סידורים פנימיים.

את ה״לוקסוס״ של כלים סניטריים, מרצפות, תריסים, ארונות מטבח סידרנו בעצמנו במרוצת הזמן ובשלבים. היינו מאושרים. יש לנו בית כפרי קטן שבו שני חדרים, הול ופינת בישול, חדר נוחיות ומקלחת.ידידנו אברהם פלצמן, צבעי במקצועו, בא אלינו מפרדס חנה בתום יום עבודה קשה. במשך זמן רב צבע לנו בצבע שמן את כל החלונות, הדלתות, ואף חלק מהקירות. כל זאת בהתנדבות וללא תמורה כספית. הצבע הוסיף רעננות ויופי רב.

בחרנו לגור בכפר, לא רק בגלל הפרנסה, אלא גם, ובעיקר, למען החיים האיכותיים היפים.

בלבנו השתמר זכר הכפרים שידענו בילדותנו בפולניה. בית כפרי, צל של עצים, גינה עם פרחים. צמחים, עצי פרי בהם נתחלפו הגוונים לפי עונות השנה, לפי הפירות שהבשילו על העצים.

קבלנו אדמה חקלאית, אך לא ידענו ולא הכרנו את טיבה של האדמה הזאת. לאיזה גידולים היא מתאימה. השקענו עמל רב בנטיעת עצי פרי ונכשלנו קשות. זרענו ירקות והיו רק הצלחות חלקיות. זרענו בדמעה אך לא קצרנו ברינה.

לאחר כשלונות רצופים, בדיקות קרקע יסודיות, התברר כי אדמת המושב אינה מתאימה לחקלאות ואסור היה להקים ישוב חקלאי במקום הזה. לאחר משא ומתן מייגע קיבלנו קרקע חילופית, רחוק מהבית, ועליה נטענו פרדס משותף. רוב חברי המושב התייאשו מהחקלאות, ועל כן היו גם עזיבות. חלק קטן, ואנו בתוכם, המשכנו וממשיכים עד עצם היום הזה, כאשר ברור לנו כי המאמץ המושקע בגידולים אצלנו, אילו היה נעשה במקום מתאים יותר מבחינה חקלאית, התוצאות היו לעין ערוך טובות יותר.

נוסף לכך היו באותם ימים גם בעיות ביטחוניות. מסתננים ערביים היו חוצים את הגבול מהעבר הירדני שהיה במרחק ק״מ ספורים מאיתנו, הם הגיעו כדי לגנוב, בעיקר בעלי חיים. בכמה מקרים הם אף הצליחו בכך. לנו גנבו את העיזה היחידה מהרפת. הוחלט שהחברים ישמרו במארבים. במצב כזה נמנענו לצאת מהבית בערבים, כי היינו חייבים לנקוט במשנה זהירות. איזה הבדל בין החיים בתלמי אלעזר לבין החיים בחדרה הסמוכה.

שם, החיים התנהלו בשעות הערב בצורה רגילה. אנשים עוברים ושבים ברחובות מוארים, מטיילים בחופשיות להנאתם, עם ילדים ותינוקות בתוך עגלות טיול, ללא שום הגבלות תנועה או זמן. מחשבה התגנבה בלב: הלא גם אנו יכולים לחיות בעיר, בתנאים משובחים וללא הגבלות...

אבל במחשבה שניה ידעתי שאיננו מתחרטים על שבאנו לכאן. אנו מעדיפים, למרות הכל, את החיים במושב, על החיים שבעיר. ידענו כי רוב ההתחלות קשות הן. קיווינו כי המצב הזה בו היינו נתונים הוא זמני בלבד, והוא חייב להשתנות לטובה מכל הבחינות.

את מכתבי לאחותי הייתי מסיימת שאין אנו מתייאשים ואנו מקווים למחר טוב יותר!

אילו רצינו לחיות בארה״ב היתה אחותי מקבלת אותנו בזרועות פתוחות... אבל לא חשבנו על עזיבת הארץ הזאת. אפילו פעם אחת, גם לא בימים הקשים מנשוא.

הסתפקנו במועט והיינו מרוצים ממה שיש לנו, וזה היה צנוע למדי. שמחנו אם המצב החומרי איפשר לנו לרכוש ולהוסיף, מפעם לפעם, דבר מה חיוני לבית.

אך את עיקר מאמצינו, כמיטב יכולתינו, הקדשנו לביסוס משקנו החקלאי. לאחר התמדה ואורך רוח, זמן ממושך למדי, זכינו במעט הצלחה.

אבל ההצלחה והאושר הגדולים ביותר עבורנו היה הולדתו של בננו אשר בשנת תשי״ז 22 בפברואר 1957) בבית החולים רמב״ם בחיפה.

לבית החולים הגענו בשעה מאוחרת בליל שישי. לאחר שהתקבלתי למחלקת היולדות, נאלץ היה משה לחזור הביתה באותה הסעה היחידה שהיתה אז במושב. היה לי חשוב ביותר שמשה ישוב הביתה ללא שהות כפי שהבטחנו לעוזי. מאוחר יותר הסתבר לי, לאחר בדיקות, שהעובר שוכב ברוחב הבטן. אם לא יבוא שינוי פתאומי ומהיר, יצטרכו לבצע את הלידה בניתוח קיסרי. הייתי נדהמת אך ביקשתי מהרופא להמתין כמה שאפשר. הרופא הבטיח לחכות עד הרגע האחרון, כי ייתכן שעם קצת מזל, יתהפך התינוק ולא יהיה צורך בניתוח הזה.

הוחזקתי בצום מלא. לא הודעתי למשה על הבעיה שהתעוררה בינתיים. המקווה קרה. ברגע האחרון, בשעת הדמדומים לפני צאת השבת, התהפך התינוק ויצא לאוויר העולם ללא ניתוח. משה לא בא ללידה, כי לא רצה לחלל את השבת, ולא היה לי עם מי להתחלק באושרי ובחששותי. הרופא בא שמח ונרגש ממש. יש לך, הוא אומר לי, בן חמוד, חמוד מאוד. הייתי כמובן נרגשת עד לבכי.

בשבת שכבתי לבדי ליד חדרה של האחות. האחות ובעיקר הרופא, עודדו את רוחי. הרופא טיפל בי במסירות רבה, אך לצערי אינני זוכרת את שמו. היה לי מזל מיוחד בשתי הלידות, להיות בטיפולם של רופאים נבונים ומסורים.

הימים חלפו עד מהרה.

עוזי כבר היה לפני הבר מצווה, ואשר לפני היכנסו לכיתה אלף.

ואז הגיע סוף סוף היום המיוחל שבו יכולתי לצאת לארה״ב כדי להתראות ולבקר את אחותי פרידה ומשפחתה. משה עודד אותי מאד ודחף לנסיעתי. שנים רבות ערגתי ליום זה בו נתראה שוב, ובכל זאת היתה אז שמחתי זו מהולה בעצב, מפני שמשה והילדים לא יכלו לנסוע אתי. מצבנו הכספי לא איפשר נסיעה עם משפחתי.

רציתי שיהיה אתי ברגעים מרגשים אלה, מה עוד שמעט מאד יצאנו שנינו להבראה. גם הפרידה מהילדים היתה קשה עלי, אף שנעשו כל הסידורים שנסיעתי לא תפריע להם. התמקמתי במטוס והחלה ההמראה. ליבי נצבט בקירבי מבלי יכולת לעצור את פרץ דמעותי.

אנשים נחמדים אשר ישבו במושב שלידי השתדלו ועשו כל הזמן כמיטב יכולתם על מנת לעודד אותי. הם גם ניסו, לשווא, לשוחח עימי. קשה היה לי להתרכז על מנת להשתתף בשיחות. בשעת הטיסה ספרתי את השעות והרגעים שנותרו עד הנחיתה. מפעם לפעם הסתכלתי בצילום המשותף של שתי המשפחות: פרידה ז״ל ומשפחתה עם זושיה ומשפחתה. הם אמורים היו לחכות לי בשדה התעופה בניו־יורק. הייתי מאוד נרגשת ונסערת לקראת המפגש הזה. גם לא הפסקתי מלחשוב על ילדי ומשה.

נחתנו בשדה התעופה קנדי שבניו־יורק. השתדלתי להתגבר, בלי הצלחה מרובה, על התרגשותי העצומה. מרגע הפגישה אני רק זוכרת שהיינו מחובקות האחת בזרועות השניה, בוכות ללא מילים וללא אומר. סוף סוף אנו ביחד. דמעותינו זלגו ללא הפרעה והתערבו יחדיו. כך אולי מצאנו פורקן מה למטען הכאב הכבד המשותף שבלבינו פנימה. ראשי היה סחרחר עלי. גיסי, מאיר, עמד לידינו נרגש מאוד ועיניו מלאות דמעות, כשהוא מצליח לומר רק את שמי ולא יסף.

גם זושיה ומוניק בעלה, חברנו רינגר ורעייתו באו לקבל אותי בשדה התעופה. התחבקנו בחום אך מרוב ההתרגשות אף אחד לא היה יכול לומר דבר. רק בדרך, משנרגענו, יכולנו לשאול לשלום בני המשפחה.

אצל אחותי פרידה וגיסי הייתי עדיין הילדה בת ה־8 הנפרדת מהם ומכל יתר האהובים ומכל היקר לי.

אף שחלפו מאז שנים רבות ואירועים קשים מנשוא, וגם משמחים עד דמעות אושר, עדיין מלווה אותי הפרידה הגורלית של אז, כאשר פרודה משתדלת להלביש אותי בבגדי היפים ביותר ותוך כדי כך היא מבטיחה, כשדמעות זולגות מעיניה, שהיא תבוא בעוד כמה ימים, ואם ארצה לשוב לכאן הביתה, אז היא תחזיר אותי הביתה... מאז עד יום בואי לראשונה לארה״ב, עברו כאמור 27 שנים ארוכות מאוד...

כל בני המשפחה הרעיפו עלי שפע אהבה וחום, כל אחד לפי דרכו.

בני המשפחה, כולל זושיה ומוניק, התפנו מעיסוקיהם למעני על מנת לטייל ולהיות אתי יחד, פרידה, כמעט כל זמן שהותי אצלם, היתה יוצאת עימי יום־יום, למקומות שונים בניו־יורק.

בערבים, היה גיסי מאיר מצטרף לשיחותינו ויחד היינו מעלות זכרונות מהעיירה שלנו ומבני משפחותינו וכמובן על מה שאירע לנו בתקופת המלחמה.

אחותי פרידה היתה הנפש היחידה בעולם שידעה ויכלה לספר לי על דברים שקרו והתרחשו עוד בטרם שנולדתי ומה שאירע בהיותי בגיל רך, כאשר עדיין לא הבנתי כראוי את ההתרחשויות אשר קרו. כמה ציפיתי וייחלתי לשעת כושר זו! אף שקשה וכואב לחיות ולנגוע בפצעים שעדיין לא הגלידו,

בכל זאת כאשר הזדמן לנו להמצא ביחידות, היינו מעלות זכרונות מהבית. פרידה אחותי, העדיפה לספר דברים טובים ונחמדים הקשורים בי, כמו אמא הזוכרת את החוכמות של ילדיה.

ביקשתי מפרידה שתספר לי על אמנו ז״ל שכמעט ולא זכרתי אותה. על סבתנו ז״ל שנפטרה אחרי שעזבתי את הבית ויותר לא ראיתיה. אחותינו לאה ז״ל היתה מאורסת, דוד ז״ל אחינו, היתה לו אשה נהדרת, שני ילדים, תינוקות קטנים ומקסימים...

הם נפגשו עם פרידה כמעט עד הסוף המר, משום שהתגוררו באותה סביבה. אנחנו היינו אתם רק בקשר מכתבים כל עוד הדבר התאפשר. בעת שהותי בארה״ב אורגן מפגש בניו־יורק עם יוצאי עיירתינו גרודזיסק. נהניתי והתרגשתי מאוד לפגוש ולראות אנשים המכירים וזוכרים אותנו ואת כל משפחתנו אשר גרה בסביבה במשך דורות.

היו כאלה שבאו מרחוק כדי לראות אותי, והם הזכירו לי פרטים שונים שאני זכרתי רק במעורפל.

לפתע ניצב לידינו איש קשיש ומראהו טוב למדי, והציג את עצמו כמי שהיה עם אבא בעת ששהה כאן בארה״ב. זוהי כבר היה תזכורת עבורנו מימים רחוקים מאוד... הבטנו בו מבלי לומר דבר. פרידה שכבר הכירה את האיש וגם הפרטים שמסר היו ידועים לה, שתקה נרגשת. הוא הוסיף ואמר:

עמלנו ועשינו ככל יכולתנו במשך שמונה שנים, כדי להביא את נשותינו שיחיו כאן חיים טובים יותר. אמכם התחרטה והחליטה ברגע האחרון שלא לעזוב את ביתה ולא לצאת לאמריקה. לפיכך החליט אבא לחזור אל רעיתו ושני ילדיו שהמתינו לו בפולין. ביקשתי וניסיתי לשכנע את אביכם שלא יחזור עדיין, שימתין עוד ואשתו עם ילדיו יצטרפו אליו. גם אשתי לא רוצה לבוא ובכל זאת אינני חוזר. היא כבר תבוא אלי...

דברים הללו הרגיזו את אבא באומרו איך אפשר להשאיר אשה זמן כה רב עד שתתרצה... אבא לא רצה לאלץ את אשתו לבוא בעל כורחה...

אבינו היה אדם רגיש, בעל דיעות משלו, ולא קל היה להשפיע עליו. רחש אהבה עמוקה מאוד לאמא, ולא היה מוכן לכוף עליה את דעתו ואכן הוא שב לעיירה כרצון אמא...

אחותי לאה ז״ל נולדה אחרי שובו של אבא ואני נולדתי כ־ארבע וחצי שנים אחריה.

בדרכנו מהמפגש הביתה, עם פרידה וגיסי, כמעט ולא שוחחנו בינינו. כל אחד מאתנו היה מכונס בתוך עצמו עם מחשבותיו ועם הצער שבלב. גם בהמשך שהותי אצל פרידה, כאשר היינו משוחחים על נושאים שונים, לא העלינו ולא הזכרנו את הנושא את שיבת אבא לפולין, משום הכאב

העמוק שבלב. שלושת ילדיה של פרידה היו נהדרים. גם הם ציפו לביקורי אצלם, הרי גם הם זקוקים לקרובי משפחה, לקשר משפחתי חם ומקרב. הם מאוד יקרים ללבי וכולנו אוהבים אותם אהבה עמוקה. יחיאל הצעיר בהם, משעה ששמע אותי לספר לפרידה אמו, כי עוזי ואשר הם ילדים נפלאים, הלך לקנות משחקים עבורם בחסכונות המעטים שהיו ברשותו. אהרלה היותר גדול דאג להביא לי במהירות את המכתבים מהבית רחהליה היתה משוחחת איתי ושיתפה אותי בבעיות שהתעוררו, ספיקותיה והתלבטויותיה כידידות קרובות מלב אל לב. כשנפרדנו, היו עיניה של רחל אדומות מבכי. קשתה עליה הפרידה! השיחות שלנו כה ריגשו את רוחלה עד שהיא הבטיחה שלאחר נשואיה היא תקרא לבתה שיינדה־רוזה בשם אמנו ולבן בשם אחינו דוד והיא קיימה את הבטחתה!

בהיותי בניו־יורק טלפנתי אל משפחת אברהם ז״ל ופנינה בלום, חברים מהמושב אשר עזבו את הארץ והשתקעו בניו־ג׳רסי שבארה״ב. הם היו מופתעים ונרגשים מאוד לשמוע כי אני נמצאת בניו־יורק. אברהם בא לקחתני אליהם לשמחת תורה ובילינו שלשה ימים בנעימים.

הזכרנו נשכחות מהמושב: אסיפות החברים, ישיבות וועד האגודה עד השעות הקטנות בלילות, המסיבות הספונטניות המוצלחות שנמשכו לפעמים עד אור הבוקר.

נזכרנו בקוריוזים, שמחנו והתבדחנו. כיום אפשר כבר לצחוק, כמו למשל הסיפור הזה:

באחד הלילות כאשר הייתי לבד עם עוזי, נשמעו לפתע יריות ליד חלונות ביתינו. רצתי לחדרו של עוזי, התכופפתי מעל הילד הישן ותוך כדי החילותי לחשוב מה עלי לעשות. שני שומרים חלפו בחשיכת הלילה וספרו לי כי הבחינו בדמות המסתובבת ליד הבית: ״שאלנו שוב ושוב לזהות ולא קבלנו תשובה ועל כן פתחנו באש לכיוון הדמות״. הסתבר שהיה זה החמור שלנו שהסתובב חופשי...

למרות כל העושר שבארה״ב לא חשבתי אף לרגע על הגירה לשם. בארצנו מקומינו לטוב או לרע. משה סיפר לי כי בהגיע למושב הידיעה על הגיעי בשלום לניו יורק, פרצו כולם בקריאות שמחה!

אכן ביטויי השמחה הספונטנית הזו, המבטאת את ההשתתפות בשמחתנו ואת היחס החברי בין אדם לרעהו, הם המחממים את הלב, ונותנים כח להמשיך ולהתמודד הלאה...

כך היה כאשר הגיע זמן הבר מצוה של בננו הבכור עוזי. החלטנו להכין הכל בעצמנו. כל בני המושב התנדבו לעזור עד שהיה צריך לקבוע תור וימים לכל מתנדב... שלוש חברות נשארו אתי עד סוף המסיבה...

תודות לעזרתן היתה לי הרגשה טובה, מעודדת ומחזקת את הלב.

חגיגת הבר מצווה שערכנו אז בצריף המועדון שבמושב, היתה אחת המוצלחות ביותר. שידע המושב, שכל חבריו השתתפו בשמחתנו יחד עם האורחים שבאו מבחוץ.
הזמן עושה את שלו, בנינו סיימו את לימודיהם. עוזי סיים משפטים והוא עורך־דין, אשר למד הנדסה אווירונאוטית... ומשרת בצבא קבע...
הם נשאו נשים נהדרות והקימו משפחות לדוגמא ולתפארת.
בננו עוזי, נשוי לרחל, בתם של זושיה ומוניק. שישה ילדים להם נהדרים ומקסימים.
בננו אשר נישא לנאוה, חברתו הטובה מימי ילדותם. היא בת הכפר, בת שכנים שממול ביתינו. כיום רופאה. להם שלשה ילדים נהדרים ומקסימים.

אלה שמות ילדי רחל ועוזי שיחיו בע' האל:
הבכור שמואל (יצחקי).
דוד.
תומר (חיים).
עמי־חי (יונה).
מיכל (מרים).
גליה (פרידה).
ואלה שמות ילדי נאוה ואשר, שיחיו בעזרת האל:
יפעת (חנה).
טל (נפתלי).
אורי (יוסף).
תודה לא־ל שזכינו לראות מהם רוב נחת ואושר.
שלושת ילדיהם של אחותי וגיסי נישאו גם הם והקימו משפחות לדוגמא ולגאוות כולנו. לרחלה ובעלה יהושע חמש בנות ובן אחד שיחיו.
לרבי אהרון ורעיתו אסתר שמונה ילדים שיחיו.
ליחיאל ורעיתו דבורה שישה ילדים שיחיו.
אחותי פרידה, עליה השלום, זכתה לראות בחייה את עשרים נכדיה הנהדרים.
מאיר ז״ל גיסי זכה לראות גם חמשה נינים.
מזרע קודש רב פארות זה, אפשר לתאר כמה גדול היה עמנו, אם לא השואה הנוראה. היינו בוודאי כיום עם גדול ועצום. אף על פי כן עלינו להודות לאל שעם ישראל חי וקיים וקיימת מדינת ישראל המקבלת באהבה כל יהודי באשר הוא.
מתפללת אני ומייחלת לשלום אמת בארצינו, כי המלחמות הן אכזריות, והרסניות. תפילתי היא כי בנינו ובני בנינו לא יידעו עוד מלחמות.

אחותי פרידה ע״ה הלכה מאתנו לעולמה. יום פטירתה הוא ט״ו בטבת תשמ״ו 16.1.1986. ארונה הובא מניו־יורק לישראל והוטמן בהר הזיתים בירושלים.

תהיה מנוחתה עדן. לפחות, יש לנו אפשרות לעלות על קברה ולהתייחד עם זכרה.

היא היתה לי לאחות ולאם כאחד. יהי זכרה ברוך.

לא כל מה שטמון בזכרון נאמר בספר. דברים הרבה נשארים חבויים בלב, עמוק, עמוק, בחביוני הלב וישארו לעד בזכרונה של המחברת.

משפחתי

ביקורי בארצות הברית עם אחותי פרידה ובעלה

אשר בן חמש וששה חדשים מוביל חלב למחלבה בתלמי אלעזר

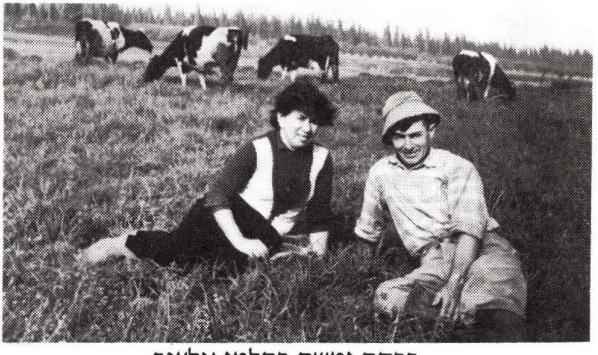

רבקה ומשה בתלמי אלעזר

בגוש עציון

ילדי משפחות עוזי ורחל

ילדי משפחת אשר ונאוה

אחותי זושיה

סעודת הלחם שלא התקיימה

תוכן הספר

הקדמה 3
על הספר / עזריאל ורחל בכר 5
תודה ויישר כוח / אשר ונאוה בכר 6
על המחברת והספר / ד"ר יצחק אלפסי 7
פרק א' — ילדות 9
פרק ב' — בבית הספר 27
פרק ג' — מלחמת העולם הראשונה שפתחה
את תקופת השואה 31
פרק ד' — הגירוש לסוסנוביץ 38
פרק ה' — במחנה הכפיה 46
פרק ו' — לקראת השחרור 63
פרק ז' — בקיבוץ 77
פרק ח' — אני עולה לארץ 84
פרק ט' — במשואות יצחק 88
פרק י' — במצור ובשבי 93
פרק י"א — הקרב האחרון 98
פרק י"ב — לאחר השחרור 104
פרק י"ג — בתלמי אלעזר 111
פרק י"ד — מצאתי את אחותי פרידה 116